

Ծ. Լ. ԿԱՐԱՄԱՆՈՒԿՅԱՆ

ԱՐԱԲԱԿԱՆ ՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ
ԼԻԳԱՅԻ ԴԵՐԸ
ԱՐԱԲԱԿԱՆ ԵՐԿՐՆԵՐԻ
ՀԱԿԱԻՄՊԵՐԻԱԼԻՍՏԱԿԱՆ
ՊԱՅՔԱՐՈՒՄ

ԵՐԵՎԱՆ

АКАДЕМИЯ НАУК АРМЯНСКОЙ ССР
ИНСТИТУТ ВОСТОКОВЕДЕНИЯ

Ш. Л. КАРАМАНУКЯН

**РОЛЬ ЛИГИ
АРАБСКИХ ГОСУДАРСТВ
В АНТИИМПЕРИАЛИСТИЧЕСКОЙ
БОРЬБЕ АРАБСКИХ СТРАН**

ИЗДАТЕЛЬСТВО АН АРМЯНСКОЙ ССР
ЕРЕВАН 1988

9(5)

99 ✓

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՍՀ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱԿԱԴԵՄԻԱ
ԱՐԵՎԵԼԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ

ԸՆԹԵՐՑԱՍՐՈՒՄ

Ծ. Լ. ԿԱՐԱՄԱՆՈՒԿՅԱՆ

**ԱՐԱՐԱԿԱՆ ՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ
ԼԻԳԱՅԻ ԴԵՐԸ ԱՐԱՐԱԿԱՆ ԵՐԿՐՆԵՐԻ
ՀԱԿԱԻՄՊԵՐԻԱԼԻՍՏԱԿԱՆ
ՊԱՅՔԱՐՈՒՄ**

A $\frac{11}{78100}$

ՀԱՅԿԱՆ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ
ՓՈՒԼԱՄԵՆՈՒ ԳՐԱԴԱՐԱՆ
ՍԿԵՐՄ. 607

Տպագրվում է ՀՍՍՀ ԳԱ Արևելագիտության ինստիտուտի
գիտական խորհրդի որոշմամբ

Պատասխանատու խմբագիր՝
պատմական գիտությունների դոկտոր
Ն. Հ. ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ

Գիրքը հրատարակության են հրաշխավորել զբախուսներ՝
պատմական գիտությունների ակադեմիկոսներ
Ն. Հ. ՆԱՋԱՐՅԱՆԸ և Պ. Հ. ՍԱՐԱԶՅԱՆԸ

Կարամանուկյան Շ. Լ.

Կ 291 Արաբական պետությունների լիգայի դերը արաբա-
կան երկրների հակաիմպերիալիստական պայքարում
[Գատ. խմբ. Ն. Հ. Հովհաննիսյան]; ՀՍՍՀ ԳԱ. Արե-
վելագիտ. ին-տ.—Եր.: ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 1988.—204 էջ.

Աշխատությունում վերլուծվում են Արաբական պետությունների
լիգայի ծրագրային փաստաթղթերը, լուստարանվում են նրա ստեղծ-
ման պատմությունը ու զործունեությունը՝ հանուն ռեգիոնի երկր-
ների ազգային անկախության ամրապնդման, արաբական աշխարհի
հակազաղութային շարժումների աշխուժացման, Պաղեստինի հարցի
արդարացի լուծման, ինչպես նաև իմպերիալիստական ռազմաքա-
ղաքական խմբավորումներում արաբական երկրներն ընդգրկելու
գնամ:

Աշխատությունը նախատեսված է արևելագիտության, միջազգայ-
նագետների, ինչպես նաև Արաբական արևելքի հորազույն պատմու-
թյամբ հետաքրքրվող ընթերցողների համար:

Կ $\frac{0506000000}{703 (02) - 88}$ 32—88

ԳԽԳ 66. 2 (07)

Հայկական ՍՍՀ ԳԱ հրատարակչություն, 1988

Ա Ռ Ա Ջ Ա Ր Ա Ն

Արարական անկախ երկրները միավորող ռեզիոնալ միջ-
պետական կազմակերպությունը՝ Արարական պետություննե-
րի լիգան, իր գործունեության ամենի քան քառասուն տարի-
ների ընթացքում կարևոր դեր է կատարել Արարական արևել-
քի միջպետական հարաբերություններում: ՍՄԿԿ XXVII հա-
մագումարում ընդունված կուսակցության ծրագրի նոր խըմ-
բագրությունում ասվում է, որ «... ազգային-ազատագրական
հեղափոխությունների և շարժումների պատմական նվաճումը
նշավ իմպերիալիզմի զաղութային սխտեմի փլուզումը, նրա
ամերականների վրա տասնյակ ինքնուրույն պետությունների
առաջացումը»¹: Այդ երկրներն այսօր այնքան կարևոր դեր են
կատարում միջազգային կյանքում, որ սոցիալիստական և կա-
պիտալիստական համակարգերի կողքին կազմում են մի-
ջազգային հարաբերությունների երրորդ ենթահամակարգը²:
Համախմբվելով ըմբռնալու շարժման մեջ, նրանք կարևոր
ներդրում ունեն «ճշմարտության իրավիճակների վերացման
և կանխման գործում»³: Վարչապետի պայմանագրի անդամ
պետությունների 1983 թ. հունվարին ընդունված քաղաքական
հայտարարությունում նշվում է, որ «այս առումով կոչված
են դրական դեր կատարելու նաև այնպիսի միջպետական ռե-
զիոնալ կազմակերպություններ, ինչպիսիք են Աֆրիկյան
միասնականության կազմակերպությունը, Արարական երկր-
ների լիգան»⁴:

Արարական լիգայի հիմնադրման, ծրագրային փաս-
տաթղթերի, գործունեության ուսումնասիրումը թույլ կտա
խորամուխ լինելու արարական ազգային-ազատագրական
շարժման մի շարք կարևոր խնդիրների մեջ, ճիշտ գնահատել
այդ կազմակերպության նպատակներն ու գործունեության
մեխանիզմը, վեր հանել արարական ժողովուրդների հակա-
իմպերիալիստական պայքարում արարական համերաշխու-

թյան գործունի գերը: Բացի այդ, այն մեզ կօգնի նաև քնդար-
ձակելու և խորացնելու մեր պատկերացումները արաբական
միջպետական հարաբերությունների ոլորտի մասին:

Աշխատությունում հիմնականում քննարկվում է Արա-
բական լիգայի 1940—1950-ական թվականների գործունեու-
թյունը, երբ արաբական երկրների հակաիմպերիալիստական
սլայքարում և Արաբական արևելքի միջազգային կյանքում
այդ կազմակերպության կատարած գերն ունեթ թերևս առա-
վել կարևոր նշանակություն:

Պետք է նշել, որ Արաբական պետությունների լիգային
նվիրված սովետական հեղինակների հետազոտությունները
փաստորեն սահմանափակվում են այդ կազմակերպության
առաջին երեք տարիների գործունեության ուսումնասիրու-
թյամբ: Այդ աշխատությունները գրվել են 30—40 տարի ա-
ռաջ, և նրանց հեղինակները հասկանալի պատճառներով
իրենց ձեռքի տակ չեն ունեցել բավարար չափով սկզբնաղ-
բյուրներ, պաշտոնական փաստաթղթեր, ինչը, բնականաբար,
իր կնիքն է դրել այդ աշխատությունների վրա: Թե՛ այդ, թե՛
Արաբական արևելքի նորագույն պատմությանը նվիրված այլ
աշխատություններում Արաբական լիգայի հիմնադրման և
առաջին տասնամյակի գործունեության հետ կապված մի շարք
հարցեր բավականաչափ ուսումնասիրված չեն, կամ նույնիսկ
բոլորովին լուսաբանված չեն: Օրինակ, սովետական պատմա-
գրությունն առ այսօր չի անդրադարձել 1945—1948 թթ.
Պաղեստինի հարցում Արաբական լիգայի դիրքորոշմանը,
1940-ական թվականների երկրորդ կեսին Մերձավոր արևել-
քում ռազմաքաղաքական խմբավորումներ ստեղծելու ծաղ-
րերի հանդեպ այդ կազմակերպության վերաբերմունքին և
այլն: Ըշգրտման է կարոտ նաև Արաբական լիգայի գերի
գնահատումն արաբական ժողովուրդների մղած հակաիմպե-
րիալիստական պայքարում:

Աշխատությունը շարադրելիս հիմք են ծառայել Արա-
բական լիգայի ծրագրային փաստաթղթերը, այդ կազմակեր-
պության նորհրդի և Քաղաքական կոմիտեի որոշումները,
որոնք հրապարակված են ինչպես փաստաթղթերի ժողովա-
ծուներում, այնպես էլ Արաբական լիգային նվիրված առան-
ձին աշխատությունների հավելվածներում: Արաբական լիգա-

յին վերաբերող նյութերի հարստությամբ առանձնապես աչքի է ընկնում Մ. Խալիլի «Արաբական պետությունները և Արաբական լիգան» փաստաթղթերի ժողովածուի երկրորդ հատորը, որում հրապարակված են լիգայի ծրագրային մի շարք փաստաթղթեր և որոշումներ²։ Արաբական լիգայի հիմնադրման հետ կապված կարևոր նյութեր են հրապարակված Ա. Գոմաայի «Արաբական պետությունների լիգայի հիմնադրումը» աշխատության հավելվածում³։ Օգտագործվել են նաև Ք. Ղալիլի, Մ. Ղանեմի, Զ. Հուրիյի, Ա. Խանիի, Մ. Հայսիի և այլոց աշխատություններում հրապարակված փաստաթղթերը լիգայի վերաբերյալ⁴։

Աշխատության համար շատ արժեքավոր են եղել ՍՍՀՄ Հեղտեմբերյան հեղափոխության կենտրոնական պետական արխիվում պահվող նյութերը⁵, որոնք թույլ են տալիս անդրադառնալ ցարդ քիչ լուսարանված մի շարք իրադարձությունների։

Արաբական լիգայի մասին զգալի նյութ կա նաև արաբական, գլխավորապես եգիպտական մամուլում։ Աշխատությունում օգտագործվել են «Ալ Ահրամ», «Le Journal d'Egypte» և «Արև» օրաթերթերում ղեկավարված լիգային առնչվող նյութերը։ Արևմտյան արևելագիտական պարբերականներից շատերը նույնպես զգալի ուշադրություն են դարձրել Արաբական լիգային, տպագրել այդ կազմակերպության տարրեր մարմինների ընդունած որոշումների ամբողջական տեքստերը։ Այս առումով առանձնապես հիշատակելի են Ֆրանսիական «Cahiers de l'Orient contemporain», և ամերիկյան «Middle Eastern Affairs» ու «Middle East Journal» պարբերականները։

Ինչպես արդեն նշվեց, Սովետական Միությունում լույս են տեսել Արաբական լիգային վերաբերող մի քանի աշխատություններ։ Ժամանակագրական առումով դրանցից առաջինը Վ. Բ. Լուցկու «Արաբական պետությունների լիգա» գրքույկն է, որը լույս է տեսել 1946 թ.⁶։ Չնայած իր փոքր ծավալին և շոշափվող հարցերի սակավությանը, նրանում կան արժեքավոր մի քանի մտքեր լիգայի հիմնադրման և առաջին քայլերի վերաբերյալ։ Արդարությունը պահանջում է ասել նաև, որ այդ գրքույկում կան նաև առանձին անհշտու-

թյուններ, որոնք հավանաբար կապված են այն բանի հետ, որ գրգռվելը զբված է զեպքերի անմիջական տպավորություն և որոշ փաստեր վերատուգելու հնարավորություն չի եղել:

1954 թ. Մոսկվայում պաշտպանվել է Յու. Ն. Շչերբակովի թեկնածուական դիսերտացիան «Արաբական պետությունների լիգա (1945—1948)» թեմայով¹⁰, որի ավտոռեֆերատն ենք ունեցել մեր տրամադրության տակ: Հստ ավտոռեֆերատի, հեղինակն անդրադարձել է իր ուսումնասիրած շրջանում լիգայի քաղաքական գործունեության բոլոր հիմնական կողմերին: Սակայն աշխատությունում կան փաստական որոշ անճշտություններ և վիճելի որոշ պնդումներ լիգայի կատարած գերի վերաբերյալ: Վ. Բ. Լուցկու և Յու. Ն. Շչերբակովի աշխատություններում քիչ են աղբյուրները, ինչը բացատրվում է այդ ժամանակ գիտական շրջանառության մեջ գտնվող նյութերի սակավությամբ:

1966 թ. Մոսկվայում պաշտպանվել է ևս մեկ դիսերտացիա՝ նվիրված Արաբական լիգայի իրավական ստատուսին: Հեղինակը հիմնականում ծանրացել է իրավական ալլեալ խնդիրների վրա: Աշխատությունում պատմական որոշ թեքում ունի միայն երկրորդ գլուխը, որում արծարծվում է լիգայի հիմնադրման պատմությունը¹¹, Արաբական լիգայի հիմնադրման և գործունեության հետ կապված մի շարք հարցեր քննարկված են՝ է. Թումայի «Ազգային-ազատագրական շարժումը և արաբական միասնականության խնդիրը» աշխատությունում¹²:

Սույն մենագրության հեղինակն օգտվել է Արաբական արևելքի նորագույն պատմությանը վերաբերող սովետական արաբագետների մի շարք աշխատություններից: Արաբական լիգան իր գործունեության առաջին տասնամյակի ընթացքում հանդես է եկել արաբական երկրներում ծավալված ազգային-ազատագրական, հակաիմպերիալիստական տարբեր շարժումների պաշտպանությամբ: Այս կամ այն կոնկրետ հարցում Արաբական լիգայի դիրքորոշման ճիշտ գնահատումը հնարավոր է այդ հարցի՝ մասին խորը պատկերացում կազմելուց հետո միայն: Այս առումով սովետական գիտնականների՝ արաբական երկրների նորագույն պատմության հան-

զուցային հարցերին վերաբերող ուսումնասիրությունները զգալիորեն օգնել են հեղինակին:

Ազգային անկախության նվաճման և ամրապնդման համար Եզիպտոսի, Սիրիայի և Յմենի մղած պայքարում արաբական միջպետական ռեզիտնալ կազմակերպության գիրքորոշման հարցն ուսումնասիրելիս հեղինակի համար անչափ օգտակար են եղել Ի. Պ. Բելյանի և Ե. Մ. Պրիմակովի, Ծ. Ն. Կուրտզելաշվիլու, Ն. Հ. Հովհաննիսյանի ու Հ. Ս. Սարգսյանի, Լ. Ի. Մեդվեդկոյի, Է. Փ. Պիր-Քուդաղովայի և Բ. Գ. Սեյրանյանի մենագրությունները, ինչպես նաև «Եմենի նորագույն պատմություն» կոլեկտիվ աշխատությունը¹³:

Մերձավոր արևելքում ռազմաքաղաքական ագրեսիվ խմբավորումներ ստեղծելու իմպերիալիստական երկրների փորձերի նկատմամբ Արաբական լիգայի վերաբերմունքն ուսումնասիրելիս օգտագործվել են «Անգլիայի քաղաքականությունը Մերձավոր և Միջին արևելքում» կոլեկտիվ աշխատությունը և Ն. Հ. Հովհաննիսյանի, Թ. Է. Տուդանովայի, Բ. Մ. Փոցիվերիայի, Ա. Ֆ. Ֆեդչենկոյի ուսումնասիրությունները¹⁴:

Հյուսիսային Աֆրիկայի արաբական երկրների անկախության համար մղած պայքարին Արաբական լիգայի ցույց տված օժանդակության հարցին անդրադառնալիս հեղինակն շեղվել է Բ. Գ. Լանդայի, Ն. Ս. Լուցկայայի, Լ. Պ. Մանասերյանի և այլոց մենագրություններից¹⁵:

Պաղեստինյան հարցում Արաբական լիգայի գիրքորոշման խնդիրը լուսաբանելիս օգտագործվել են Ե. Դմիտրիևի, Լ. Ն. Կուտլովի, Գ. Ս. Նիկիտինայի, Ե. Մ. Պրիմակովի և այլ հետազոտողների աշխատությունները¹⁶:

Արաբական պետությունների լիգայի մասին բազմաթիվ ուսումնասիրություններ են գրվել արաբական և արևմտյան երկրներում, Արաբ հեղինակների գործերից առավել շահեկանները Ա. Գոմաայի, Բ. Ղալիի և Ա. Տարբիեի մենագրություններն են, որոնք աչքի են ընկնում փաստական նյութի առատությամբ¹⁷: Առանձնապես հիշատակելի է Ա. Գոմաայի աշխատությունը: Այն գրված է անգլիական այլևայլ արխիվներում պահվող հարուստ նյութի հիման վրա, որն առաջին անգամ է գրվում գիտական շրջանառության մեջ:

Արևմտյան Հեղինակների լույս ընծայած աշխատությունները մեծ մասամբ հոգվածներ են, որոնք հիմնականում ունեն նկարագրական և մակերեսային բնույթ: Դրանցից առանձնանում է Ռ. Մակդոնալդի մենագրությունը¹⁸, որում բազմակողմանիորեն քննարկված են Արարական լիզայի գործունեության այլևայլ կողմերը: Ռ. Մակդոնալդի աշխատությունում, սակայն, հաճախ դերագնահատվում է միջարարական տարրեր հակասությունների դերը, չեն բացահայտվում լիզայում առանձին ճգնաժամային երևույթների առաջացման բուն պատճառները: Ընդհանրապես արար և արևմտաեվրոպական Հեղինակների աշխատություններից օգտվելիս Հեղինակը աշխատել է դրանք հնարավորին չափ ենթարկել պատմաքննական վերլուծության:

Աշխատությունում օգտագործվել են նաև սովետական, արար և արևմտյան Հեղինակների մի շարք այլ գործեր, որոնք վերաբերում են արարական երկրների նորագույն պատմությանը:

ԱՐԱՐԱԿԱՆ ՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԼԻԳԱՅԻ
ՀԻՄՆԱԴՐՈՒՄԸ
ԵՎ ԾՐԱԳՐԱՅԻՆ ՓԱՍՏԱԹՂԹԵՐԸ

Արարական աշխարհի միավորումը օրակարգի հրատապ հարց էր դեռ առաջին համաշխարհային պատերազմի տարիներին, երբ տարբեր կուսակցություններ, խմբավորումներ ու գործիչներ առաջ էին քաշում արարական երկրամասերի պետական համախմբման այլևայլ ծրագրեր: Ոմանք պրոպագանդում էին ամբողջ արարական Ասիայի, ուրիշները՝ Իրաքի, Սիրիայի և Հիջազի, երրորդները՝ պատմական Սիրիայի տարբեր մարզերի միավորման նախագծեր¹: Ընդ որում միավորում ասելով հասկացվում էր արարական երկրների համախմբումը մեկ պետության մեջ:

Արարական միասնականության հարցն արաբ գործիչներին շարունակում էր հուլիլ նաև 20—30-ական թվականներին: Այդ ժամանակ նրանցից շատերը արարական տարբեր երկրների տարանջատ գոյության փաստը դիտում էին որպես բացասական երևույթ, որպես արևմտյան երկրների գործարքների հետևանք²: 1930-ական թվականների երկրորդ կեսին Պաղեստինում իրադրության հետագա բարդացումը, այնտեղ տեղի ունեցող իրադարձությունների լայն արձագանքն արարական մյուս երկրներում հետագա սրություն հաղորդեցին միջարարական համագործակցություն հաստատելու հարցին:

Երկրորդ համաշխարհային պատերազմի տարիներին արարական երկրների մի միավորում ունենալու արարական ժողովուրդների ձգտումը սկսեց ավելի վառ արտահայտվել:

1945 թ. ստեղծված Արաբական պետությունների լիգան շատ բանով հենց այդ ձգտման դրսևորումն էր: Այս կապակցությամբ պետք է համաձայնել Վ. Բ. Լուցկու այն մտքի հետ, որ «... Լիգան ծագեց արաբական միության նկրտող շարժման շնորհիվ, որի ծագումը կախված չէր օտարերկրյա այս կամ այն տերության ցանկություններից ու պլաններից»³: Արաբական միության գաղափարի իրականացումը, սակայն, պայմանավորված էր նաև մի շարք այլ գործոններով, որոնցից մասնավորապես կարևոր էին ինչպես արաբական առանձին, այնպես էլ երևմտյան երկրների վերաբերմունքն այդ հարցի նկատմամբ: Նշանակություն ունեին նաև արաբական երկրներում ազգային-ազատագրական շարժման ու Մերձավոր արևելքում ռազմական գործողությունների ընթացքին առնչվող հանգամանքները:

Արաբ առաջին քաղաքական գործիչը, որ միության իր ծրագիրը իրականացնելու համար փորձեց օգտվել երկրորդ համաշխարհային պատերազմի ռազմական իրադարձություններից, Անդրհորդանանի էմիր Աբդալլահն էր: Ցանկանալով Եգիպտ քաղել Ֆրանսիայի պարտությունից, նա 1940 թ. հունիսին առաջ քաշեց Սիրիան և Անդրհորդանանը մեկ պետության մեջ միավորելու գաղափարը: Այս հարցի մասին նա հուշագրեր ուղարկեց անգլիական կառավարությանը, որոնցում ի միջի այլոց նշվում էր, որ իր գլխավորությամբ ստեղծվելիք նորաստեղծ պետությունը կլինի Անգլիայի հուսալի զաշնակիցը⁴: Մերձավորարևելյան և մյուս ռազմական թատերաբեմերում ծայրահեղ լարված վիճակում գտնվող Անգլիան, իհարկե, տվյալ պահին ի վիճակի չէր որևէ ձևով աջակցել էմիրի նախագծին, ինչը և պայմանավորեց պատերազմի ընթացքում կատարված արաբական միության «հաշիմյան» առաջին առաջարկի ձախողումը:

Երկրորդ համաշխարհային պատերազմի սկզբին Արաբական արևելքում իրենց քաղաքականությունն աշխուժացրեցին Առանցքի երկրները: 1940 թ. հոկտեմբերի 23-ին նրանք «շարունակելով արաբական ժողովուրդներին խաբելու իրենց քաղաքականությունը...», հանդես եկան անգլիական տիրապետության դեմ ուղղված արաբական ազատագրական շարժումը պաշտպանելու և արաբական երկրների անկախու-

Յյունը ճանաչելու իրենց պատրաստակամության վերաբերյալ հատուկ հայտարարությամբ⁵։ Առանց այդ էլ արաբական միջավայրում բավականին ուժեղ հակաանգլիական տրամադրությունները թուլացնելու, Արևելյան Միջերկրականի շրջանում ու Հյուսիսային Աֆրիկայում իր դիրքերը գոնե մասնակիորեն բարելավելու, 1941 թ. դարնանը Իրաքում իր ռազմական միջամտության տհաճ տպավորությունը մեղմելու⁶, ինչպես նաև Առանցքի երկրների վերահիշյալ հայտարարության ներգործությունը թուլացնելու նպատակով անգլիական կառավարությունը ստիպված էր որոշ փոփոխություն մտցնել իր արաբական քաղաքականությունում։ Դրա արտահայտությունն էր արաբական միության գաղափարի պաշտպանությամբ հանդես գալու վերաբերյալ անգլիական կարիներին 1941 թ. մայիսի վերջի որոշումը։ Այն ընդունելիս լոնդոնը այլընտրանք չուներ, քանի որ որևէ այլ ձևով նա չէր կարող Արաբական արևելքում հաջողությունների հասնելու քաղաքական նոր դիժը Անգլիային հնարավորություն էր ընձեռում արաբական միության գաղափարը յուրովի իրագործելու միջոցով ոչ միայն Մերձավոր արևելքում ընդարձակել իր ազդեցության գոտին, այլև որոշակիորեն բարելավողն ու հրապուրիչ դարձնել իր արաբական քաղաքականությունը։ Անգլիական այս նոր մոտեցումը, իհարկե, կարևոր էր արաբական երկրների մի միավորում ստեղծելու գործում։ Սակայն, ինչպես նշում է Ա. Տարբինը, սխալ կլիներ Անգլիային մատնանշել որպես արաբական ապագա միության նախաձեռնող⁷։ Այս առումով դիպուկ է նկատել Վ. Բ. Լուցկին. «Հասկանալով, որ (արաբական երկրների միավորմանն ուղղված—Ն. Ա.) շարժման դեմ բացահայտ պայքարը լուկ կթուլացնի իր դիրքերն Արաբական արևելքում, Անգլիան որոշեց աջակցել այդ շարժմանը, որպեսզի այն իր վերահսկողության ներքո պահի...»⁸։

1941 թ. մայիսին լոնդոնի արաբական քաղաքականության հետ առնչվող հարցերը քննարկվեցին անգլիական դեկավար շրջաններում։ Արտաքին գործերի մինիստր Ա. Իդենին ուղղված մայիսի 19 թվակիր նամակում վարչապետ Ու. Չերչիլն առաջարկում էր Իրն Սաուդի գլխավորությամբ ստեղծել «Արաբական խալիֆայություն», որը կընդգրկեր Սաուդ-

յան Արաբիան, Իրաքը, Անդրհորդանանը և Պաղեստինը՝ «խալիֆայությունում» հաստատվելու էր հրեական «ինքնավար մի տնկախ միավոր», որն իրավունք էր ունենալու նաև հրեաների ներգաղթ կազմակերպել⁹։ Ֆորին Օֆիսի մասնագետները, սակայն, Չերչիլի պլանը ռեալ չէին համարում։ Նրանց պատրաստած «Անգլիայի արաբական քաղաքականությունը» փաստաթղթում, որը մայիսի 27-ին Ա. Իդենը ներկայացրեց կառավարությանը, խոսվում էր ոչ թե «Արաբական խալիֆայության» այլ՝ «Ֆեդերացիայի» մասին։ Նկատի ունենալով հաշիմյանների և սաուդյանների հակամարտությունը, նախատեսվող «Ֆեդերացիայում» այդ տոհմերից մեկի կամ մյուսի առաջնորդության հարցը շրջանցվում էր։ Միաժամանակ կարծիք էր հայտնվում, որ «Ֆեդերացիայի» միջոցով հնարավոր կլինի լուծել Պաղեստինի հարցը¹⁰։ Հարկ է նշել, որ այս փաստաթղթի հիմնական դրույթները հաշվի առնվեցին կառավարության կողմից։ Դա պարզորոշ երևում է հատկապես 1941 թ. մայիսի 29-ի Ա. Իդենի հայտարարությունից, որում ասված էր. «... Արաբ շատ մտածողներ արաբական ժողովուրդների համար ցանկանում են ավելի բարձր աստիճանի մի միություն, քան այն, որից նրանք այժմ օգտվում են։ Միությանն ուղղված իրենց ջանքերում նրանք հույս ունեն ստանալ մեր աջակցությունը։ Մեր բարեկամների այս կոչը պետք չէ անպատասխան մնալ։ Ինձ բնական և արդարացի է թվում, որ արաբական երկրների միջև մշակութային, տնտեսական և քաղաքական կապերը ամրապնդվեն։ Նորին Մեծության կառավարությունը համաձայն կլինի ցանկացած նախագծի, որը համընդհանուր հավանության կարժանանա»¹¹։

Ա. Իդենի հայտարարության ընդհանուր առմամբ տարտամ բնույթը պայմանավորված էր ոչ միայն դիտակցումովն այն իրողության, որ ցանկացած կոնկրետ նախագիծ իր «անգլիական» ծագման պատճառով դժվար թե հաջողություն ունենար։ Կարևոր էր նաև այն, որ 1941 թ. կեսին Մերձավոր արևելքի տակավին շրջուրեղացած քաղաքական իրավիճակում, երբ դեռ անորոշ էր Միջին Արևելքի և Հիբանանի քաղաքական ապագայի հարցը, այնքան էլ կայուն չէին Անգլիայի դիրքերը Եգիպտոսում, պարզված չէր Սաուդյան Արաբիայի դիրքորո-

շումը արարական միությունն նկատմամբ, որն է կոնկրետ նախագծի ուսաջնաշումը վաղաժամ կլինի:

Լոնդոնի քայլն Արաբական արևելքում ընդհանուր առմամբ անդրադարձներ շունեցավ: Միայն Անդրհորդանանի էմիր Աբդալլահն արձագանքեց դրան: Նրա կառավարությունը 1941 թ. հուլիսի 1-ին որոշեց պատմական Սիրիայի բոլոր մասերի՝ Պաղեստինի, Սիրիայի, Լիբանանի և Անդրհորդանանի միավորման հարցով պաշտոնապես դիմել անգլիական կառավարությանը¹²: Իր ծրագրի իրականացումը գործնականորեն էլ ալեյի գյուրացնելու նպատակով Աբդալլահը մինչ այդ նույնիսկ առաջարկել էր, որ անդրհորդանանյան Արաբական Լեգեոներ Անգլիայի և Ազատ Ֆրանսիայի զորամասերի հետ միասին մասնակցի 1941 թ. ամռանը Սիրիայում վիշիականների դեմ մղվող գործողություններին: Հաշվի առնելով Ազատ Ֆրանսիայի, Սաուդյան Արաբիայի և սիրիական որոշ քաղաքական գործիչների ընդդիմադրությունը Աբդալլահի ծրագրին, Անգլիան չպաշտպանեց այն: Հակառակ դրան, Աբդալլահը շղաղարեցրեց Լոնդոնի աջակցությունը ձեռք բերելու իր փորձերը: 1941 թ. նոյեմբերին և 1942 թ. հունվարին «Մեծ Սիրիայի» հարցով նա նորից դիմեց Անգլիային¹³: Աբդալլահի նմանօրինակ համառության պատճառն հավանաբար այն էր, որ նա իրադեկ էր «Մեծ Սիրիայի» ծրագրի նկատմամբ անգլիական բարձրաստիճան որոշ գործիչների դրական վերաբերմունքին և հույս ուներ իր հուշագրերի միջոցով հասնել վերջիններիս տեսակետներն Անգլիայի արաբական քաղաքականության հիմքում դնելուն:

Ա. Իդենի հայտարարությունից հետո անգլիական ղեկավար մարմիններում քննարկվեցին նոր քաղաքական գծի իրականացման հետ կապված հարցերը: Սեպտեմբերի 29-ին Ա. Իդենի նախագահությամբ տեղի ունեցած միջդերաստնական մի ժողովում, որին մասնակցում էին գաղութների մինիստր Լ. Մոյնը, Հնդկաստանի գծով պետական մինիստր Էյմրին, Մերձավոր արևելքի հարցերի մինիստր Լիթթլտոնը և այլ բարձրաստիճան պաշտոնյաներ, այն կարևոր հետևություններ արվեց, որ արաբական երկրների ֆեդերացիա ստեղծելու գաղափարն իրականանալի չէ¹⁴: Հոկտեմբեր-դեկտեմբեր ամիսներին Անգլիայի արաբական քաղաքականության

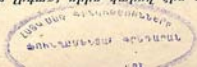
Հարցն ավելի մանրամասն քննարկվեց Մերձավոր արևելքի պետական կոմիտեում: Կարինետը հաստատեց միջդերատեսչական այդ մարմնի կողմից կազմված ղեկուցադիրը, որը զրկելու էր Անգլիայի արաբական քաղաքականություն հիմքում: Զեկուցագիրը հաստատելով, որ արաբական երկրների ֆեդերացիայի գաղափարն ընդունելի պետք է համարել այն ղեկընում միայն, եթե այն կօգնի լուծելու Պաղեստինի հարցը, մատնանշում էր նաև ֆեդերացիայի գաղափարն իրազորակալության հիմնարկությունը՝ կապված դինաստիական հակամարտությունների, Ֆրանսիայի դիրքորոշման և միջդավանական հակասությունների հետ: Միաժամանակ այն մտավախությունն էր հայտնվում, որ արաբական միությունը նպատակամղված շարժումն հետադայում կարող է փոխակերպվել հակաանգլիական շարժման: Հուշագիրն ուներ հավելված, որում բերված էին արաբական ֆեդերացիայի մի քանի տարբերակներ՝ «Մեծ Սիրիայի» նախագծից մինչև ասիական մայր ցամաքի արաբական երկրների միավորման նախագիծ¹⁵: Ուշագրավ է, որ բոլոր նախագծերը վերաբերում էին միայն ասիական մայր ցամաքի արաբական երկրներին: Եզիպտոսի բացակայությունը բացատրվում է նրանով, որ լոնդոնը, ինչպես վկայում են Կահիրեում անգլիական ղեկավար Լեմպսոնի գեղ նախապատերազմյան հուշագրերը, վախենում էր, որ արաբական և մահմեդական աշխարհում Եզիպտոսի գերի աշխուժացումը կարող է նրան դարձնել ուղիղ ժողովուրդների առաջնորդը «ընդհան իմպերիալիզմի»: Բացի դրանից, անգլիական որոշ քաղաքագետներ գերադնահատում էին «փարավոնական» գործոնի դերը եզիպտական իրականությունում, խոսում նրա «իրականում արաբական երկիր չլինելու» մասին¹⁶: Այսպիսով, Անգլիան, հավանաբար, տուրք էր տալիս նաև ասիական արաբների որոշ շրջաններում արմատացած այն տեսակետին, թե եզիպտացիները մաքուր արաբներ չեն:

Անգլիական գործիչների ցանկությանն հակառակ, սակայն, Եզիպտոսը ոչ միայն պարզապես մասնակցեց, այլև կարևորագույն դեր կատարեց արաբական երկրների մի միավորում ստեղծելու գործում: Այս հարցում ակտիվություն դրսևորեց 1942 թ. փետրվարին Եզիպտոսում իշխանության գլուխ եկած վաֆդական կառավարությունը: Վերջինս 1942 թ.

մայիսի 31-ին արաբական տարբեր երկրների ներկայացուցիչներին հրավիրեց միջարաբական հարաբերությունների բարելավման շուրջ խորհրդակցելու¹⁷։ Հունիսին Կահիրե այցելեցին և վարչապետ Մուստաֆա Նահհասի հետ արաբական միության հարցի շուրջ բանակցություններ վարեցին լեանտյան հայտնի քաղաքական գործիչներ՝ Լիբանանի ապագա պրեզիդենտ Բիշարա Նուրին և Սիրիայի ապագա վարչապետ Ջամիլ Մարգամը։ Բանակցությունների ընթացքում Բիշարա Նուրին շեշտեց, որ Լիբանանն արաբական մյուս երկրների հետ համագործակցի միայն իր անկախության և տարածքային ամբողջականության ճանաչման հիմքի վրա։ Մարգամն հավաստիացրեց, որ Սիրիան պատրաստ է այդ հիմքի վրա համագործակցել Լիբանանի հետ¹⁸։ Խորհրդակցական բնույթ կրող այս բանակցությունների նշանակությունն այն էր, որ դրանք նշանավորում էին արաբական այնպիսի քաղաքական խմբավորումների մասնակցությունն արաբական միություն ստեղծելու գործին, որոնց տեսակետներն ավելի շուտ հանգում էին արաբական միությունը միջպետական մակարդակով իրականացնելուն։

Նույն թվականի դեկտեմբերին Կահիրե այցելեցին Իրաքի զահապահ Աբդուլ Իլլահն ու վարչապետ Նուրի Սաիդը և բանակցություններ վարեցին Նահհասի, Մերձավոր արևելքի գծով անգլիական մինիստր Ռ. Քեյդիի, ինչպես նաև արաբական տարբեր երկրների Կահիրեում գտնվող քաղաքական գործիչների հետ։ Բանակցությունների ընթացքում Նուրի Սաիդն առաջ քաշեց արաբական միության իր ծրագիրը։ Ռ. Քեյդին ցանկություն հայտնեց Նուրի Սաիդի տեսակետներն ավելի խորը ուսումնասիրելու համար ունենալ նրա նախագծի գրավոր շարադրանքը¹⁹։ 1943 թ. հունվարին Նուրի Սաիդն իր նախագիծն ուղարկեց Ռ. Քեյդիին։ «Բարեբեր մահիկ» անունով հայտնի այդ նախագծի համաձայն Սիրիան, Լիբանանը, Պաղեստինը և Անդրհորդանանը միավորվելու էին մեկ պետության մեջ, որի բնակիչներն իրենք պիտի որոշեին երկրի կառավարման ձևը՝ միապետություն կամ հանրապետություն, միացյալ կամ ֆեդերալ մի պետություն։ Սիրիական միասնական պետությունն Իրաքի հետ կազմելու էր «Արաբական միություն կամ Արաբական լիգա», որին կարող էին միանալ

4-78100

այլ արարական երկրներ: Այդ կազմավորումն ունենալու էր
Խորհուրդ, որում հերթով նախագահելու էին անդամ երկրների
գեներալները: Խորհուրդը պատասխանատու էր լինելու քա-
ղաքական, ֆինանսական, ինչպես նաև հաղորդակցութուն-
ների, սովորույթների, ազգային փոքրամասնությունների
իրավունքներն ապահովելու և լուսավորության համակարգի
հետ կապված հարցերում: Միասնական սիրիական պետու-
թյունում հրեաները և մարոնականները օգտվելու էին կիսա-
ինքնավարությունից: Նախատեսվում էր Երուսաղեմ քաղա-
քում պայմաններ ստեղծել ապահովելու համար կրոնական
արարողությունների կատարման անվտանգությունը, որի վե-
րահսկումն իրականացնելու համար կազմվելու էր երեք կրոն-
ների ներկայացուցիչներից բաղկացած մի հանձնաժողով:
Նախագծում նշվում էր, որ նպատակահարմար չէ Եգիպտոս-
ի և Սաուդյան Արաբիայի ի սկզբանե անդամակցություն
Արաբական միությանը²⁰:

Նուրի Սաիդի նախագծում նախատեսվող Արաբական լի-
զան կամ միությունը միջպետական մի կազմակերպություն
չէր լինելու: Նրա մշտական Խորհուրդը ոչ թե կոչված էր հա-
մադրելու անդամ երկրների քաղաքականությունը արտաքին
քաղաքական, ֆինանսական և այլ մարզերում, այլ ուղղակի
«պատասխանատու» էր դրանց համար: Նախագծում ոչինչ չէր
ասվում Միությանը կամ Լիգային անդամագրվելուց հետո
մասնակից երկրների անկախության պահպանման մասին,
այլ ընդհակառակը, միության հասնելու համար սովերենու-
թյան զոհաբերումը դիտվում էր որպես «անհրաժեշտություն»:
Իր հուշագրում խոսելով ստեղծվելիք միավորման մասին,
Նուրի Սաիդն հաճախ օգտագործում էր ոչ թե (المجلس)՝
Լիգա բառը, այլ խոսում էր ուղղակի միության (الجامعة)՝ մասին:
Կարելի է ենթադրել, որ Լիգա տերմինը երբեմն օգտագործ-
վում էր միայն բացարձակ միության դեմ տրամադրված
շրջանակների ղգոնությունը թուլացնելու նպատակով: Ինչ
վերաբերում է ստեղծվելիք միավորման Խորհրդում գերիշ-
խանության հասնելու հարցին, ապա դրան, ինչպես 1943 թ.
սկզբին իրաքյան իրազեկ շրջանակներից Իբն Սաուդին հա-
սած լուրերն էին վկայում, Սաիդն ուզում էր հասնել միաց-
յալ Միությանում ինքնակալական վարչակարգ հաստատելու և

սիրիական գահն Իրաքի գահապահ Աբդուլ Իլահին տրամադրելու միջոցով²¹։ Ի սկզբանե նգիպտոսի և Սաուդյան Արաբիայի մասնակցությունը նպատակահարմար շահմարելը նույնպես պետք է բացատրել Լիզայի անվան տակ պատմական Սիրիան և Իրաքն ընդգրկող արաբական մի նոր պետություն ստեղծելու նուրի Սաիդի միտումով։ Այս նախագծին անդրադարձած շատ հեղինակներ (է. Թումա, Ա. Գ. Զիրինա, Ա. Տարբին) չեն նկատել դրանում նախատեսվող Լիզայի ոչ թե միջպետական, այլ համապետական էությունը։ Հարցին հիշտ են մոտեցել Ն. Հ. Հովհաննիսյանը և Ռ. Մակդոնալդը։ Նրանցից առաջինը ինչպես այս, այնպես էլ էմիր Աբդալլահի «Մեծ Սիրիայի» ծրագիրը դիտել է որպես Արաբական արևելքում մի «նոր պետական միավորում ստեղծելու» փորձ²²։ Իսկ Ռ. Մակդոնալդը այն միտքն է հայտնել, որ նուրի Սաիդը «իր «Արաբական լիզա» տերմինով ավելի շատ նկատի ունի արաբական երկրների քաղաքական մի կոնֆեդերացիա, որը վերջ ի վերջո կդառնար սովետերեն քաղաքական ռեալություն»²³։

Սիրիայում և Լիբանանում սահմանադրությունների վերականգնման և առաջիկայում ընտրությունների անցկացման վերաբերյալ Ազատ Ֆրանսիայի իշխանությունների 1943 թ. սկզբին կատարած հայտարարությունն ավելի հնարավոր և ռեալ դարձրեց այդ երկրների գործուն և արդեն պետական մակարդակով մասնակցությունն արաբական միության գաղափարի իրագործմանը։ Միաժամանակ զգալիորեն բարելավվեց Մերձավոր արևելքի ռազմաքաղաքական ընդհանուր իրադրությունը, որն արդյունք էր երկրորդ համաշխարհային պատերազմի ընթացքում սկսված արմատական բեկման։ Այս բոլորը, ինչպես նաև արաբական համագործակցության հարցում նգիպտոսի աշխույժ դիրքորոշումը, ավելի նպատավոր հող ստեղծեցին միջարաբական հարաբերություններն աշխուժացնելու համար։ Այս պայմաններում անգլիական կառավարությունը երկրորդ անգամ հանգես եկավ արաբական միության հարցի վերաբերյալ։ 1943 թ. փետրվարի 23-ին Ա. Իդենը հայտարարեց, որ «Անգլիան շարունակում է համակրանքով վերաբերել արաբների տնտեսական, մշակութային և քաղաքական միությունն ուղղված շարժմանը»։ Նշելուց

հետո, որ միության վերաբերյալ ամեն մի առաջարկություն պետք է ներկայացվի արաբների կողմից, նա շեշտեց, որ ցարդ լի մշակված համընդհանուր հավանության արժանացած մի նախագիծ²⁴։ Այլ խոսքով, Ա. Իգենը փաստորեն հրամարվում էր ոչ առանց Անգլիայի աջակցության մշակված սիրիյան նախագիծը հրապարակայնորեն պաշտպանելուց։ Լոնդոնում չէին կարող հաշվի չառնել, որ դրա դեմ հանդես էին գալիս սիրիական և լիբանանյան ժողովրդական ղանդ-վածները, Եգիպտոսը և Սաուդյան Արաբիան, ինչպես նաև ԱՄՆ-ը և Ֆրանսիան²⁵։ Միաժամանակ Ա. Իգենը, բոլորովին էլ ոչ պատահականորեն, իր հայտարարությունում առաջնա-յին տեղ էր հատկացնում տնտեսական համագործակցությանը։ Բանն այն է, որ Լոնդոնն սկսել էր ավելի շատ մտահոգ-վել արաբական քաղաքական համագործակցության՝ իր հա-մար վնասակար հետևանքներով և փորձում էր առայժմ այն սահմանափակել տնտեսական ու մասամբ նաև մշակութային ոլորտներում։ Այս առումով հատկանշական է Անգլիայի Մերձավոր արևելքի միխստրության արտակարգ աշխուժու-թյունը միջարաբական համագործակցության հենց տնտեսա-կան և մշակութային ասպարեզներում և նրա կրավորակա-նությունը արաբների շրջանում քաղաքական համագործակ-ցություն հաստատելու հարցում։

Արաբական արևելքում ստեղծված նոր իրավիճակից փորձեց օգտվել նաև Անդրհորդանանը։ Եվ Իգենի 1943 թ. փետրվարյան հայտարարությունը, և Միրիայում ու Լիբանա-նում քաղաքական զարգացումները Արդալլահին առիթ էին ընձևեռում մի անգամ ևս փորձել իրականացնելու «Մեծ Մի-րիայի» ծրագիրը։ Էմիրը 1943 թ. ապրիլին անգլիական կա-ռավարությունն ուղարկեց «Մեծ Միրիայի» ծրագրի և արա-բական միության վերաբերյալ մի հուշագիր²⁶։ Ըստ Արդալ-լահի նախագծի պատմական Միրիայի բոլոր մարզերը միա-վորվելու էին մեկ պետության մեջ, որը լինելու էր կամ սահ-մանադրական միապետություն (առաջին տարբերակ), կամ դաշնակցային պետություն (երկրորդ տարբերակ)։ Երկու դեպքում էլ պետության ղեկավարը լինելու էր Արդալլահն ինքը։ Եթե Լիբանանը ըմբռնար սիրիական միացյալ պետու-թյանը, ապա այն տարածքներում, որոնց և ինքնավար Լի-

բանան լեռան տարածքի միավորմամբ առաջին համաշխարհային պատերազմից հետո ստեղծվել էր Մեծն Լիրանանի պետությունը, հանրաքվե պիտի անցկացվեր՝ որոշելու համար նրանց Լիրանանի կազմում մնալու կամ «Մեծ Սիրիային» միանալու հարցը²⁷։ Իսկ եթե Լիրանանը միանար «Մեծ Սիրիային», ապա երբեմնի Լիրանան լեռան շրջանակներում և Պաղեստինի մի քանի հատվածներում նախատեսվում էր հաստատել «հատուկ վարչակարգ»։ Սիրիական միացյալ պետությունը Անգլիայի հետ պիտի կնքեր 1936 թ. անգլո-եգիպտական և 1930 թ. անգլո-իրաքյան պայմանագրերին համանման մի պայմանագիր և Իրաքի հետ կազմելու էր արաբական մի միություն, որին կարող էին միանալ արաբական այլ երկրները ևս։ Միության շրջանակներում համակարգվելու էր անգամ երկրների քաղաքականությունը պաշտպանական, ֆինանսական և այլ ասպարեզներում։

1943 թ. սկզբին աճեց նաև արաբական այլ երկրների պետությունը արաբական միության գաղափարն իրականացնելու խնդրում։ Արաբական լիգայի ասպագա բոլոր հիմնադիր անդամներն սկսեցին միմյանց հետ շփումների մեջ մտնել։ 1943 թ. մարտին իրաքյան քաղաքական հայտնի գործիչ Զամիլ Մադֆաին այցելեց Կահիրե, Ամման և Զիդդա, որտեղ բանակցություններ վարեց տեղական ղեկավարների հետ։ Կահիրեում տեղի ունեցած բանակցությունների ժամանակ Եգիպտոսի վարչապետ Նահհասն առաջարկեց համաարաբական կոնգրես հրավիրել արաբական միության հարցը քննելու համար։ Սակայն, մինչ այդ, ըստ Նահհասի, անհրաժեշտ էր ավելի մանրամասն ծանոթանալ խնդրի վերաբերյալ յուրաքանչյուր արաբական երկրի տեսակետին²⁸։ Նույն թվականի մարտի 30-ին Եգիպտոսի արգարադատության մինիստր Սարրի Աբու Ալամը վարչապետ Նահհասի անունից հայտարարեց, որ եգիպտական կառավարությունը որոշել է արաբական միության հարցը քննարկելու համար շփումների մեջ մտնել արաբական մյուս կառավարությունների հետ²⁹։

1943 թ. կեսերից միջարաբական բանակցությունները խիստ աշխուժացան։ Հուլիսի 8-ից 13-ը Նահհասն այցելեց Պաղեստին, որտեղ հանդիպումներ ունեցավ տեղական և

սիրիական քաղաքական գործիչների հետ: Բանակցությունների ընթացքում մասնավորապես քննարկվեց արաբական միությանը Պաղեստինի արաբների մասնակցության հարցը: Նահճասը Աբդալլահից Անդրհորդանան այցելելու հրավեր ստացավ, սակայն ժամանակի սղությունը պատճառաբանելով, այցից հրաժարվեց³⁰:

Նույն ամսին, Կահիրե մեկնելու ճանապարհին, Ամման, Դամասկոս և Բեյրութ այցելեց Իրաքի վարչապետ Նուրի Սաիդը: Իր այցելության ընթացքում նա ձգտում էր համապատասխան հող նախապատրաստել «Բարեբեր մահիկի» ծրագրի իրականացման համար, ընդ որում ամեն ինչ անելով սիրիական գահը Իրաքի գահապահ Աբդուլ Իլլահին վերապահելու համար: Այդ նպատակով Սաիդն Աբդալլահին խորհուրդ տվեց «ձեռնպահ մնալ սիրիական գահի շուրջ անժամանակ վեճերից» և ավելի շատ ուշադրություն դարձնել Պաղեստինին³¹: Սիրիական գահի համար հաշիմյան դինաստիայի երկու ճյուղավորումների միջև թաքուն պայքար էր մղվում: Պետք է ենթադրել, որ Սիրիայում հուլիսին, իսկ Լիբանանում օգոստոսին անցկացվող պառլամենտական ընտրություններով զբաղված լեանտյան քաղաքական գործիչներն առայժմ նպատակահարմար չգտան բացահայտորեն հանդես գալ նախագծի դեմ, քանի որ Նուրի Սաիդը Բեյրութում և Դամասկոսում իր վարած բանակցություններից ընդհանուր առմամբ զոհ էր մնացել: Միայն Լիբանանի մարտնական շերջանակներն էին դեմ արտահայտվել նրա նախագծին:

Հուլիսի 31-ից օգոստոսի 5-ը Կահիրեում կարևոր բանակցություններ տեղի ունեցան Նահճասի և Սաիդի միջև: Դրանց ընթացքում իրաքյան վարչապետն առաջ քաշեց արաբական միության երկու տարբերակ: Ըստ առաջին տարբերակի արաբական միությունն ունենալու էր ընդհանուր ժողով, որում միության անդամ երկրները ներկայացվելու էին ըստ իրենց բնակչության թվի և բյուջեի: Նախատեսվում էր ստեղծել նաև ընդհանուր ժողովին հաշվետու գործադիր կոմիտե, որի որոշումները, անկախ այս կամ այն երկրի այդ որոշման նկատմամբ ունեցած վերաբերմունքից, լինելու էին պարտադիր: Միությունն ունենալու էր պրեզիդենտ, որն ընտրվելու կամ նշանակվելու էր: Ըստ երկրորդ տարբերակի, միության ընդ-

հանուր ժողովում բոլոր անդամ երկրները ներկայացվելու էին հավասար հիմունքներով՝ անկախ իրենց բնակչության թվից և բյուջեից, իսկ ընդունված որոշումները պարտադիր էին լինելու որոշմանը կողմ քվեարկած երկրների համար միայն³²։ Սակայն Սաիդի հիմնական նպատակը ոչ թե այս երկու տարբերակներից որևէ մեկը արարական միության հիմքում դնելն էր, այլ՝ իր «Բարերեր մահիկի» ծրագրի նըկատմամբ «Եգիպտոսի աջակցությունն ապահովելը»³³։ Ընդ որում Սաիդը շեշտը դնում էր իր ծրագրի առաջին մասի՝ «Մեծ Սիրիայի» ստեղծման վրա, հավանաբար ենթադրելով, որ դրա ստեղծումից հետո «Բարերեր մահիկի» իրազործումը կընթանա առանց դժվարությունների։ Այդ հարցում եգիպտական աջակցությանը նա խոստանում էր վարձահատույց լինել՝ Կահիրեին իրավունք տալով հանդես գալու սիրիական միացյալ պետությունում հրեաներին և մարոնականներին ընձևովելիք առանձնաշնորհների երաշխավորի դերում³⁴։ Բանակցությունների ընթացքում Եգիպտոսն ու Իրաքը պայմանավորվեցին հանդես չգալ արաբական երկրների միջև որևէ այլ միավորման՝ մասնավորապես սիրիական միացյալ պետության ստեղծման դեմ³⁵։ Դա բնավ էլ չէր նշանակում, սակայն, որ Եգիպտոսը հանդես էր գալիս հաշիմյանների ծրագրերի պաշտպանի դերում։ Բանն այն է, որ տվյալ պահին «Մեծ Սիրիայի» զաղափարին, բացի Լիբանանից, սկզբունքորեն չէին առարկում պատմաաշխարհագրական Սիրիայի մաս կազմող ոչ մի երկրում։ Հարցը ոչ թե ընդհանրապես այդ զաղափարի, այլ այն ինչ սկզբունքների վրա, ինչ ձևով և ում ղեկավարությամբ իրականացնելու մեջ էր։ Այնպես որ Եգիպտոսի այդ քայլը պետք չէ դիտել որպես գիշողականություն Իրաքի կամ Անդհերդանանի նկատմամբ։

Նուրի Սաիդը և Նահասը նպատակահարմար գտան արաբական միության շուրջ վարվող բանակցություններում ընդգրկել միայն արաբական անկախ երկրների և Պաղեստինի ներկայացուցիչներին³⁶։ Դա թելադրված էր այն իրողությունից, որ օտարերկրյա տիրապետության տակ գտնվող արաբական երկրների մասնակցությունը պարզապես հնարավոր չէր՝ զաղութային իշխանությունների ընդդիմադրության հետևանքով։ Պաղեստինի համար արված բացառությամբ

կողմերը կարծես շեշտում էին արարական աշխարհի համար այդ երկրի առանձնահատուկ նշանակությունը: Մի փոքր առաջ անցնելով նշենք, որ Արաբական լիզայի հիմնադիր բուլբուլ անդամները անկախ պետություններ էին, թեկուզ և նրանցից ոմանց (օրինակ Իրաքի) անկախությունը ձևական բնույթ ուներ: Բացառություն էր Անդրհորդանանը, որը գտնվելով անգլիական մանդատային տիրապետության ներքո, նույնիսկ ձևական անկախություն չուներ: Հիմնադիր մյուս պետությունների կողմից այդ հանգամանքի «անտեսումը» բացատրվում է մի կողմից Անդրհորդանանի աշխարհադրական անդանցատեղիորեն կարևոր դիրքով, իսկ մյուս կողմից իրաքյան Ամմանի իշխանությունների մասնակցությունը Անդրխայից ընձևովող առանձնահատուկ խրախուսանքով:

Սաիր-նահապահ հանդիպումից հետո արաբական համագործակցության շուրջ վարվող բանակցություններում, անշուշտ՝ ոչ-առանց Իրաքի համամտության, առաջատար դեր սկսեց կատարել Եգիպտոսը: Բանակցությունների ավարտից հետո հրապարակված եգիպտա-իրաքյան համատեղ հայտարարությունում նշված էր, որ այսուհետև Եգիպտոսի վարչապետ Նահհասն է հանձն առնելու արաբական մյուս երկրների հետ միության հարցի շուրջ բանակցություններ վարելու պարտականությունը, ըստ որում արաբական ժողովուրդների տեսակետներն ավելի պարզորոշ իմանալու համար հրավիրվելու է հատուկ կոնգրես³⁷:

1943 թ. օգոստոսի 28-ից սեպտեմբերի 1-ը Նահհասը բանակցություններ վարեց Անդրհորդանանի վարչապետ Քաուֆիկ Աբու Հուդայի հետ: Նախօրեին իր վարչապետին ուղղած հրահանգներում էմիր Աբդալլահը նշում էր, որ արաբական միությունում Իրաքի ու Եգիպտոսի կողքին մասնառված պատմաաշխարհադրական Միջին արաբական երկրներն այնքան թույլ ու անհամապատասխան կլինեն, որ կհարկադրվեն կրավորական դիրք զբաղել արաբական համագործակցության հարցում: Ըստ Աբդալլահի այդ հանգամանքը վնասելու էր ընդհանուր գործին, քանի որ արաբական միությունում Իրաքի ու Եգիպտոսի կողքին միացյալ սիրիական պետության բացակայությունից արաբները տուժելու էին³⁸, Բանակցությունների ժամանակ Աբու Հուդան, առաջ

քաշելով վերոհիշյալ փաստարկները, ձգտում էր ամեն կերպ ապացուցել «ԱՆԺ Սիրիայի» ստեղծման անհրաժեշտությունը, սակայն հաշվի առնելով կիրանանում և Պաղեստինում տիրող իրադրության յուրահատկությունը, առաջ էր քաշում առայժմ միայն Սիրիան և Անդրհորդանանը մեկ պետության մեջ միավորելու ծրագիրը³⁹։

Արաբական երկրների համախմբման հարցի շուրջ բանակցությունների մեջ մտնելով, Բաղդադն ու Ամմանը իրականում ավելի շատ հետամուտ էին ոչ թե արաբական ընդհանուր մի միություն ստեղծելուն, այլ իրենց գլխավոր նպատակի իրականացմանը, այն է՝ պատմաաշխարհադրական ամբողջ Սիրիային տիրելուն, կամ գոնե նրա մեծ մասն իրենց իշխանությանը ենթարկելուն։ Ընդ որում հաշիմյան ղեկաւորայի երկու ճյուղերից յուրաքանչյուրը սիրիական տարածքի նկատմամբ իր հավակնությունները համարում էր ավելի օրինական։ Այլ էր Եգիպտոսի խնդիրը. մասնակցելով արաբական միությանը, նա նպատակ ուներ ընդարձակել իր ազդեցության ոլորտները և դերիշխող դեր ձեռք բերել Արաբական արևելքում։ Դրան Եգիպտոսն ուզում էր հասնել առանց սեփական սահմանների ընդարձակման։ Հենց վերջին հանգամանքը օրյակախոսներն զրդեց 1943 թ. օգոստոս-սեպտեմբեր ամիսներից արդեն իսկ իշխանության գլխում գտնվող սիրիական և լիբանանյան ազգային գործիչներին արաբական համագործակցության հարցում Եգիպտոսի հետ հանդես գալ միացյալ ձևակառուով։

Ապագա միությանը Սիրիայի և կիրանանի մասնակցության հեռանկարը զգալի ազդեցություն թողեց արաբական համագործակցության հարցում Սաուդյան Արաբիայի գիրքորոշման վրա։ 1943 թ. հուլիսից նահապետ Իբն Սաուդին տեղյակ էր պահում իր վարած բանակցությունների ընթացքին և խնդրում էր, թեկուզ սոսկ հաշիմյանների ծավալապաշտությունը կանխելու սիրույն, անդամակցել արաբական միությանը⁴⁰։ Սակայն սաուդական վեհապետը մինչև սեպտեմբեր չհրաժարվում էր մասնակցել ընթացող բանակցություններին, մտաւախ՝ արաբական ապագա միությունում հաշիմյանների թե եգիպտական հավանական գերակայությունից⁴¹։ Արաբական ապագա կազմակերպության կազմում Սիրիայի,

Հիրանանի, ինչպես նաև Եմենի ներկայության շնորհիվ Կահիրեի թև Բաղդադի ու Ամմանի հավակնությունները դիմակայելու հնարավորության առկայությունը, ինչ խոսք՝ նաև անգլիական դործիչների համառ հորդորները միայն հնարավոր դարձրեցին Սաուդյան Արաբիայի մասնակցությունը միության շուրջ վարվող նախնական շփումներին։ Սեպտեմբեր 24 թվակիր մի ուղեբժով Իրն Սաուդը Նահհասին տեղեկացրեց, որ իր երկիրը պատրաստ է մասնակցել բանակցություններին։ Նա միաժամանակ ընդգծում էր, որ արաբների միավորումը մի կառավարության ներքո՝ աննպատակահարմար է ու անիրատյուն։ Նկատի ունենալով արևմտյան երկրների դիրքորոշումը և իրադրությունը Միդիայում և Պաղեստինում, Իրն Սաուդը, ամենայն հավանականությամբ անգլիացիների խորհրդով, առաջարկում էր ուշադրությունը կենտրոնացնել տնտեսական և մշակութային համագործակցության վրա և խուսափել զոհն մինչև պատերազմի վերջը քաղաքական հարցեր քննարկելուց⁴²։ Հոկտեմբեր-նոյեմբեր ամիսներին Կահիրեում բանակցություններ տեղի ունեցան Նահհասի և Սաուդյան Արաբիայի ներկայացուցիչ Յուսուֆ Յասինի միջև Դրանց ընթացքում եզրիպատական կողմը, պաշտպանելով սաուդյան տնտեսիտը արաբական միության ապակենտրոնացվածության վերաբերյալ, նշեց նաև քաղաքական մի շարք հարցերի, այդ թվում պաղեստինյան և սիրիական խնդիրների քննարկման անհրաժեշտությունը արաբական միության շուրջ վարվող բանակցություններում։ Յուսուֆ Յասինը առաջ քաշեց ապագա կազմակերպության ստեղծման հետ կապված հարցերը կոնգրես հրավիրելուց առաջ նախապատրաստական մի կոմիտեում քննարկելու գաղափարը։ Նա առաջարկեց այդ կոմիտեի նիստերն անցկացնել Մեքքայում։ Չառարկելով այդպիսի մի կոմիտեի ստեղծման դեմ, Նահհասը չհամաձայնեց այն Մեքքայում հրավիրելու մտքի հետ, քանի որ դա կարող էր մտավախություններ առաջացնել Իրաքում և քրիստոնյաների շրջանում⁴³։

Եզրիպատում գտնվելու ընթացքում Յուսուֆ Յասինը ճշտեց նաև ԱՄՆ-ի կառավարության դիրքորոշումն արաբական միության հարցի վերաբերյալ։ Կահիրեում ամերիկյան դեսպանորդ Փիլրեն իր կառավարության հետ խորհրդակցելուց

26

հետո սատարական ներկայացուցչին տեղեկացրեց, որ ԱՄՆ-ը դրականորեն է վերաբերում արաբական միության դադարփարին: Քիրքն ավելացրեց, որ նախընտրելի է այդ ուղղությամբ առաջին քայլերը ձեռնարկել ոչ թե քաղաքական, այլ մշակութային և տնտեսական ասպարեզներում⁴⁴: Ճիշտ չէր լինի, սակայն, ամերիկյան նման գիրքորոշումը գիտել որպես նույն հարցի նկատմամբ անգլիական տեսակետի հետ համերաշխելու դաշնակցային պարտքի արտահայտում: ԱՄՆ-ի այս քայլը ավելի շուտ պայմանավորված էր Վաշինգտոնի այն մտավախությամբ, որ արաբական ապագա միության քաղաքական թերումից կարելի է միայն Արաբական արևելքում Անգլիայի ազդեցության հետագա աճ կենկալել:

Մերձավոր արևելքում բավական ազդեցություն ունեցող արևմտյան մյուս երկիրը՝ Ֆրանսիան, նույնպես կոդմ էր արաբական համադործակցությունը տնտեսական և մշակութային ուղորտներով սահմանափակելուն: Սակայն արաբական միության Ֆրանսիական և անգլիական նախազծերի նմանությունը միայն այսքանն էր: Նախ Ֆրանսիական իշխանությունները, ինչպես երևում է պատերազմի ընթացքում երկար ժամանակ լեանտում (Սիրիայում և Լիբանանում) Ազատ Ֆրանսիայի գլխավոր պատգամավորի կարևոր պաշտոնն զբաղեցրած գեներալ Կատրուի արտահայտած նկատառումներից, ցանկալին իրականի տեղ ընդունելով ենթադրում էին, որ արաբական ապագա միությունում ճգիպտոսն ու Իրաքը ընեն ընդգրկվի⁴⁵: Հաշվի առնելով արաբական միասնության գաղափարի լայն ժողովրդականությունը Սիրիայում, Կատրուն աննպատակահարմար էր համարում վերջինիս արաբական համադործակցությունից մեկուսացնելու փորձ անելը: Ավելին, նա կարծում էր, որ աշխարհագրական, պատմական և ինտելեկտուալ գործոններից ելնելով, Սիրիան արաբական միությունում գլխավորող դեր կկատարի: Ըստ Կատրուի, այդ միության կենտրոնը կլինեի Դամասկոսը: Այս բոլորի հետ մեկտեղ, սակայն, Սիրիան շարունակելու էր մնալ Ֆրանսիայի ազդեցության ներքո: Ինչ վերաբերում է Լիբանանին, ապա ենթադրվում էր նրան չընդգրկել արաբական միությունում⁴⁶: Ֆրանսիական այս հավակնոտ ծրագրումները այդպես էլ մնացին թղթի վրա: Լեանտի երկրներում ծավալված ազ-

գային-աղատադրական շարժման հետևանքով ֆրանսիական մանդատի վերաբերյալ հողվածների ջնշումը սիրիական և լիբանանյան սահմանադրություններից, ինչպես նաև այդ երկրների հայրենասիրական ուժերի իրենց երկրների ազգային անկախության ամրապնդման ուղղությամբ ձևոք բերած հաջորդ հաջողությունները այն աստիճան թուլացրեցին Ֆրանսիայի դիրքերը կանտոնում և ընդհանրապես Արաբական արևելքում, որ Փարիզը փաստորեն ի վիճակի չէր որևէ ձևով աղղեցություն զործել արաբական միության գաղափարի իրագործման ընթացքի վրա:

1943 թ. հոկտեմբերի 26-ից նոյեմբերի 3-ը Ալեքսանդրիայում և Կահիրեում կարևոր բանակցություններ տեղի ունեցան Նահճասի և Սիրիայի վարչապետ Սաադալլա Ջարրիի ու արտաքին գործերի մինիստր Ջամիլ Մարգամի միջև: Մինչ այդ արաբական միության հարցի շուրջ սիրիական կողմը հոկտեմբերի 10-ին Շթորայում խորհրդակցել էր նաև լիբանանյան ներկայացուցիչների հետ: Եզիպտա-սիրիական բանակցությունների ընթացքում Դամասկոսն իր պատրաստակամությունը հայտնեց անդամակցել արաբական ապագա միությանը, անկախ այն բանից, թե այն ինչ ձևով կիրականացվի՝ կենտրոնացված պետության, միջարաբական միկադակերպության, թե որևէ այլ ձևով: Սաադալլա Ջարրին տեղեկացրեց, որ Սիրիան պատրաստ է արաբական մյուս երկրների հետ համագործակցություն հաստատել անխտիր բոլոր ասպարեզներում, այդ թվում՝ նաև քաղաքական⁴⁷, Նամիթամանակ նշեց, որ իր կառավարությունը կողմնակից է «Մեծ Սիրիայի» ստեղծմանը, սակայն այդ միավորումում պահպանելով հանրապետական վարչակարգը որպես հիմք և Դամասկոսը իբրև մայրաքաղաք»⁴⁸: Սիրիական կողմը հայտնեց, որ ինքը ճանաչում է կիրանանի անկախությունը և տարածքային ամբողջականությունը, սլալմանով, որ «Լիբանանը պահպանի իր անկախությունը, արաբական կողմնորոշումը, Սիրիայի ու Նրա (Լիբանանի—Շ. Վ.) միջև հաստատվեն ամուր տնտեսական կապեր»⁴⁹: Սիրիան պաշտպանեց արաբական ապագա միությունն անկախ արաբական երկրներիով սահմանափակելու ստաշարկը, սակայն նշեց վարվող բանակցություններում պաղեստինյան արաբական կուսակ-

ցությունների մասնակցության անհրաժեշտությունը: Միության հարցում սիրիական դիրքորոշման առանձնահատկությունն այն էր, որ նա միջպետական մակարդակը չէր համարում արաբական միության իրականացման միակ ձևը: Սիրիան կողմնակից էր միջարաբական համագործակցությունն էլ ավելի խոր հիմքերի վրա դնելուն, ընդհուպ մինչև արաբական միացյալ պետական միավորում ստեղծելուն: Այս առումով էլ պետք չէ որպես սոսկ հայտարարություն ընկալել Սաադալլա Ջարրիի այն միտքը, որ «Սիրիան կհրաժարվի իր երկրներում իր գրոշակից ավելի բարձր պարզել մի այլ գրոշ, բացի արաբական միության գրոշից»⁶⁰: Նմանօրինակ դիրքորոշումը պայմանավորված էր Սիրիայում արաբական միության գաղափարի անհամեմատ ավելի մեծ ժողովրդականությունը: Եվ սակայն, Սիրիան պատրաստ էր զնալ միության ոչ ամեն զնով: «Մեծ Սիրիայի» նախագծին իրենց համամասնությունը խիստ սկզբունքայնորեն պայմանավորելով երկրի հանրապետական վարչակարգի պահպանման պահանջով, սիրիացիները գրեհորում էին իրենց վճռականությունը՝ որևէ կենտրոնացված միության նախագիծ պաշտպանելու այն դեպքում միայն, եթե այն իրականացվեր որոշակի դեմոկրատական սկզբունքների հիման վրա: Հարկ է շեշտել, որ Դամասկոսի նման դիրքորոշումը շատ բանով պայմանավորեց անգլո-հաշիմյան «Մեծ Սիրիայի» և «Բարեբեր մահիկի» նախագծերի ձախողումը:

Այդ նախագծերի իրականացմանը դեմ էր նաև դրանց ոլորտը ներքաշվելու համար հայտանշված արաբական մյուս երիտասարդ հանրապետությունը՝ Լիբանանը: 1944 թ. հունվարին վարչապետ Ռիադ Սոլհի և Նահհասի միջև կայացած բանակցությունների ընթացքում լիբանանյան կողմը շեշտեց, որ Լիբանանը պատրաստ է ամենալայն քաղաքական, տնտեսական և մշակութային համագործակցություն հաստատել արաբական մյուս երկրների հետ միայն իր անկախության պահպանման հիմքի վրա: Լիբանանի այսպիսի դիրքորոշումը կանխորոշված էր 1943 թ. սեպտեմբերի ազգային ուխտով, որի արտաքին քաղաքական կարևոր գրույթներից մեկը երկրի անկախության հիմքի վրա արաբական մյուս պետությունների հետ կապերի ընդլայնմանն ու զարգացմանն էր վերա-

բերում⁵¹։ Ռիադ Սուլհը առաջ քաշեց այն տեսակետը, որ միջաբարական համագործակցության ծավալման համար առաջնային նշանակություն ունի արաբական երկրներում արևմտյան ազդեցության թուլացումը⁵²։ Լիբանանյան այս տեսակետը, ինչպես նաև 1944 թ. փետրվարին եգիպտա-եմենյան բանակցությունների ժամանակ Եմենի արտահայտած ցանկությունը՝ միջաբարական համագործակցությունը տարածելու նաև արաբական երկրների դեմ ուղղված ագրեսիաների դեմ պայքարելու ուղղությամբ, ընդունվելու դեպքում կնայատեսին ստեղծվելիք միությունը էլ ավելի արդյունավետ և օգտակար դարձնելուն։ Ինչպես և Լիբանանը, Եմենը նույնպես հանդես էր գալիս արաբական համագործակցությունը միջպետական մի կազմակերպության միջոցով հաստատելու օգտին⁵³։ Մասնակցելով արաբական միության շուրջ վարվող բանակցություններին, Եմենը ցանկանում էր դուրս գալ երկարամյա միջազգային մեկուսացումից և ձգտում էր զրան հասնել ավելի շուտ համագործակցելով արաբական, քան արևմտյան երկրների հետ։ Լիբանանն իր հերթին հույս ուներ արաբական միության միջոցով ամրապնդել իր ազգային անկախությունը և այն օգտագործել արաբական մյուս երկրների հետ շահավետ տնտեսական կապեր հաստատելու համար։

Եգիպտա-եմենյան խորհրդակցություններով արաբական միություն ստեղծելու գործում ավարտվեց 1943 թ. ամռանը եգիպտա-իրաքյան բանակցություններով սկսված մի կարևոր փուլ։ Այն որակական մի նոր աստիճան էր նշանավորում արաբական միությունն հասնելու ճանապարհին։ Առաջին անգամ լինելով արաբական համագործակցության հարցը քննարկվում էր միջպետական մակարդակում։ Բանակցությունների ընթացքում պարզ դարձավ, որ զրանց մասնակից լոթ արաբական երկրների միջև միությունն հնարավոր է իրագործել ռեզիտնալ միջպետական մի կազմակերպության ձևով միայն։ Արաբական աշխարհում ձևավորված կամ ձևավորման ընթացքում գտնվող առանձին պետությունների, զրանց միջև գոյություն ունեցող հակասությունների ու զարգացման մակարդակների տարբերությունների պայմաններում համաարա-

բական միությունն իրագործելու մի ուրիշ այլընտրանքային տարբերակ չկար:

Արաբական միության շուրջ վարվող բանակցությունների ընթացքում և դրանից հետո անգլիական ղեկավար շերշաններում շարունակում էին քննարկել Անգլիայի արաբական քաղաքականության հետ կապված հարցերը: Ինչպես զա երևում է Ա. Գոմաայի շրջանառության մեջ դրած նյութերից, 1943 թ. կեսերից Անգլիային Արաբական արևելքում ամենից շատ հուզող խնդիրներից մեկը պաղեստինյանն էր: Անգլիական կարբինետի որոշմամբ 1943 թ. հուլիսին ներքին գործերի մինիստր Չեքերստ Մորիսոնի գլխավորությամբ կազմվեց մի հատուկ հանձնաժողով, որը ուսումնասիրելու էր Պաղեստինի հարցը: Հանձնաժողովը 1944 թ. հունվարին կառավարությանը ներկայացրեց մի ղեկուցագիր, ըստ որի նախատեսվում էր պատմաաշխարհադրական Սիրիայի տարածքում ստեղծել երեք առանձին պետություններ՝ «Անժ Սիրիա» (Սիրիական հանրապետության, հարավային Լիբանանի, Պաղեստինի արաբական մասերի և Անդրհորդանանի միավորմամբ), Լիբանան և հրեական պետություն: Նույն ղեկուցագրով նախատեսվում էր Անգլիայի ղեկավարությամբ և ԱՄՆ-ի ու Ֆրանսիայի մասնակցությամբ Երուսաղեմի շերշանում միջազգային վարչակարգ հաստատել: Ավելի ուշ՝ 1944 թ. աշնանը, անգլիացի մի շարք մասնագետներ, հաշվի առնելով «Անժ Սիրիայի» նախագծի իրականացման բարդությունը, առաջ քաշեցին «Հարավային Սիրիայի» ստեղծման ծրագիրը, որը կընդգրկեր Անդրհորդանանը և Պաղեստինի արաբական հատվածները:

Այս բոլոր նախագծերը հետամուտ էին հիմնականում մեկ նպատակի. Պաղեստինում հրեական պետության ստեղծման հասնել՝ առանց արաբական երկրներում Անգլիայի դիրքերը վտանգելու: Սակայն Անգլիայի արտաքին գործերի մինիստրության մասնագետներն ու անձամբ Ա. Իդենը հավատացած չէին, որ նման նախագծերով կարելի է հրեական պետություն ստեղծելու հարցում արաբների համաձայնությունն ստանալ, կամ էլ դրանց միջոցով գոնե նվազագույնի հասցնել Անգլիային սպառնացող վնասները արաբական երկրներում: Ֆորին Օֆիսում գերակշռում էր այն տեսակետը,

որ արարական որևէ միություն, այդ թվում նաև «Մեծ Սիրիան», չի համաձայնի Պաղեստինի բաժանմանը⁵⁴։ Միության շուրջ վարվող բանակցությունների ընթացքում արարական մայրաքաղաքների մի մասի կողմից քաղաքական համագործակցության հարցի առաջ քաշումը վկայում էր, որ արարների որևէ համախմբում գծվար է ենթարկել Անգլիայի ամբողջական վերահսկողությանը։ Այս բոլորից ելնելով, լոնդոնը որոշեց հասնել 1944 թ. սկզբին արդեն որոշակի հեռանկար դարձած արարական միության հարցի շուրջ նախապատրաստական կոմիտեի նստաշրջանի հրավիրման հետաձգմանը։ Ֆորին Օֆիսը 1944 թ. փետրվարին մինչև իսկ նուրի Սալեին բեկադրեց զաղարեցնել իր ակտիվությունը արարական միության հարցում, երբ Իրաքի վարչապետը նոր էր վերադարձել Դամասկոս, Բեյրութ և Ամման կատարած այցելությունից, որի ընթացքում նա մի անգամ ևս հետամուտ էր եղել «Բարեբեր մահիկի» ծրագրի իրականացմանը⁵⁵։

Հավանաբար բանն այն էր, որ լոնդոնը, թերահավատ հաշիմյանների գերիշխանությամբ այդ ծրագրի իրականացման հնարավորության հարցում, երկնշում էր, որ Իրաքի շահերի աշխուժությունը սիրիական և լիբանանյան կառավարություններին կզրդի որպես հակակշիռ էլ ալեյի աշխուժացնել իրենց գործունեությունը համաարարական միության շուրջ նախապատրաստական կոմիտեի նստաշրջանի հրավիրման ուղղությամբ և զրանով իսկ կձախողվեն նստաշրջանն առաջիմ հետաձգելու լոնդոնի ծրագրերը։ Իրենց նպատակին հասնելու համար անգլիացիները որոշակի ճնշում գործադրեցին արարական բոլոր երկրների վրա։ Նրանց թևադրանքով 1944 թ. մարտին և ապրիլին, համապատասխանաբար Սիրիայի արտաքին գործերի մինիստր Ջամիլ Մարգամի և Լիբանանի վարչապետ Ռիադ Սուհի հետ բանակցությունների ժամանակ, սաուդյան միապետը դեմ արտահայտվեց «պառերազմական պայմաններում» նախապատրաստական նստաշրջանի հրավիրմանը⁵⁶։

Արարական երկրները միառժամանակ տեղի տվեցին անգլիական այս ճնշման առաջ։ 1944 թ. հուլիսի 12-ին միայն Եգիպտոսի արդարադատության մինիստր Սաբրի Աբու Ալամը վարչապետ Նահհասի անունից հայտարարեց, որ իր կա-

ռազմարութիւնը պաշտօնական հրաժերներ է ուղարկել բանակ-
ցութիւնների մասնակից արարական երկրների կառավարու-
թիւններին, առաջարկելով հսկիսի վերջին—օգոստոսի սկզբ-
ին նախապատրաստական կոմիտէի նիստ հրավիրել Եգիպ-
տոսում⁵², Ե՛վ Կահիրէի այս նախաձեռնութիւնը, և՛ արա-
բական մի քանի կառավարութիւնների անմիջական ու զրա-
կան արձագանքը շատ բանով արդյունք էին արաբական
երկրների հասարակական տարրեր խառնելի կողմից միութեան
զաւաղագրին ցույց տրված այն աշակցութեան, որը 1943 թ.
սկսած արտահայտվում էր նաև ուսանողների, կանանց, իրա-
վաբանների և նմանատիպ այլ համաարարական համագո-
մարներ հրավիրելու գանդիվածային շարժումներում: Իրա հետ
մեկտեղ սկսեց է նշել եգիպտական կառավարութեան հետևո-
ղականութիւնը նախապատրաստական կոմիտէի նստաշրջան
հրավիրելու հարցում:

Միւրիայի, Լիբանանի, Իրաքի և Անդրհորդանանի կառա-
վարութիւններն ընդունեցին Եգիպտոսի հրաժերը, մինչ Սա-
ուդյան Արաբիան ու Նրան հետևելով նաև Եմենը ձգտում էին
հետաձգել նստաշրջանի հրավիրումը: Միայն իրենց ջանքերի
ապարդիւնութեան ի տես և առանց իրենց մասնակցութեան
նստաշրջանի գումարման հեռանկարից մտաւախ, Սաուդյան
Արաբիան և Եմենը հայտնեցին, որ պատրաստ են մասնակի-
ցելու կոմիտէի նիստերին: Նրանց պատվիրակները՝ Հուսեյն
Քարսին և Յուսուֆ Յասինը, Ալեքսանդրիայում սեպտեմբե-
րի 25-ին իր աշխատանքն սկսած արաբական միութեան նա-
խապատրաստական կոմիտէի նստաշրջանին մասնակցեցին
համապատասխանաբար սեպտեմբերի 28-ից և հոկտեմբերի
1-ից, այն բանից հետո, երբ խորհրդամօղովի մասնակից-
ները առաջին նիստի որոշման համաձայն հեռագիր ուղար-
կեցին Սանա և Ռիադ. երկու միապետներից խնդրելով ան-
հապաղ իրենց ներկայացուցիչներին ուղարկել Ալեքսանդրիա:
Անգլիացիների ընդդիմադրութեանն հակառակ, հոկտեմբերի
մեկից նստաշրջանի աշխատանքներին սկսեց մասնակցել
նաև պաղեստինյան արարների ներկայացուցիչ Մուսա ալ
Ալամին: Եգիպտոսի, Իրաքի, Միւրիայի, Լիբանանի և Անդրհոր-
դանանի պատվիրակութիւնները գլխավորում էին վարչա-
պետներ Մուստաֆա Նահհասը, Համդի Փաշալին, Սաադալլա

Ջաբրին, Ռիադ Սուլհը և Թաուֆիկ Աբուլ Հուդան: Իրաքի պատվիրակությանը անդամակցում էր նաև նախկին վարչապետ Նուրի Սաիդը:

Նախապատրաստական կոմիտեի նստաշրջանը, որ ավելի հաճախ անվանվում է Ալեքսանդրիայի խորհրդաժողով, ճշտորոշեց այն հիմնական սկզբունքները, որոնք զբվելու էին արաբական ապագա միության հիմքում: Խորհրդաժողովի մասնակիցները սկզբից եկթ ձևոնամուխ եղան արաբական ապագա միության ձևը որոշելու հարցին: Փննարկման էին զրված միության մի քանի տարբերակներ: Բացարձակ միության զաղափաբը, որը եկթաղրվում էր իրականացնել կամ կենտրոնաձույլ մի պետության, կամ էլ զաշնակցային հանրապետության ձևով, բացի Սիրիայի պատվիրակությունից ոչ մեկի կողմից չպաշտպանվեց⁵⁵: Հարցը շլուծվեց նաև միությունը միջարաբական մի կաղմակերպության միջոցով իրականացնելու առաջարկը բոլոր երկրների կողմից ընդունվելուց հետո էլ: Բանն այն էր, որ խորհրդաժողովի մասնակիցներից ոմանք (Իրաք, Սիրիա, Անդհորդանան) ցանկանում էին, որ ստեղծվելիք կաղմակերպությունն ունենա գործաղիր իշխանություն, իսկ մյուսները զրան համաձայն չէին⁵⁶: Տարակարծություններ կային նաև կաղմակերպությունում անդամ երկրների ներկայացուցչության և ընդունված որոշումները բոլորի համար պարտաղիր լինելու կամ չլինելու հարցերի շուրջ: Ոմանք կողմնակից էին հավասար հիմունքներով անդամ երկրների ներկայացուցչությունը հաստատելուն, իսկ մյուսներն ուղում էին այն սահմանել ըստ յուրաքանչյուր երկրի բնակչության և բյուջեի: Ոմանք առաջարկում էին ձայների մեծամասնությամբ ընդունված որոշումներն անխտիր բոլոր երկրների համար պարտաղիր համարել, ուրիշներն ուղում էին զրանք պարտաղիր համարել միայն այն երկրներ, համար, որոնք կողմ էին քվեարկել տվյալ որոշումներին⁵⁷: Վերջիվերջո, այս հարցերի վերաբերյալ խորհրդաժողովը հաստատեց նզիպատսի վարչապետ Նահասի Ասակերպումը, որն առանց որեկ փոփոխության մտցվեց նախապատրաստական կոմիտեի նիստերի արղյունքներն ամփոփող Ալեքսանդրիայի արձանագրության առաջին պարագրաֆում⁵⁸: Դրա սկզբում ասվում էր, որ «Արաբական պետությունների լիգան

քաղկացած է լինելու արաբական անկախ երկրներից, որոնք կցանկանան անդամակցել զրան»։ Արաբական լիգան ունենալու էր խորհուրդ, որում «լիգայի անդամ երկրները ներկայացվում են հավասար հիմունքներով»։ Խորհրդի որոշումները պարտադիր էին լինելու միայն զրանց կողմ քվեարկած երկրների համար։ Սակայն, եթե լիգայի անդամ երկու երկրների միջև որևէ անհամաձայնություն ծագեր և այդ երկրներն այն կարգավորելու համար դիմեին լիգայի խորհրդին, ապա վերջինիս այդ կապակցությամբ ընդունած որոշումը կողմերի համար լինելու էր պարտադիր։ Այսպիսով Ալեքսանդրիայի խորհրդաժողովը որոշեց արաբական երկրների միջև համագործակցությունն հաստատել միջպետական, ռեգիոնալ, համաարաբական մի կազմակերպության միջոցով։

Ալեքսանդրիայի արձանագրության առաջին պարագրաֆը կանխորոշում էր նաև Արաբական լիգայի խորհրդի գործունեության շրջանակները։ Նշվում էր, որ Խորհուրդը «կոչված է լինելու իրագործել արաբական երկրների միջև կնքված պայմանագրերը, ինչպես նաև պարբերաբար հանդիպումներ կազմակերպել՝ նրանց միջև հարաբերություններն ամրապնդելու, քաղաքական քայլերը համակարգելու... բոլոր միջոցներով նրանց անկախությունն ու սուվերենությունը որևէ ագրեսիայից պաշտպանելու և ընդհանրապես արաբական երկրների գործերը քննարկելու համար»։ Նախատեսվում էր նաև ստեղծել մի ճյուղային կոմիտե, որը կորոշեր Խորհուրդի ստատուսը և «կքննարկեր այն քաղաքական հարցերը, որոնց շուրջ կարելի է արաբական երկրների միջև պայմանագրեր կնքել»։ Խորհրդին իրավունք էր վերապահվելու միջնորդություն կատարել լիգայի անդամների, ինչպես նաև նրանցից մեկի և մի օտար երկրի միջև պատերազմի վտանգ ծագելու դեպքում։ Լիգայի անդամներին արգելվում էր միմյանց միջև առաջացած տարաձայնությունները լուծել ուժի գործադրումով, ինչպես նաև վարել այնպիսի քաղաքականություն, որը կվնասեր լիգային կամ նրա անդամներից մեկին։ Ալեքսանդրիայի արձանագրության առաջին պարագրաֆի այս դրույթները վկայում էին, որ իմպերիալիստական երկրների ակնկալիքներին հակառակ, Արաբական լիգան ա-

տաշին հերթին քաղաքական գեր կատարող մի մարմին էր լինելու:

Ալեքսանդրիայի արձանագրության երկրորդ պարագրաֆի համաձայն արաբական համագործակցությունը տարածվելու էր նաև անտեսության, ֆինանսների, հաղորդակցությունների, մշակույթի, քաղաքացիական, առողջապահության և սոցիալական ասպարեզներում:

Համաձայնելով արաբական ասպաղա միությունը միջպետական մի կազմակերպության միջոցով իրականացնելու գաղափարին, տարբեր նկատառումներով արաբական ավելի սերտ միության կողմնակիցները՝ Սիրիան, Անդրհորդանանը և Իրաքը, չէին հրաժարվում իրենց նախնական տեսակետներն ասպաղալում իրականացնելու հույսից: Իրաքի նախկին վարչապետ Նուրի Սաիդը Ալեքսանդրիայի խորհրդածողովում էլ արծարծեց «Մեծ Սիրիայի» հարցը: Այդ նախագիծն օրակարգում մտցնելիս հաշիմյանների ներկայացուցիչները ակնկալում էին, որ սիրիական պատվիրակությունն իրենց հետ միացյալ ճակատով հանդես կգա: Դրա պատճառն այն էր, որ Սիրիայի թեկուզ վերապահումով «Մեծ Սիրիայի» օգտին հանդես գալն ու նրա արաբական ավելի սերտ միության կողմնակից լինելը նրանք մեկնաբանում էին որպես սիրիական կառավարության պրոհաշիմյան դիրքորոշման արտահայտություն: Սակայն իրաքա-անդրհորդանանյան հույսերը չարդարացան: Խորհրդածողովում սիրիական պատվիրակությունը, «Մեծ Սիրիայի» նկատմամբ իր դրական վերաբերմունքը հանրապետական վարչակարգի պահպանումով պայմանավորվելուց բացի նշեց, որ Անդրհորդանանի և Պաղեստինի անգլիական մանդատային տիրապետության տակ դառնվելու պայմաններում լանդրա առարկա նախագծի քննարկումը անժամանակ է⁶²: Այլ խոսքով, սիրիական կողմը դեմ էր արտահայտվում «Մեծ Սիրիայի» նախագիծը անգլո-հաշիմյան տարբերակով իրականացնելուն: Փորձելով հարցը փակուղուց դուրս բերել, Սաիդն առաջարկեց, որ նախապատրաստական կոմիտեի նստաշրջանը գտնե դրսևորի իր տեսակետը բնոհանրապետ արաբական ավելի սերտ մի միության հարցի վերաբերյալ: Վերջիվերջո որոշվեց Ալեքսանդրիայի արձանագրությունում մտցնել երրորդ պարագրաֆը, որում նշվում էր-

«Դո՛ւնակությամբ ընդունելով այս առաջին քայլը, կոմիտեն հույս ունի, որ ապագայում արաբական երկրներն այն կամ-բայնդեն այլ քայլերով եւ...»: Նուրի Սաիդը ցանկանում էր այս պարագրաֆին օգտագործել ոչ միայն «Մեծ Միլիայի» նախագիծն իրականացնելու համար: Նա նաեւ հույս ուներ դրա միջոցով հասնել իրգայի ընդարձակմանն ի հաշիվ Թուրքիայի, Աֆղանստանի և Իրանի, այգալիսով այն դարձնելով մերձավորարենկյան մի կազմակերպություն⁶³:

Ալեքսանդրիայի արձանագրության շորերոջ պարագրաֆը վերաբերում էր իրանախն: Միլիայի առաջարկով մտքը ված այդ պարագրաֆում խորհրդածողովի մասնակից երկըր-ները հայտարարում էին, որ իրենք ճանաչում են իրանախի անկախությունը և տարածքային ամբողջականությունը, ըստ որում շեշտում էին, որ իրենք դա անում են հենվելով իրա-նանի խորհրդարանի կողմից միաձայնորեն հաստատված 1943 թ. հոկտեմբերի 7-ի անկախ քաղաքական դիժ անց-կացնելու մտադրության վերաբերյալ կառավարական հայ-տարարության վրա: Սրանով ապագա Արաբական լիգայի անդամները ցույց էին տալիս, որ իրենք իրանախի անկախու-թյունը դիտում են որպէս լիբանանցիների ձեռք բերած նվա-ճում և այն շին կապում այդ հարցում Ֆրանսիայի դիրքո-րոշման հետ: Բացի այդ, այս պարագրաֆով իրանախի սահ-մանները ստանում էին համաարարական ճանաչում, ինչը նույնպէս կարևոր էր դրանց օրինականության հարցի շուրջ այլևայլ գրույցները դադարեցնելու առումով: Նվ վերջապէս պարագրաֆը մի անգամ ևս ընդգծում էր հիմնադրվելիք Արա-բական լիգայի միջպետական, ռեգիոնալ լինելը, որով և ցրում էր ապագա միությունում իրանախի ինքնուրույնության վերացման վերաբերյալ լիբանանյան հասարակական որոշ 20-ականակների ունեցած մտավախությունները:

Հակառակ լոնդոնի ընդդիմադրության, Ալեքսանդրիայի խորհրդածողովը քննարկեց նաեւ Պաղեստինում տիրող ի-րադրության հարցը: Խորհրդածողովի ավարտից հետո հրա-պարակված հաղորդագրությունում նստաշրջանի մասնակից-ները ողջունում էին պաղեստինյան արաբների ներկայացու-ցիչ Մուսա ալ Ալամիի ներկայությունը և նշում, որ արա-բական երկրները հատուկ նշանակություն են տալիս «եղբայր

երկրի գործին»⁶⁴։ Ալեքսանդրիայի արձանագրությունում Պաղեստինին էր վերաբերում հինգերորդ պարագրաֆը։ Այնտեղ ասվում էր, որ «Պաղեստինը արաբական երկրների կարևոր մասն է, և որ արաբների իրավունքներն այնտեղ շին կարող թառահարվել առանց արաբական երկրների խաղաղությունը վտանգելու»։ Նշվում էր նաև, որ «հրեական ներգաղթը դադարեցնելու, արաբներին պատկանող հողերը պաշտպանելու և Պաղեստինին անկախություն տալու վերաբերյալ Մեծ Բրիտանիայի ստանձնած պարտավորությունները՝ իրականացվելու ղեպքում կնպաստեն խաղաղության և անվտանգության ամրապնդմանը»։ Այսպիսով, արաբական երկրները պաշտպանում էին 1939 թ. անգլիական կառավարության Սպիտակ գրքի դրույթները Պաղեստինի հարցի վերաբերյալ։ Ալեքսանդրիայի խորհրդածողովի մասնակիցները գտնում էին, որ եվրոպական հրեաների հարցը պետք չէ շփոթել սիոնիզմի հետ և զեն էին արտահայտվում նրանց հարցը «մի նոր անարգաբարեբախտությանը լուծելուն, որի զոհերը կղաճառեին Պաղեստինի արաբները...»։ Խորհրդածողովի ժամանակ Մուսա ալ Ալամին առաջարկեց ստեղծել «Արաբական ազդային ֆոնդ»՝ Պաղեստինի արաբներին պատկանող հողերը փրկելու համար սիոնիստական ոտնձգություններից⁶⁵։ Արձանագրությունում ասվում էր, որ այդ հարցը տնտեսական ու ֆինանսական հարցերի ենթաժողովում նախնական քննարկման ենթարկելուց հետո կդրվի նախապատրաստական կոմիտեի առաջին և նստաշրջանի օրակարգում։

Ալեքսանդրիայի արձանագրության շորթորդ և հինգերորդ պարագրաֆները փաստորեն նույն արձանագրության առաջին պարագրաֆի դրույթների իրագործման առաջին փորձերն էին։ Ե՛վ այս հանդամանքը, և՛ Ալեքսանդրիայի խորհրդածողովի հրավիրման փաստն ու նրա ընթացքը վկայում են, որ 1944 թ. կեսերից արաբական միությունն ստեղծելու շարժումը հիմնականում ընթանում էր ոչ միայն օտարերկրյա տերությունների, մասնավորապես Անգլիայի կամքին հակառակ, այլ նաև դուրս էր եկել նրանց վերահսկողության տակից։ Այս կապակցությամբ անհրաժեշտ ենք համարում թեկուզ թուղիկ անդրադառնալ Լիզայի ստեղծման գործում Լոնդոնի «եներգրման» խնդրին։ Սովետական արևելագիտա-

կան գրականություն մեջ հաճախ այն տեսակետն է արտահայտվել, որ Անդրիան պաշտպանում էր Հիդայի ստեղծման գործը, ձգտելով արարական միություն զաղափարը ծառայեցնել իր շահերին⁶⁶։ Այս տեսակետը թափանցել է նաև վերջերս լույս տեսած «Զարգացող երկրները ժամանակակից աշխարհում. նոր ուժ համաշխարհային քաղաքականությունում և էկոնոմիկայում» և «Զարգացող երկրների արտաքին քաղաքականությունը, ընդհանուր պրոբլեմներ և հետազոտման մեթոդոլոգիան» արժեքավոր մենագրությունների էջերը⁶⁷։ Մինչդեռ իրականում Լոնգոնը, վախճանելով ստեղծվող արարական միջպետական կազմակերպության քաղաքական անվերահսկելի ուղղվածությունից, նաև ոչ մի չափ բան չակնաչափելով Պաղեստինի հարցում նրա անակնկալներով հիմնականում փաստերն են վկայում, ամեն կերպ ջանում էր խոչընդոտել Արաբական լիգայի ստեղծումը։

Ալեքսանդրիայի արձանագրությունը 1944 թ. հոկտեմբերի 7-ին ստորագրվեց խորհրդածոցովի մասնակից յոթ երկրներից միայն հինգի՝ Նզիպտոսի, Իրաքի, Սիրիայի, Անգլոհորդանանի և Հիթանանի կողմից, քանի որ սաուդական և եմենյան պատվիրակները համապատասխան իրավասություններ չունեին։ Սաուդյան Արաբիան և Եմենը արձանագրությունը հաստատեցին համապատասխանաբար 1945 թ. հունվարի 7-ին և փետրվարի 5-ին։

Արաբական ապագա միության հիմնական սկզբունքները, հատկապես միության ինչ ձևով իրականացնելու հարցը Ալեքսանդրիայի խորհրդածոցովում որոշելուց հետո թվում էր, որ արաբական երկրներն առանց որևէ դժվարության կմշակեն Արաբական լիգայի ստատուսը և այն արագորեն կյանքի կոչեն։ Եվ սակայն, ինչպես Արաբական լիգայի պակտի մշակմանը նվիրված քաղաքական ենթահանձնածոցովի նստաշրջանում, որը կահիրեում գումարվեց 1945 թ. փետրվարի 14-ից մարտի 3-ը, այնպես էլ դրանից առաջ ու հետո հարկ եղավ հաղթահարել տարբեր բնույթի մի շարք խոչընդոտներ։

Առաջին խոչընդոտը կապված էր արաբական միության հարցում Սաուդյան Արաբիայի գրեթե ամբողջական հեղինակության և հոկտեմբերի սկզբին, Ալեքսանդրիայի արձանա-

գրութիւնը հաստատելու հետ մեկտեղ, Սաուդյան Արաբիան, որքան էլ դա տարօրինակ թվա, առաջ քաշեց արաբական ապագա միութիւնը արաբական անկախ երկրների միջև կնքվելիք մի դաշինքի միջոցով իրականացնելու գաղափարը։ Այդ դաշինքն ունենալու էր ինքնապաշտպանական բնույթ և ուղղված չէր լինելու մի այլ երկրի կամ երկրների խմբի դեմ։ Ռիադն անհրաժեշտ էր համարում նաև, որ միութիւնն բոլոր անդամները ճանաչեին Միբիայի և Լիբանանի անկախութիւնը և նրանց հանրապետական վարչակարգերը։ Բացի այդ նախատեսվում էր, որ Սաուդյան Արաբիային իրավունք վերապահվի շմանակեցել միութիւնն շրջանակներում ձեռնարկվող օրենսդրական և լուսավորական այն նախաձեռնումներին, որոնք կարող էին անհարիր լինել իսլամի սկզբունքներին⁶⁸։ Կարելի է այն հետեւութիւնն անել, որ Ռիադը, ընդհանրապես կողմնակից լինելով արաբական միութիւնը, ցանկանում էր դա իրականացված տեսնել ոչ թէ ռեզիտալ կազմակերպութիւն, այլ արաբական երկրների միջև կնքված մի դաշինքի ձևով։ Սակայն հարցի նկատմամբ այսպիսի մոտեցումը կարող էր հանգեցնել միութիւնն դուրս դուրս բերելու ձգձգմանը։ Միութիւնն սաուդական տարբերակին, որն ըստ էութիւնն զրական պետք է համարել, Լոնդոնի թելադրանքով ամենայն հավանականութիւնով կընդդիմանային հաշիմյանները, քանի որ Անգլիան բացասաբար էր վերաբերում սաուդական նախաձեռնութիւնը⁶⁹։ Այն ավելորդ մտավախութիւն կարող էր առաջացնել նաև լիբանանյան քաղաքական որոշ շրջանակներում։ Ավելորդ այս բարդութիւններից կարելի է խուսափել, եթէ վերոհիշյալ առաջարկները պարզորոշ ներկայացվեն ոչ թէ որպէս Ալեքսանդրիայի արձանագրութիւննում առաջ քաշված Արաբական լիգայի գաղափարի այլընտրանք, այլ իբրև հենց Արաբական լիգայի շրջանակներում իրականացվելիք միջոցառումների վերաբերյալ նկատառումներ։ Ռիադի դիրքորոշման այդպիսի փոփոխման հնարավոր եղավ հասնել Եգիպտոսի թագավոր Ֆարուկի 1945 թ. հունվարի վերջին Սաուդյան Արաբիա կատարած այցելութիւնն ընթացքում։ Դա անգլիական իրադեկ «Թայմս» թերթը որակեց որպէս «որոշ չափով նման Լիգայի վերջնական ստեղծման երաշխիքի»⁷⁰։

1945 թ. փետրվարի 14-ին Կահիրեում բացվեց Արաբական լիգայի պակտը մշակող քաղաքական ենթահանձնաժողովի նստաշրջանը: Դրան մասնակցում էին Եգիպտոսի, Սիրիայի, Լիբանանի, Անգրհորդանանի պատվիրակությունները՝ արտաքին գործերի մինիստրների, ինչպես նաև սաուդական և իրաքյան պատվիրակությունները՝ սաուդական զինվածազետ խալի ադ դին Ջիրջիլի և Իրաքի նախկին վարչապետ Նուրի Սաիդի գլխավորությամբ: Նստաշրջանին չէր մասնակցում Եմենը: Պաղեստինի արաբներին ներկայացնում էր Մուսա ալ Ալամին: Նստաշրջանի քննարկմանը ներկայացված էին Արաբական պետությունների լիգայի պակտի իրաքյան և Լիբանանյան նախագծերը, ինչպես նաև Լիգայի նկատմամբ Սաուդյան Արաբիայի վերահիշյալ նկատառումները: Նստաշրջանի սկզբում սաուդական պատվիրակը հայտարարեց, որ իր երկրի համար սկզբունքային նշանակություն ունի արաբական ապագա միությունում Սիրիայի և Լիբանանի անկախության պահպանումը և Լիգայի անդամների կողմից «որևէ արաբական երկրի տարածքի վրա կատարված ցանկացած ագրեսիայի դեմ միասնաբար հանդես գալու վերաբերյալ պարտականության ընդունումը»⁷¹:

Արաբական լիգայի պակտի մշակման համար հրավիրված քաղաքական ենթահանձնաժողովի նստաշրջանին հիմնականում հաստատեց այն դրույթները, որոնք արդեն կային Ալեքսանդրիայի արձանագրությունում, ինչպես նաև ավելացրեց որոշ նոր կետեր: Այս նստաշրջանում մշակված պակտի նախագծի և 1945 թ. մարտի 22-ին համաարաբական կոնգրեսի կողմից հաստատված պակտի միջև կան որոշ տարբերություններ, որոնք հիմնականում կապված են հոգվածների քանակի, դրանց հերթականության ու խմբագրման հետ⁷²: Լիգայի պակտի վերլուծումը կատարվելու է ըստ նրա հաստատված տարբերակի: Միակ էական տարբերության մասին, որ կա դրանց միջև, ստորև առանձին կնշվի:

Քաղաքական ենթահանձնաժողովը հաստատեց Ալեքսանդրիայի արձանագրության այն դրույթը, ըստ որի Լիգան բաղկացած էր լինելու միայն արաբական անկախ երկրներից (Արաբական լիգայի պակտի հոգված 1-ին): Որոշ տարածայնություններ առաջացան նույն հոգվածի երկրորդ մաս-

«ի շուրջ, որը վերաբերում էր ապագայում արարական նորանկախ որևէ երկրի կիզային անդամակցելու ձևակերպումներին: Ըստ իրաքյան նախադժի, արարական ամեն մի անկախ երկրի կարող էր այդ կազմակերպության անդամ դառնալ այդ մասին տեղյակ պահելով կիզայի Քարտուղարությանն ու մասնակից երկրներին⁷³: Իրանանյան նախագիծը անհրաժեշտ էր համարում նաև, որ որևէ երկրի կիզա ընդունվելու հարցի առթիվ կայացվի խորհրդի հատուկ որոշում⁷⁴: Նախապատմությունը տրվեց լիբանանյան ձևակերպմանը, որը և զրվեց կիզայի պակտի 1-ին հոդվածի երկրորդ մասի հիմքում:

Ըստ պակտի 2-րդ հոդվածի, կիզայի նպատակը լինելու էր «ուժեղացնել կապերը անդամ երկրների միջև, համակարգել նրանց քաղաքական ծրագրերը՝ միմյանց միջև համագործակցություն հաստատելու համար, պահպանել նրանց անկախությունն ու սուվերենությունը...»: Նույն հոդվածով նախատեսվում էին նաև այն բնագավառները, որոնցում ծավալվելու էր միջարարական համագործակցությունը: Դրանք էին. 1. Տնտեսության և ֆինանսների, 2. հաղորդակցությունների, 3. մշակույթի, 4. քաղաքացիական, 5. սոցիալական, 6. կրոնի ոլորտները: Առաջ անցնելով նշենք, որ պակտի 4-րդ հոդվածով նախատեսվում էր խորհրդին կից համապատասխան կոմիտեներ ստեղծել՝ վերահիշյալ չտրաքանչյուր ասպարեզում համագործակցությունը համակարգելու համար: Հաշվի առնելով Սաուդյան Արաբիայի նկատառումը Իսլամի սկզբունքներին հակասող ձեռնարկումներին շմասնակցելու վերաբերյալ, նպատակահարմար համարվեց պակտի 2-րդ հոդվածում նշել, որ «... անդամ երկրների միջև համագործակցությունը ծավալվելու է նկատի ունենալով չտրաքանչյուր երկրի վարչակարգը և զրանում գոյություն ունեցող պայմանները»:

Արարական կիզայի պակտի 3-րդ հոդվածի համաձայն կիզան ունենալու էր խորհուրդ, որում «չտրաքանչյուր երկիր ունենալու է մեկ ձայն...»: Խորհրդի խնդիրն էր լինելու «իրականացնել կիզայի նպատակները, վերահսկել անդամ երկրներին միջև կնքվելիք պայմանագրերի իրականացումը»: Ըստ պակտի 8-րդ հոդվածի, խորհրդի որոշումները պարտա-

դիր էին լինելու միայն այն երկրների համար, որոնք կողմ էին քվեարկել տվյալ որոշմանը: Նույն հոգովածը, դարձյալ էլնելով սաուզական վերահիշյալ նկատառումից, նախատեսում էր, որ «Խորհրդի որոշումները յուրաքանչյուր երկրում իրականացվելու են ըստ այդ երկրի ներքին օրենքներով»: Խորհուրդը գումարովելու էր տարեկան երկու անգամ՝ մարտ և հոկտեմբեր ամիսներին, իսկ Խորհրդի արտահերթ նիստ կարող էր տեղի ունենալ իրացի անգամ երկու երկրների պահանջով (հոգոված 11): Խորհրդի նիստում հերթով նախագահելու էին անգամ երկրների ներկայացուցիչները (հոգոված 15): Կահիրեն լինելու էր Արաբական լիգայի մշտական նստավայրը, սակայն Խորհրդի նստաշրջանները կարող էին տեղի ունենալ նաև այլ երկրներում (հոգոված 10):

Արաբական լիգան ունենալու էր Գլխավոր քարտուղարություն՝ բաղկացած գլխավոր քարտուղարից, նրա տեղակալներից և այլ պաշտոնյաներից: Գլխավոր քարտուղարը բնորոշելու էր Խորհրդի անդամների ձայների երկու-երրորդի մեծամասնությունը (հոգոված 12): Գլխավոր քարտուղարը պատրաստելու էր լիգայի տարեկան բյուջեի նախագիծը և այն ներկայացնելու էր Խորհրդի հաստատմանը (հոգոված 13): Գլխավոր քարտուղարության պաշտոնյաներ նշանակելիս, լիգայի բյուջեն հաստատելիս, Խորհրդի, նրան կից կոմիտեների և Գլխավոր քարտուղարության ներքին աշխատակարգը որոշելիս, ինչպես նաև նիստերի հետաձգման վերաբերյալ հարցերը վճռելիս բավարար էր Խորհրդի անդամների ձայների պարզ մեծամասնությունը (հոգոված 16):

Եթե որևէ երկիր ցանկանար դուրս գալ Արաբական լիգայից, ապա նա այդ մասին մեկ տարի առաջ պետք է տեղյակ պահեր լիգայի խորհրդին: Միաժամանակ Խորհուրդը իրավասու էր լիգայից հեռացնել այն երկրին, որը «չէր կատարի պակտից բխող իր պարտականությունները»: Վերջին դեպքում Խորհրդի որոշումը պետք է լիներ միաձայն, առանց հաշվի առնելու խնդրո առարկա երկրի ձայնը (հոգոված 18):

Արաբական լիգայի պակտը փոփոխության ենթարկելու համար պահանջվում էր Խորհրդի անդամների ձայների երկու երրորդի մեծամասնություն (հոգոված 19):

Բաժակահանին դժվարություններ առաջացան Լիգայի պակ-
 տի 5-րդ հոդվածի ձևակերպման ժամանակ, որը վերաբերում
 էր Լիգայի անդամ երկրների, ինչպես նաև անդամ երկրնե-
 րից որևէ մեկի և մի օտար երկրի միջև ծագած տարաձայնու-
 թյունների կարգավորմանը: Լիգայի պակտի թե՛ իրաքյան,
 թե՛ լիբանանյան նախագծերում, ինչպես նաև վերոհիշյալ
 սաուդական հուշագրում վեճերը ուժի միջոցով լուծելը հա-
 մարվում էր անթույլատրելի: Այս դրույթն առանց որևէ բար-
 դություն մտցվեց 5-րդ հոդվածում: Հիշված երեք փաս-
 տաթղթերում էլ նախատեսվում էր, որ տարաձայնություն-
 ների կարգավորման հարցում Լիգան կատարի միջնորդի կամ
 արբիտրի դեր, սակայն զբանջում տարբեր կերպ էին սահ-
 մանվում այդ հարցում խորհրդի ունենալիք իրավասության
 շրջանակները: Սաուդական հուշագրում առաջարկվում էր, որ
 եթե որևէ երկիր չենթարկվի արբիտրաժի որոշմանը, ապա
 սեյուս արաբական երկրները խորհրդակցելու են և ստիպելու
 են նրան ընդունել այն, ինչը որ ճիշտ է: Փաղաքական են-
 թակոթյունի նստաշրջանի ընթացքում Իրաքը ներկայացրեց
 երկու հուշագիր, որոնցում ճշգրտված էր Քաղաքի դիրքո-
 ջողումը այս և այլ վիճելի հարցերի վերաբերյալ⁷⁵: Իրաքը
 դեմ էր արտահայտվում Լիգայի միջամտությանը մինչև նրա
 ստեղծումը կնքված պայմանագրերի հետ կապված հարցե-
 րում, ինչպես նաև գտնում էր, որ որևէ վեճի Լիգան պետք է
 միջամտի միայն վիճող երկու կողմերի համաձայնությամբ:
 Վեճերի կարգավորման հարցում Լիգայի խորհրդի իրավասու-
 թյունները որոշ չափով սահմանափակված էին նաև պակտի
 լիբանանյան նախագծում, ըստ որի խորհուրդը արբիտրի
 իրավունք չէր ունենալու այն դեպքում, երբ տարաձայնու-
 թյունները վերաբերում էին որևէ անդամ երկրի անկախու-
 թյանը և տարածքային ամբողջականությանը: Փաղաքական
 կոմիտեն հաստատեց 5-րդ հոդվածի մի փոխդիտողական
 տարբերակ, ըստ որի խորհուրդը կարգավորելու նպատակով
 միջամտելու էր այն տարաձայնություններին միայն, որոնք
 լուծելու համար վիճող կողմերը դիմելու էին իրեն, և որոնք
 չէին վերաբերում անդամ որևէ երկրի անկախությանն ու
 տարածքային ամբողջականությանը: 1945 թ. մարտի 17-ին և
 19-ին տեղի ունեցած Համաարաբական կոնգրեսի հրավիր-

ժան նախապատրաստական կոմիտեի նիստերի ժամանակ որոշվեց 5-րդ հոդվածում դրույթ ավելացնել այն մասին, որ վեճերի կարգավորման հարցում հորհրդի որոշումները ընդունվեն ձայների պարզ մեծամասնությամբ: Նախապատրաստական կոմիտեն նաև նպատակահարմար դատվ, որ վիճող կողմերը շմասնակցեն որոշումների ընդունմանը և որոշումներն ունենան պարտադիր բնույթ⁶: Սա միակ էական տարբերությունն էր քաղաքական ենթահանձնաժողովի հաստատած պակտի նախագծի և մարտի 22-ին կնքված պակտի միջև: Պակտի 5-րդ հոդվածի համաձայն հորհուրդը կարող էր միջամտել նաև կիզայի անդամ երկրի և մի օտար երկրի միջև տարաձայնությունների կարգավորմանը, եթե վիճող կողմերն այդպիսի խնդրանքով դիմեն իրեն:

Արարական լիզայի պակտի 6-րդ հոդվածով նախատեսվում էր, որ եթե կիզայի անդամ որևէ երկիր ագրեսիայի ենթարկվի, ապա նա իրավունք է ունենալու պահանջել հորհրդի հրավիրումը արտակարգ նստաշրջանի, որը միաձայնորեն որոշելու է, թե ինչ միջոցներ են ձեռնարկվելու ագրեսորի դեմ: Եթե ագրեսորը կիզայի անդամ լիներ, ապա նրա ձայնը քվեարկության ժամանակ հաշվի չէր առնվելու:

Կիզայի յուրաքանչյուր անդամ պարտավորվում էր հարգել անդամ մյուս երկրներում հաստատված վարչակարգերը և ձեռնպահ մնալ դրանք փոխելու ուղղությամբ որևէ քայլ ձեռնարկելուց (հոդված 8): Կիզայի պակտի այս հոդվածն արտացոլումն էր սաուդական հուշագրի այն կետի, որը պահանջում էր միության անդամների կողմից Սիրիայի ու Լիբանանի անկախության ու դրանց հանրապետական վարչակարգերի անվերապահ ճանաչումը: Հատկանշական է, որ կիզայի պակտի կնքման նախաշնամբ, քաղաքական ենթահանձնաժողովի նստաշրջանում դրա դեմ շահարկելուց հետո, Իրաքը ձգտում էր հասնել այս հոդվածը պակտից հանելուն: Մարտի 11-ի մի հուշագրում Իրաքի կառավարությունը տեղեկացնում էր, որ կառավարման ձևի ընտրության հարցը վերաբերում է միայն տվյալ երկրի ժողովրդին և փաստորեն պահանջում էր 8-րդ հոդվածում բավարարվել միայն այս դրույթի շարադրմամբ⁷: Սակայն իրաքյան այս քայլը անհետևանք մնաց: Կիզայի պակտի 8-րդ հոդվածի երկան գալ

այլ կերպ է բացատրվում «Մերձավոր և Միջին արևելքի երկրներին արտաքին քաղաքականությունը» գրքում: Ընդհանուր առմամբ իրավացիորեն նշելով, որ «Եգիպտոսի, Իրաքի, Անդրհորդանանի, Սաուդյան Արաբիայի և Նմանի միապետական վարչակարգերի միապետական էությունն ընկած էր նրանց փոխադարձ հարաբերությունների ինչպես կենտրոնացման, այնպես էլ կենտրոնախույս նկրտումների հիմքում», հեղինակներն ընկնում են չափազանցության մեջ գրելով, որ «ինքնակալությունների պաշտպանման ընդհանուր նպատակը հնարավոր դարձրեց Արաբական պետությունների լիզայի ստեղծումը, բանի որ նրա պակտում գոյություն ունեցող վարչակարգերի անսասանությունը համարվեց որպես լիզայի ստեղծման նախապայմաններից մեկը»⁷⁶: Խնդրո առարկա 8-րդ հոդվածը, ինչպես տեսանք, բուլբուլին այլ նկատառումների դրդմամբ մտալի լիզայի պակտի մեջ: Ավելին, անգլիական Իրաքը ձգտում էր այդ հոդվածը պակտից դուրս զցել: Ինչ վերաբերում է ինքնակալությունների պաշտպանման հանգամանքին, ապա դրա դերը լիզայի ստեղծման գործում, մեր համոզմամբ, էական չի եղել:

Լիզայի պակտի 9-րդ հոդվածում նշվում էր, որ եթե լիզայի անդամ երկու երկրներ ցանկանան հաստատել ալեյի սերտ հարաբերություններ, քան պակտով է նախատեսված, ապա կարող են դրա վերաբերյալ լրացուցիչ պայմանագրեր կնքել: Նույն հոդվածում ասվում էր նաև, որ լիզայի անդամ երկրների երկկողմանի, ինչպես նաև լիզայի որևէ անդամի և մի օտար երկրի միջև կնքված և կնքվելիք պայմանագրերը չեն վերաբերում լիզայի մյուս անդամներին: Պակտի 17-րդ հոդվածով նախատեսվում էր, որ անդամ երկրները ապագայում իրենք կնքելիք բոլոր պայմանագրերի պատճենները ներկայացնեն լիզայի գլխավոր քարտուղարությանը:

Ալեքսանդրիայի արձանագրության միակ դրույթը, որ բացակայում էր լիզայի պակտում, դա որևէ անդամի կողմից լիզային և նրա անդամներին վնասող արտաքին քաղաքականություն չվարելու վերաբերյալ դրույթն էր: Քաղաքական ենթահանձնաժողովի քննարկմանը ներկայացված պակտի իրաքյան նախագծում այս դրույթի վերաբերյալ հատուկ հոդված կար: Պետք է ենթադրել, որ այն պակտի մեջ չմտցվեց:

այն պարզ պատճառով, որ արարական երկրների միջև համաձայնեցված քաղաքականություն վարելու նպատակով ստեղծվող կիզայի պակտում այդպիսի հատուկ հոգվածի գոյությունը արարական երկրների կողմից ավելորդ համարվեց։ Բուժան մի փոքր ծայրահեղության մեջ ընկնելով գտնում է, որ այս, ինչպես նաև այլ կետերում կիզայի պակտը «էականորեն տարբերվում է» և նույնիսկ «նահանջ է... Ալեքսանդրիայի արձանագրության դիրքերից»⁷⁹։

Բացի վերևում վերլուծված հոգվածներից, պակտը ուներ նաև երեք հավելված, որոնք վերաբերում էին Պաղեստինին, ոչ կիզայի անդամ արարական երկրների հետ համագործակցությունը և կիզայի գլխավոր քարտուղարի նշանակմանը։ Պաղեստինին վերաբերող հավելվածում նշվում էր, որ նրա «գոյությունը, ինչպես նաև դե-յուրե նրա ազգային անկախությանը շնչ կարող ջննարկման առարկա լինել, ինչպես որևէ թյունը շնչ կարող ջննարկման առարկա լինել, ինչպես որևէ թյունը շնչ կարող ջննարկման առարկա լինել»։ Միաժամանակ կիզայի խորհրդին հանձնարարվում էր Պաղեստինից ընտրել մի ներկայացուցիչ, որը խորհրդում կներկայացներ պաղեստինյան արարներին։ Անկախություն շնչված արարական երկրներից միայն Պաղեստինի նկատմամբ այսպիսի բացառություն կատարելով, կիզայի անդամները կարծես ընդգծում էին այդ երկրի և նրան հուղող հարցերի առանձնահատուկ նշանակությունը արարական աշխարհի համար։ Երկրորդ հավելվածում ասվում էր, որ Արարական կիզայի խորհուրդը աշակցելու է անկախություն շնչված արարական երկրների նկրտումների իրականացմանը և ձգտելու է «բարելավել նրանց ապահովությունն ու ստատուսը՝ օգտագործելով իր տրամադրության տակ եղած բոլոր քաղաքական միջոցները»։ Միաժամանակ խորհրդին հանձնարարվում էր ամեն ինչ անել՝ իրականացնելու այդ երկրների մասնակցությունը կիզայի կոմիտեների աշխատանքներին։

Կիզայի պակտի այս հավելվածները կարելի է համարել նրա առաջին, ճիշտ է՝ փոքր ինչ վեհերոտ, բայց բոլոր դեպքերում քաղաքական ակտիվ դիրքորոշման մասին վկայող փայլերը։ Դրանց նշանակությունը ավելի է ակնբախ դառնում, երբ հաշվի է առնվում այն, որ անգլիական և ֆրան-

սիական շրջանները կուլիաների հետևում ջանք չէին խնայում այդ հասկերվածները պակտից հանելու համար⁸⁰։

Պակտի երրորդ հասկերվածով Արարական լիգայի առաջին դիմադրող քարտուղար էր նշանակվում Արդառուհման Ազգամը, որը մինչ այդ Նդիպատտի արտաքին գործերի մի-նիստրության արարական երկրների վարչության տնօրենն էր։

Արարական պետությունների լիգայի պակտը ստորագրե-վեց Կահիրեում 1945 թ. մարտի 22-ին Սիրիայի, Անգրհոր-դանանի, Իրաքի, Մաուդյան Արաբիայի, Լիբանանի և Նդիպ-տտի ներկայացուցիչների կողմից։ Բացի Մաուդյան Արա-բիայից, մնացած արարական պետությունները ներկայացված էին իրենց վարչապետներով։ Մայիսի 3-ին պակտն ստո-րագրեց նաև Նմենը։

Պակտը ուժի մեջ մտավ մայիսի 10-ին։ Արարական լիգայի կառուցվածքն սկզբնական շրջանում կանխորոշվում էր միայն նրա պակտով։ Սակայն, եթե պակտը հետագա տարիներին փոփոխություն չի բերեց, ապա Լիգայի կառուցված-քը շատ բանով փոխվեց։ Նախ Լիգայի խորհրդի 1946 թ. նո-յեմբերի 30-ի որոշումով ստեղծվեց Լիգայի քաղաքական կոմիտեն, որը հետագայում դարձավ խորհրդից հետո Լիգայի ամենակարևոր մարմինը։ Լիգայի աշխատանքը կարգավորե-լու համար ընդունվեցին նաև մի շարք օրինադրեր։ 1951 թ. զեկտեմբերին հաստատվեց խորհրդի աշխատակարգի վերա-բերյալ օրինադիրը։ 1951 թ. հոկտեմբերին նույնպիսի օրինա-դիր ընդունվեց նաև Լիգայի կոմիտեների, իսկ 1953 թ. մա-յիսին՝ Դիմադրող քարտուղարության վերաբերյալ⁸¹։ Այս օրի-նադրերը զգալիորեն փոխեցին Լիգայի կառուցվածքը, ինչ-պես նաև որոշ լրացումներ մտցրեցին խորհրդի և կոմիտե-ների աշխատակարգերի հարցերում։ Այսպես, եթե ըստ Լի-գայի պակտի 4-րդ հոդվածի նրա կազմում լինելու էր վեց կո-միտե, ապա ըստ խորհրդի աշխատակարգի Լիգան ունենալու էր հինգ կոմիտե. 1. քաղաքական, 2. տնտեսական, 3. սոցիա-լական և մշակութային, 4. ֆինանսական և վարչական, 5. իրավաբանական։ Կոմիտեների նիստում որոշումներն ըն-դունվելու էին ձայների պարզ մեծամասնությամբ, սակայն դրանք ուժի մեջ էին մտնելու խորհրդի կողմից հաստատվե-լուց հետո միայն։ Անհրաժեշտության դեպքում կարող էին

կազմվել նոր կոմիտեներու կիզայի խորհրդի նիստերը օրինական էին համարվում նրանում անգամ երկրների մեծամասնութիւնն ներկայութեան գեպքում:

Արաբական լիգայի հովանու ներքո կնքվել են բազմաթիւ տնտեսական, մշակութային, քաղաքական և այլ բնույթի պայմանագրեր: Լիգայի գործունեութեան շրջանակներն ընդարձակելու և նրա կառուցվածքի փոփոխման առումով առանձնահատուկ նշանակութուն ունի 1950 թ. ապրիլին կնքված Համատեղ պաշտպանութեան և տնտեսական համագործակցութեան պայմանագիրը⁸²: Ըստ այդ պայմանագրի երկրորդ հոդովածի, Լիգայի մեկ կամ ավելի անդամների դեմ կատարված ագրեսիան համարվում էր նրա բոլոր անդամների դեմ կատարված ագրեսիա: Նույն հոդովածով Լիգայի անդամները պարտավորվում էին դիմել բոլոր միջոցների, այդ թվում նաև զինված ուժերի օգտագործման, ագրեսիայի ենթարկված երկրին կամ երկրներին օգնելու, ագրեսիան հետ մղելու, խաղաղութեանն ու անվտանգութունը վերականգնելու համար: Պայմանագրի 6-րդ հոդովածով նախատեսվում էր Լիգայի խորհրդի վերահսկողութեան ներքո ստեղծել Համատեղ պաշտպանութեան խորհուրդ՝ բաղկացած երկրների արտաքին գործերի և ազգային պաշտպանութեան մինիստրներէից: Այդ խորհրդին, կից գործելու էր նաև մշտական ռազմական կոմիտե, որում ներկայացվելու էին զլխավոր շտաբների ներկայացուցիչները և որը պետք է համակարգեր անգամ երկրների ռազմական նախագծերը, ինչպես նաև զբաղվեր նրանց զինված ուժերի միասնականացմամբ և համանման այլ հարցերով: Համատեղ պաշտպանութեան խորհրդում ձայների երկու-երրորդի մեծամասնութեամբ ընդունված որոշումները պարտադիր էին լինելու բոլորի համար: Նախատեսվում էր ստեղծել նաև Տնտեսական խորհուրդ, որին ստորագրավելու էր համանուն կոմիտեն: Պայմանագրի 10-րդ հոդովածը արդելում էր անգամ երկրներին կնքել որևէ պայմանագիր, որի դրույթները անհամատեղելի կլինեին տվյալ պայմանագրի հետ:

1964 թ. որոշվեց Արաբական լիգայի բարձրագույն օրգան համարել արաբական պետութիւնների ղեկավարների կոնֆերանսները, որոնք գումարվելու էին տարին մեկ ան-

գամ⁸³, 1965 թ. սեպտեմբերին Կասաբլանկայի կոնֆերանսում ընդունված Արաբական Համերաշխության պակտը որոշվեց համարել լիզայի պակտի հավելված:

Լիզայի դոյության ավելի քան քառասուն տարիների ընթացքում բազմաթիվ առաջարկներ են կատարվել այն արաբական ավելի սերտ մի միությամբ (արաբական երկրների ֆեդերացիայով, դործադիր իշխանությամբ օժտված արաբական միությունով և այլն) փոխարինելու վերաբերյալ: Սակայն արաբական երկրների միջև դեռ 40-ական թթ. սկզբին շոշափելի, իսկ մեր օրերում արդեն ավելի ցցուն դարձած հակասություններն ու տարբերությունները, արաբական Համագործակցությունը ամբողջ արաբական աշխարհն ընդգրկող մասշտաբով առայժմ հնարավոր են դարձնում իրագործել միայն միջպետական ուղիով մի կազմակերպության՝ Արաբական լիզայի միջոցով:

Արաբական պետությունների լիզայի ստեղծումը կարևոր պատմական իրադարձություն էր արաբական երկրների կյանքում: Հանձին նրա կյանքի կոշվեց մի կազմակերպություն, որը, հենվելով արաբական անկախ պետությունների համագործակցության ու արաբական ամբողջ աշխարհի բազմաբնույթ աջակցության վրա և օգտագործելով պակտով իրեն ընձևումած հնարավորությունները, կարող էր էական օժանդակություն ցույց տալ արաբական ժողովուրդների երկրորդ համաշխարհային պատերազմից հետո օրըստօրե հզորացող հակաիմպերիալիստական պայքարին: Լիզայի ստեղծումը վկայում էր, որ արաբական երկրների միասնական ջանքերով ավելի հեշտ է լուծել արաբական աշխարհին հուղող շատ և շատ հարցեր: Արաբական լիզայի հետագա գործունեությունը հաստատում է այս գրույթի ճիշտ լինելը:

ԱՐԱՔԱԿԱՆ ԼԻԳԱՅԻ ԴԵՐԸ ԱՐԱՔԱԿԱՆ ԵՐԿՐՆԵՐԻ
ԱԶԳԱՅԻՆ ԱՆԿԱՍՈՒԹՅԱՆ ԱՄՐԱՊՆԴՄԱՆ ՀԱՄԱՐ
ՄՂԱՍԾ ՊԱՅՔԱՐՈՒՄ

Արաքական պետությունների լիգան իր գործունեության ընթացքում մեծ ուշադրություն էր դարձնում արաքական երկրների անկախության ամրապնդման գործին: Արաքական պետությունները միջպետական այդ կազմակերպության միջոցով հաճախ էին միասնական քաղաքական կուրս որդեգրում թե՛ արաքական առանձին երկրներին, թե՛ ընդհանրապես իրենց բոլորին վերաբերող հարցերում:

Լիգայի առաջին նստաշրջանը նվիրված էր Լևանտի երկրների՝ Սիրիայի և Լիբանանի անկախության ամրապնդման խնդրին:

Երկրորդ համաշխարհային պատերազմի տարիներին ազգային-ազատագրական շարժումը Սիրիայում և Լիբանանում զավթվեց նոր թափով: 1943—44 թթ. այդ երկրների հայ-բնակչության ուժերը ազգային անկախության նվաճման ուղիով շատ արագ հասան զգալի հաջողությունների: Այդ թվականներին, հակառակ ֆրանսիական գաղութարարների ընդդիմադրությանը, Սիրիայի և Լիբանանի սահմանադրություններից հանվեցին ֆրանսիական մանդատին վերաբերող հոդվածները, տեղական կառավարություններին փոխանցվեցին կառավարման մի շարք ֆունկցիաներ:

1944 թ. սկսած Լևանտի երկրներն սկսեցին առաջ քաշել հատուկ զորամասերն իրենց փոխանցելու էական հարցը: Տեղական բնակչությանից հավաքագրված այդ զորամիավորումները փաստորեն «Սիրիայի և Լիբանանի ազգային բա-

նակներն էին», որոնք, սակայն, «գտնվում էին ֆրանսիական սպաների հրամանատարության ներքո և ենթարկվում էին Լեանտում ֆրանսիական ռազմական ուժերի հրամանատարությանը¹»։ 1945 թ. մայիսի սկզբին հայտնի դարձավ, որ Ֆրանսիայի ժամանակավոր կառավարությունը հատուկ զորամասերի փոխանցման խնդիրը պայմանավորում է Սիրիայի և Լիբանանի հետ անիրավահավասար ռազմական, տնտեսական ու մշակութային պայմանադրերի կնքմամբ։ Միաժամանակ զաղութարարները նոր զորամասեր ուղարկեցին Լիբանան²։ Փարիզի այս քայլերը Սիրիայի և Լիբանանի կառավարությունների կողմից որակվեցին որպես իրենց երկրների ազգային սուվերենությունը խախտող և անկախության ոգուն հակասող գործողություններ³։

Մայիսի վերջին տասնօրյակում Սիրիայում փաստորեն համաժողովրդական պայքար ծավալվեց ֆրանսիական իմպերիալիստների դեմ։ Իրենց երկրի անկախության համար պայքարող հայրենասերների դեմ նույնիսկ հրետանի, տանկեր և ինքնաթիռներ էին օգտագործվում։ Առանձնակի դամաճիվամբ աչքի ընկան Դամասկոսում մայիսի 29—31-ին ֆրանսիական զորամիավորումների ձեռնարկած գործողությունները, որոնց ընթացքում զոհվեց 400 մարդ⁴։

Դեռ մինչ այդ, Սիրիայի և Լիբանանի արտաքին գործերի մինիստրների մայիսի 27-ին կայացած հանդիպման ժամանակ որոշվեց դիմել Արաբական լիգային՝ խորհրդի արտահերթ նստաշրջան հրավիրելու պահանջով⁵։ Բեյրութում և Դամասկոսում հավանաբար ակնկալում էին, որ իրենց մղած պայքարի հաջողությունը կնպաստի նաև արաբական երկրների համերաշխության արտահայտումը։

1945 թ. հունիսի 4-ին Կահիրեում բացվեց Լիգայի խորհրդի նստաշրջանը։ Անդամ պետությունների մեծ մասի պատվիրակությունները զլխավորում էին վարչապետները։ Հունիսի 7-ին տեղի ունեցած 4-րդ նիստից հետո հրապարակվեց Խորհրդի որոշումը ֆրանս-լեանտյան ճգնաժամի կապակցությամբ։ Դրա առաջին կետում Ֆրանսիայի գործողությունները որակվում էին որպես «ագրեսիա» և նշվում էր, որ Փարիզը «պատասխանատվություն է կրում մարդկային կոթորուտների և հասցրած նյութական վնասի համար»⁶։ Երկրորդ

կետում ասվում էր, որ ֆրանսիական զորքերի ներկայությու-
նը Սիրիայում և Լիբանանում խախտում է այդ երկրների
առավերենությունն ու անկախությունը: Խորհուրդը միաժա-
մանակ պաշտպանում էր ֆրանսիական զորքերի անհապաղ
հեռացման վերաբերյալ Սիրիայի և Լիբանանի պաշանջը: Ո-
րոշման երկրորդ կետի վերջում նշվում էր, որ «Խորհուրդը
վճռականորեն մերժում է այդ երկու հանրապետությունների
տարածքում այլ օտարերկրյա ուժերի մնալու պայմանների
անորոշության մասին պնդումը» և ավելացվում, որ «բրի-
տանական պաշտոնական անձինք հավաստիացրել են, որ
ներառյալ մտադիր են ետ քաշել իրենց զորամասերն այդ երկու
երկրներից»⁷: Այսպիսով, Արաբական լիգան խնդրին համա-
պարփակ մոտենցում էր ցուցաբերում, արժարժում ոչ միայն
առվյալ պաշին սրությունն ստացած ֆրանսիական զորամիա-
վորումների դուրս բերման հարցը, այլ նաև հերքում պատե-
րազմական պարագաների բերումով դեռևս 1941 թ. Լեան-
տում գտնվող անգլիական զորամիավորումների տեղում հիմ-
նավորվելու վերաբերյալ պնդումները: Որոշման երրորդ կե-
տը վերաբերում էր հատուկ զորամասերին: Լիգայի խորհրդի
համադրմամբ «այդ զորքերը, նրանց սպառազինությունը, հան-
դերձավորումը, ռազմամթերքը և զորանոցները պետք է վե-
րադարձվեն Սիրիային և Լիբանանին ու ենթարկվեն նրանց
հրամանատարություններին, այդ երկրների կառավարույն-
ների տրամադրության ներքո դրվելու համար»⁸: Վերջին,
չորրորդ կետում Լիգայի խորհուրդը իր պատրաստակամու-
թյունն էր հայտնում անել ամեն ինչ, որպեսզի «հասնի երկու
հանրապետությունների նպատակների իրականացմանը», այն
է՝ «պահպանել նրանց անկախությունը և դուրս բերել օտար-
երկրյա զորամասերը նրանց տարածքից»⁹:

Այս որոշման ընդունումից հետո գումարվեց Խորհրդի
ևս երկու նիստ: Հունիսի 11-ի վերջին նիստից հետո հրապա-
րակված հայտարարությունում նշվում էր, որ «Խորհուրդը
քննարկեց այն միջոցները, որոնք ձեռնարկվելու են խանգա-
րելու համար ֆրանսիական ագրեսիան և պաշտպանելու Սի-
րիայի և Լիբանանի անկախությունն ու ամբողջական սուվե-
րենությունը»¹⁰: Կահիրեի իրազեկ շրջանակներում ենթադրում
էին, որ խոսքն այն միջոցների մասին է, որոնք ձեռնարկվե-

լու էին, եթե Ֆրանսիան հրաժարվեր դուրս բերել իր զոր-
քերը Միրիայից ու Լիբանանից¹¹։

Ֆրանս-լեանտյան ճգնաժամի նկատմամբ Արաբական
լիգայի որդեգրած գիծը միանշանակ չի գնահատվել սովետա-
կան սլատմագրության էջերում։ Է. Պ. Պիր-Բուզազովան,
մանրամասն ներկայացնելով Լիգայի ընդունած որոշման շա-
րադրանքը, չի ճշտորոշել իր վերաբերմունքը դրա նկատ-
մամբ¹²։ Կարելի է ասել, որ նա, համենայն դեպս, բացասա-
կանորեն չի գնահատում Լիգայի որոշումը։ Պ. Վ. Միլոգրա-
զովը, խոսելով Արաբական Լիգայի առաջին քայլերի, այդ
թվում Խորհրդի Ֆրանս-լեանտյան ճգնաժամին նվիրված նըս-
տաշրջանի մասին, գրում է, որ դրանք «հեռու էին ստեղծված
իրադրության պահանջած կտրուկ բնույթի ունենալուց», բայց,
այնուամենայնիվ «ազգային-ազատագրական շարժմանն օ-
ժանդակող էին»¹³։ Վ. Բ. Լուցկու գրքույկում նույնպես տրված
է Արաբական Լիգայի որոշման տեքստը, սակայն դա կա-
տարված է էական աղճատումներով, որի պատճառով էլ
թույլ է տրվել որոշման սխալ գնահատում։ Բանն այն է, որ
Վ. Բ. Լուցկին, անտեղյակ լինելով երկրորդ կետի այն հատ-
վածից, որտեղ խոսվում է Լեանտում գտնվող անգլիական
զորամիավորումների մասին, պնդում է, որ Արաբական Լի-
գան «շեղահակալուծյուն հայտնեց Անգլիային սիրիական
խնդրում նրա դիրքորոշման համար և նույնիսկ անգլիական
զորքերի դուրս բերում չպահանջեց Լեանտի տարածքից»¹⁴։
Այնուհետև Վ. Բ. Լուցկին գրում է, որ Լիգան «պաշտպանեց
Չերչիլի առաջարկությունը սիրիա-լիբանանյան խնդիրը երեք
տերությունների՝ Անգլիայի, Ֆրանսիայի և ԱՄՆ-ի համատեղ
քննարկմանը փոխանցելու մասին, առաջարկություն, որը
բուլղոսի չէր համապատասխանում Միրիայի և Լիբանանի
շահերին»¹⁵։ Լեանտյան խնդիրը Միրիայի ու Լիբանանի մաս-
նակցությամբ վերոհիշյալ երեք պետությունների առջև քն-
նարկման դնելու Լիգայի երաշխավորության մասին է խոսում
նաև Պ. Վ. Միլոգրազովը¹⁶։ Իսկ Ցու. Ն. Շչերբակովը գրում
է, որ Լիգան «լուծության մատնեց, նույնիսկ արդարացրեց այդ
երկրների անգլիական օկուպացումը»¹⁷։ Սակայն, ինչպես
տեսանք վերևում, Արաբական Լիգան բուլղոսի չէր շարժա-
րացրեց, կամ լուծյալն չմատնեց անգլիական զորամիավոր-

բումների հարցը, այլ բավականին աներկբայորեն արտահայտվեց դրանց դուրս բերման օգտին, ընդ որում շեշտելով, որ այդ կապակցությամբ համապատասխան հավաստիացումներ են ստացվել անգլիական պաշտոնական շրջանակներից: Իսկ դա հակառակ այն իրողության, որ 1945 թ. հունիսին Ֆրանսիայի գործողությունների հետևանքով առավել սուր դրված էր Ֆրանսիական դորամիավորումների դուրս բերման հարցը, իսկ անգլիական ռազմական ներկայության խնդիրը կանխապես կարծես մոռացության էր մատնված: Իրականությանը չի համապատասխանում նաև Վ. Բ. Լուցկու և Պ. Վ. Միլոգորադովի այն պնդումը, թե Արաբական լիգան Պ. Վ. Միլոգորադովի և Ֆրանսիական հարցը ԱՄՆ-ի, Անգլիայի և Ֆրանսիայի առջև քննարկման դնելու առաջարկով նման փաստի մենք չենք հանդիպել Արաբական լիգայի 1945 թ. հունիսյան նստաշրջանի և ոչ մի փաստաթղթում: Այսպիսի կարևոր երևույթի կողքով, եթե այն տեղի ունեցած լիներ, դժվար թե լուծվածք անցնեին Ն. Հ. Հովհաննիսյանն ու Հ. Ս. Սարգսյանը և է. Պ. Պիր-Բուդաղովան՝ Միրիայի այդ ու Հ. Ս. Սարգսյանը և է. Պ. Պիր-Բուդաղովան՝ Միրիայի այդ շրջանի պատմությանը նվիրված իրենց աշխատություններում, նման փաստ չի արձանագրել նաև Արաբական լիգայի ներքո, նման փաստ չի արձանագրել նաև Արաբական լիգայի գրասենյակի իրազեկ մասնագետ Բուտրոս Ղալին, օրինակ, իր ղեկավարի իրազեկ մասնագետ Բուտրոս Ղալին, օրինակ, իր աշխատությունում անգործազուրկ լիանտ-ֆրանսիական հարցում Արաբական լիգայի որդեգրած կեցվածքին, հիշահարցում Արաբական լիգայի որդեգրած կեցվածքին, հիշատակում է միայն մեզ հայտնի փաստերը¹⁵, Այս վերլուծման պատճառն ամենայն հավանականությամբ այն է, որ Վ. Բ. Լուցկին և Պ. Վ. Միլոգորադովը, իրենց գրքույկները գրելով ղեկավարի թարմ հետքերով, հնարավորություն չեն ունեցել ձեռքով իրենց ձեռքի տակ եղած լրագրային տեղեկությունների հավաստիությունը:

Անհնար է ճիշտ գնահատական տալ Արաբական լիգայի գիրքորոշմանը՝ առանց խորհրդի նստաշրջանի ընթացքի հետ կապված մի շարք պարագաներ լուսաբանելու թեկուզ միայն այն փաստը, որ խորհրդի 4-րդ նիստից հետո, երբ հրապարակվեց վերոհիշյալ որոշումը, տեղի է ունեցել խորհրդի ևս երկու նիստ, որոնց ընթացքում որևէ էական նոր որոշում չի կայացվել, հուշում է այն մասին, որ լիգայի որոշ

դամներ դեռ որոշակի ակնկալիքներ են ունեցել նստաշրջանից: Ամբողջ հարցն այն է, որ, ինչպես նշված է Վ. Բ. Լուցկու մաս և համատարած այլ աղբյուրներով ևս, սիրիական պատմիրականությանը, շրավարարվելով ընդունված որոշումով, առաջարկում էր Ֆրանսիայի դեմ կիրառել մի շարք պատժամիջոցներ՝ խզել զինվանագիտական հարաբերությունները Փարիզի հետ, արաբական երկրներում դադարեցնել ֆրանսերենով տրվող ապրիլահաղորդումները, արգելել ֆրանսերենի դասավանդումը և Սիրիային ու Լիբանանին հասցված վնասի չափով ֆրանսիական ունեցվածքներ բռնագրավել արաբական երկրներում¹⁹: Այս առաջարկը, սակայն, գլխավորապես Եգիպտոսի ընդդիմության պատճառով ընդունվեց²⁰: Կահիրեի նմանօրինակ կեցվածքն ամենայն հավանականությամբ պայմանավորված էր Ֆրանսիայի ճնշմամբ: Պետք չէ բացառել նաև, որ Լոնդոնն էլ խստիվ կրնդդիմանա Արաբական լիգայի կտրուկ միջոցառումներին, վախենալով, որ այդպիսի որոշումը վատ նախադեպ կհանգիստան և հետագայում որևէ այլ ինգրի կապակցությամբ արգեն կարծարծվի Անգլիայի դեմ պատժամիջոցներ կիրառելու հարցը: Այսպիսի ենթադրության հավանականությունը կմեծանա, եթե հաշվի առնենք լեանտյան խնդրի առնչությամբ 1945 թ. մայիսի վերջի ու հունիսի սկզբի անգլո-ֆրանսիական հարաբերությունների մանրամասները: Մայիսի 31-ին, երբ ֆրանս-սիրիական համաժարտությունը հասել էր իր կիզակետին, անգլիական կառավարությունը հատուկ հուշագրով Ֆրանսիայից պահանջեց անմիջապես դադարեցնել կրակը և զորքերը զորանոցների վերադարձնել: Ելնելով ուժերի հարաբերակցությունից, Փարիզն ստիպված էր համակերպվել և կատարել Անգլիայի ներկայացրած պահանջները. դադարեցնել կրակը և զորքերը հեռքաշել Դամասկոսից ու մի շարք այլ վայրերից²¹: «Նրանց տեղը, — շարունակում է Ն. Հովհաննիսյանը, — գրավեցին անգլիական զորքերը, որոնք արդեն մայիսի 31-ի երեկոյան մտան Սիրիայի մայրաքաղաքը»²²: Անգլիայի աշապիսի դիրքորոշումը «արդյուքն էր նրա այն քաղաքականության, որի նպատակն էր թույլ շտալ Ֆրանսիային իր դիրքերն ամրապնդել Սիրիայում ու Լիբանանում...»²³: Ինչպես ցույց տրվեց, այդ ուղղությամբ Լոնդոնը զգալի հաջողություններ ար-

ձանագրեց մայիսի վերջին: Ուստի և Հունիսի 4-ից 11-ը, Արարական լիզայի խորհրդի նստաշրջանի օրերին, լեանտ-
յան խնդրում անդու-Ֆրանսիական առճակատումը շարունա-
կելու համար օրյեկտիվ պատճառներ չկային, և ուրեմն նրանց
համատեղ հանգես զայլը միանգամայն հավանական էր: Եվ
վերջապես, դժվար է հակվել այն մտքին, որ լոնդոնից զգալի
կախման մեջ գտնվող եզրօլտական կառավարությունը պատ-
ժամիչոցների դեմ արտահայտվեր Փարիզի դրդմամբ միայն:

Ինչ խոսք, սիրիական պատվիրակության առաջարկների
ընդունումը անշափ օգտակար կլիներ թե՛ Լեանտի երկրների
ազգային-ազատագրական պայքարի, թե՛ արաբական նորա-
ստեղծ կազմակերպության հեղինակության բարձրացման
համար: Եվ իրավացի է Վ. Բ. Լուցկու այն դիտողությունը,
որ լիզայի դիրքորոշման բացասական կողմն այն էր, որ
դրանով չէին նախատեսվում «կոնկրետ միջոցառումներ Ֆրան-
սիական ազրեսիայի դեմ պայքարելու համար»²⁴: Այդպես
լինելով հանդերձ, միաժամանակ հարկ է նշել, որ Արարա-
կան լիզայի որոշումը ընդհանուր առմամբ դրական նշանա-
կություն ուներ: Առաջին անգամ լինելով իմպերիալիստական
մի երկրի քաղաքականություն միջպետական այդ կազմակեր-
պության միջոցով աներկրայորեն քննադատվում էր: Ճիշտ
է, ոչ կոնկրետ, բայց այնուամենայնիվ արտահայտվում էր
Արարական երկրների համերաշխությունը Սիրիայի և Լիբա-
նանի հետ: Լեանտում օտար զորքերի մեակուն ցուցաբերվում
էր համապարփակ մոտեցում, դրվում էր և՛ Ֆրանսիական, և՛
անգլիական զորքերի դուրս բերման հարցը:

Ֆրանսիական իմպերիալիստների դեմ սիրիական և լի-
բանյան ժողովուրդների պայքարը վերջիվերջո հաջողու-
թյամբ պսակվեց: 1945 թ. հուլիսին Ֆրանսիան հայտարարեց
հատուկ զորամասերը Սիրիային ու Լիբանանին փոխանցելու
մասին: Իսկ 1946 թ. ընթացքում օտարերկրյա բոլոր զորքե-
րը դուրս բերվեցին Լեանտից: Այս հաղթանակում իրենց
ներգրումն ունեցան նաև համաշխարհային առաջադիմական
ուժերը, մասնավորապես ՍՍՀՄ-ը, որը թե՛ 1945 թ. մայիսյան
Քրաղարձությունների ժամանակ, թե՛ 1946 թ. փետրվարին
ՄԱԿ-ի Անվտանգության խորհրդում Լեանտից օտարերկրյա
զորքերի դուրս բերման հարցը քննարկելիս, հանգես եկավ

Սիրիայի և Լիբանանի շահերի պաշտպանությունը: Լեանտի ժողովուրդների հաշտությունը նպաստեց նաև արաբական համերաշխության արտահայտումը, որը դրսևորվեց Արաբական լիգայի 1945 թ. հունիսյան որոշումում:

. . .

Երկրորդ համաշխարհային պատերազմի ավարտից հետո Արաբական արևելքում նոր թափով ծավալված ազգային-ազատագրական շարժման կարևորագույն բաղադրամասերից մեկը եգիպտական ժողովրդի պայքարն էր երկրի անկախության և նրա տարածքից անգլիական զորքերի դուրս բերման համար:

1922 թ. Եգիպտոսը թեպետ «անկախ» պետություն էր հռչակվել, սակայն նրա անկախությունն ուներ ձևական բնույթ²⁵: 1936 թ. անգլո-եգիպտական պայմանագիրը նույնպես «ըստ էության չփոխվեց անկախության ձևական բնույթը, քանի որ երկրում շարունակում էին մնալ բրիտանական զորքերը՝ Եգիպտոսում անգլիական տնտեսական և քաղաքական տիրապետության գլխավոր հենարանը»²⁶: Եվ պատահական չէր, որ «Երկրորդ համաշխարհային պատերազմի ավարտից հետո Եգիպտոսում համաժողովրդական պայքար ծավալվեց Եգիպտոսի տարածքից անգլիական օկուպացիոն զորքերի դուրս բերման և 1936 թ. անգլո-եգիպտական սուբրկական պայմանագրի չեղյալ հայտարարման համար»²⁷:

1945 թ. վերջին և 1946 թ. սկզբին Եգիպտոսում համաժողովրդական ելույթներ տեղի ունեցան անգլիական զորքերի անհապաղ դուրս բերման կարգախոսի ներքո: Իրենց զանգվածայնությունով ատանձնապես աչքի ընկան 1946 թ. փետրվարի 21-ի ցույցերը, որոնց ընթացքում ընդհարումներ տեղի ունեցան ցուցարարների և անգլիական զինվորների միջև: Հենց այս շրջանից սկսած անգլո-եգիպտական կոնֆլիկտին սկսեց անդրադառնալ նաև Արաբական պետությունների լիգան: 1946 թ. մարտի 1-ին հրապարակվեց Լիգայի գլխավոր քարտուղար Արզառոտհման Ազդամի հայտարարությունը, որում նշվում էր, որ «արաբական երկրներն ու արաբ ժողովուրդը կանգնած են Եգիպտոսի կողքին ոչ միայն նրա համար, որ նրանք արաբ են, այլ նաև այն պատճառով, որ

Նրանք համոզված են, որ էվակուացիայի (անգլիական զորքերի—Ն. Ա.) վերաբերյալ եզրույթական ժողովրդի ու կառավարության պահանջը ամբողջովին արդարացի է²⁸։ Հայտարարությունում մերկայացվում էր անգլիական քաղաքացիտների այն փաստարկը, որ Եզրույթում անգլիական զորքերի ներկայությունը իբր պայմանավորված է Մերձավոր արևելքի խաղաղությունը պաշտպանելու ձգտումով։ Այնուհետև շեշտվում էր, որ ուղիղորդ «կայունությունն ու խաղաղությունը չպետք է իրականացվեն Կահիրեի միջնադարյան միջնաբերդում, Սուեզի ջրանցքում ու արաբական այլ երկրներում ժողովրդի կամքին հակառակ զորամիավորումներ պահելով» և որ «հին զաղութարարական և իմպերիալիստական դրույթները... կործանարար են արաբական և մահմեդական երկրներում Մեծ Բրիտանիայի իրական և կենսական շահերի համար»²⁹։

1946 թ. մարտի 25-ին Լիզայի խորհուրդը, անդրադառնալով անգլո-եզրույթական կոնֆլիկտին, միաձայնորեն որոշեց պաշտպանել Եզրույթի պահանջները³⁰։ Լիզայի այս քայլերը ցույց էին տալիս, որ արաբական երկրները Եզրույթի մղած պայքարին համաարարական նշանակություն էին տալիս։

Վախենալով եզրույթական ազգային-ազատագրական շարժման հետագա վերելքից, Նաև հաշվի առնելով անգլո-եզրույթական կոնֆլիկտի իր համար տհաճ արձագանքներն Արաբական արևելքում, Անգլիան ստիպված եղավ բանակցություններ վարել Եզրույթի հետ 1946 թ. ապրիլ-մայիսին տեղի ունեցած անգլո-եզրույթական բանակցությունների առաջին փուլը, սակայն, անարդյունք ավարտվեց։ Նույն թվականի մայիսի վերջին Ինշասում (Կահիրեի մոտ) տեղի ունեցավ Արաբական լիգայի անգամ երկրների ղեկավարների բարձր մակարդակի հանդիպում, որի ընթացքում, ի շարս այլ հարցերի, քննարկվեց Նաև անգլո-եզրույթական հարաբերությունների խնդիրը։ Ինշասի խորհրդածրոջի ավարտից հետո հրապարակված հայտարարությունում արաբական երկրները մի անգամ ևս հաստատեցին Եզրույթի պահանջները պաշտպանելու իրենց վճռականությունը։ Նրանք միաժամանակ ողջունեցին անգլիական կառավարության խոս-

տումը՝ իր զորքերը նեղոսի հովտից դուրս բերելու վերաբեր-
յալ³¹։ Բանն այն էր, որ Անգլիայի վարչապետ էթլին 1946 թ.
մայիսի 7-ին հայտարարել էր անգլիական զորքերը եգիպ-
տական տարածքից դուրս բերելու իր կառավարության ցան-
կության մասին, այն պայմանով, որ եգիպտական կառավա-
րությունը հնարավորություն տա «արտակարգ պայմանների
ռեպրտ» անհապաղ վերադարձնել զորքերը դեպի այդ շրջ-
ան³²։ Արաբական լիգայի խորհրդի հունիսի 8-ից 13-ը Բլու-
դանում (Դամասկոսի մոտ) տեղի ունեցած նստաշրջանը
հաստատեց Ինշասում ընդունված որոշումները։ Միաժամա-
նակ խորհուրդը անհանգստություն հայտնեց «անգլո-եգիպ-
տական բանակցությունների ընդմիջվելու առթիվ» և հայտա-
րարեց, որ «եթե չբավարարվեն եգիպտոսի բոլոր պահանջ-
ները, ապա անգլո-արաբական բարեկամությունն այլևս չի
կարող շարունակվել»³³։

Ինչպես տեսնում ենք, Ինշասում և Բլուդանում ընդուն-
ված որոշումներում եգիպտոսի պահանջների պաշտպանու-
թյան հետ մեկտեղ առկա է կոնգոնի հետ բարեկամական հա-
րաբերությունները պահպանելու ցանկություն։ Այդ պատ-
ճառով էլ Բլուդանում հաստատված փաստաթուղթը քննա-
դասվեց սիրիական կոմունիստների կողմից։ Փաստորեն, ինչ-
պես նշում էր կոմկուսի օրգան «Սաուբ աշ Շաար» թերթը,
«Արաբական երկրների լիգան հաշվի չի առնում եգիպտական
հանրային կարծիքը, որը զժգոհ է բանակցություններից և
պահանջում է եգիպտական հարցը դնել Անվտանգության խոր-
հրդում»³⁴։ Ժխտ է նաև թերթի այն պնդումը, որ «Լիգայի
հայտարարությունը... շատ կարևոր և նշանակալի կլիներ,
եթե շուղեկցվեր վերապահումներով...»³⁵։

Արաբական լիգայի դիրքորոշման այսպիսի ավելորդ վե-
հերատությունը շատ բանով պայմանավորված էր նրանով,
որ այդ շրջանում եգիպտոսում իշխանությունը գտնվում էր
ծայրահեղ հետադիմական, իմպերիալիստամետ ուժերի ձեռ-
քին։ Նրանց քաղաքական գիծը զժգոհություն էր առաջացնում
նույնիսկ բոլորովին էլ ոչ արմատական հայացքներ ունեցող
քաղաքական շրջանակներում։ Եգիպտոսի այդ օրերի վարչա-
պետ Իսմայիլ Սիդկիի կառավարության զործունեության տրա-
մաբանական ավարտը եղավ 1946 թ. հոկտեմբերի 25-ին

ներա և Անդրեայի արտաքին գործերի մինիստր Բևինի միջև անգլո-եգիպտական նոր պայմանագրի ստորագրումը: Սակայն այդ պայմանագրի դրույթները այն աստիճան չէին համապատասխանում Եգիպտոսի ազգային շահերին, որ ժողովրդական լայն դանգվածների ճնշման ներքո 1946 թ. դեկտեմբերի 9-ին Սիդկին վերջիվերջո ստիպված եղավ հրաժարական տալ: Սիդկիի կառավարության, ինչպես նաև Սիդկի—Բևին պայմանագրի տապալման անմիջական պատճառ դարձավ սուդանյան հարցը³⁰: Այստեղ հարկ է շատ հակիրճ անդրադառնալ սուդանյան խնդրի էությանը, քանի որ առանց դրա այդ շրջանի անգլո-եգիպտական հարաբերություններն ուղղակի անհնար է լուսարանել:

Դեռ XIX դ. վերջից Սուդանը ձևականորեն գտնվում էր անգլո-եգիպտական միասնական կառավարման ներքո, սակայն իրականում այնտեղ տնօրինում էին անգլիացիները: Եգիպտական ազգային-ազատագրական շարժումը երկրից անդլիական ղերքերի դուրս բերման հարցը դիտում էր «նեղոսի հովտի միասնություն», այն է՝ Եգիպտոսը և Սուդանը մեկ պետությունում միավորելու գաղափարի հետ անխզելիորեն կապված: Ընդ որում սուդանյան ազգային-ազատագրական շարժման առաջադիմական թևը նույնպես սկզբունքորեն հանդես էր գալիս Եգիպտոսի հետ միավորվելու օգտին: Սիդկի—Բևին պայմանագրի Սուդանին վերաբերող դրույթը, որում խոսվում էր և՛ նեղոսի հովտի միասնության և՛ ապագայում սուդանյան ժողովրդին ինքնորոշման իրավունք տալու մասին, կողմերից յուրաքանչյուրը մեկնաբանում էր յուրովի³¹: Սակայն, երբ 1946 թ. դեկտեմբերի 9-ին Անգլիան հայտարարեց «Սուդանը Եգիպտոսից անջատելու որոշման մասին»³², Սիդկիի կառավարությանը հրաժարական տալուց բացի որևէ այլընտրանք չմնաց:

1947 թ. սկզբին Արաբական լիգան մի քանի անգամ հայտարարություններ արեց սուդանյան խնդրում իր դիրքորոշման վերաբերյալ: Հունվարի 7 թվակիր հայտարարությունում մասնավորապես խոսվում էր, որ «Եգիպտոսից անջատվելու պահանջը չի օգնի Սուդանին անկախություն ձեռք բերել»³³: Լիգան կարծում էր նաև, որ «Եգիպտոսից Սուդանի անջատման կողմնակիցները օգնում են իմպերիալիզմին մնալու Սուդանում և դրա համար էլ

լիզան լի կարող աշակցել նրանց»⁴⁰։ Հռնվարի 19-ին հրապարակված հայտարարությունում խոսվում էր սուղանյան խնդրի լուծման եզրպատական առաջարկներին և լիզայի դրանց նկատմամբ ունեցած վերաբերմունքի մասին։ Հայտարարությունում ասվում էր, որ Եզրպատոսը դեմ չի սուղանյան ժողովրդին ինքնորոշման իրավունք տալուն։ Բայց այդ իրավունքը «պետք է հիմնվի ազատություն և կողմնակի ազդեցություն... բացակայության վրա...»⁴¹։ Եզրպատոսը պատրաստակամություն էր հայտնում համաձայնել Սուղանի ապագա ստատուսի վերաբերյալ հանրաքվե անցկացնելուն, այսինքնով, որ մինչ այդ «իրականացվի ամբողջական էվակուացիա (անգլիական զորքերի—Շ. Ա.), և ամբողջովին վերանան ճնշում զործադրելու քոլոր միջոցները, որոնք այժմ գտնվում են անգլիացիների ձեռքին»⁴²։ Այսպիսի դիրքորոշումը պետք է ընդհանուր առմամբ դրական համարել։ Փաստորեն առաջարկվում էր սուղանյան հարցի լուծման բավականին դեմոկրատական նախագիծ։ Ակզորոնքներն ճիշտ էր նաև սուղանցի անջատողականներին քննադատելը, եթե մասնավորապես հաշվի առնվի, որ այդ շրջանում անջատողական տրամադրություններով համարված էին Սուղանի հետադիմական ուժերը։ Սակայն Արաբական լիզայի կեցվածքը սուղանյան հարցում ուներ նաև քաջատական երանգ։ Բանն այն էր, որ լիզան ոչ միայն հրատարակում էր սահմանադատվում «եզրպատական թաղի հովանու ներքո» Սուղանի և Եզրպատոսի միավորման դրույթից, այլ նաև հանդես էր գալիս դրա պաշտպանությամբ, այդպիսով համերաշխելով Եզրպատոսի կառավարության կեցվածքի հետ։ Իսկ այդ դրույթին հետևող եզրպատական հետադիմական շրջանները հակադրվում էին Նեղոսի հովտի միասնության կարգախոսը դեմոկրատական գիրքերից պաշտպանողներին, որոնք միասնություն ասելով հասկանում էին առաջին հերթին «երկու եզրալրական երկրների՝ Եզրպատոսի և Սուղանի ժողովուրդների միացյալ ճակատ, ուղղված՝ անգլիական իմպերիալիստներին դեմ»⁴³։

Սուղանյան հարցի լուծման վերևում հիշված պլանը անգլիացիների կողմից մերժվեց։ Լոնդոնը մտադիր չէր վիճումներ անել ո՛չ սուղանյան խնդրում, ո՛չ էլ Նեղոսի հովտից իր զորքերը դուրս բերելու հարցում։ Ընդուն է, հակաանգլիա-

կան ուժեղ արամադրությունները զոնե մասնակիորեն թուլացնելու նպատակով լոնդոնը 1946 թ. հուլիս, 1947 թ. մարտ ամիսների ընթացքում իր զորամիավորումները հտ քաշեց Կահիրեից, Ալեքսանդրիայից և Եգիպտոսի այլ շրջաններից՝ դրանք կենտրոնացնելով Մուեզի ջրանցքի գոտում, բայց դրանով անգլո-եգիպտական կոնֆլիկտի սրությունը բուրբուլիս էլ շվերացավ:

Եգիպտոսի վարչապետի պաշտոնում Իսմայիլ Միզկիին փոխարինած Մահմուդ Նուբրաշին դեռ 1946 թ. զեկտեմբերին հայտարարեց անգլո-եգիպտական կոնֆլիկտը ՄԱԿ-ի Անվտանգության խորհուրդ մտցնելու իր կառավարության մտադրության մասին: Արաբական լիգայի խորհրդի 1947 թ. մարտին տեղի ունեցած նստաշրջանում նշվեց, որ անգլո-եգիպտական բանակցությունների անարդյունավետությունն է ստիպում Եգիպտոսին դիմել ՄԱԿ: Միաժամանակ հորհուրդը պահանջեց Ժանդիսիական զորքերի ամբողջական և անհապաղ կվազուացիա և եգիպտական թագի ներքո նեղոսի հովտի միասնություն⁴⁴:

1947 թ. հուլիսին եգիպտական կառավարությունը պաշտոնապես դիմեց ՄԱԿ՝ անգլո-եգիպտական վեճը Անվտանգության խորհրդում քննարկելու համար: Անվտանգության խորհուրդը օգոստոս և սեպտեմբեր ամիսներին մանրամասն քննարկեց հարցը, սակայն արևմտյան և նրանց հարող մի շարք այլ երկրների անգլոմետ կեցվածքի պատճառով հնա-րավոր չեղավ որևէ որոշում կայացնել: Միայն Սովետական Միությունը, Լեհաստանը և Սիրիան էին հետևողականորեն պաշտպանում անգլիական զորքերի դուրս բերման վերաբերյալ Եգիպտոսի պահանջը: Անվտանգության խորհուրդն անորոշ ժամանակով հետաձգեց հարցի քննարկումը⁴⁵: Լիգայի քաղաքական կոմիտեն այդ կապակցությամբ 1947 թ. սեպտեմբերի 20-ին իր ամփոփման արտահայտելով նշեց, որ հարցի անարդարացի լուծումը կարող է ժլտանգել արաբական բուրբ երկրների անվտանգությունն ու խաղաղությունը⁴⁶: Արաբական լիգայի խորհրդի հեկտեմբերյան նստաշրջանը մեկ անգամ էս հանդես եկավ Եգիպտոսի պաշտաշրջանը մեկ անգամ էս հանդես եկավ Եգիպտոսի պահանջների պաշտպանությունում⁴⁷: Դրանից հետո մոտ երեք տարի Լիգան այլևս չանդրադարձավ անգլո-եգիպտական

կոնֆլիկտին: Դա բացատրվում է նրանով, որ արդեն 1947 թ. վերջից արաբական աշխարհի ուշադրությունը կենտրոնացած էր Պաղեստինի վրա: Իմպերիալիստական տերությունների ջանքերով հրահրված արաբա-իսրայելական պատերազմը առժամանակ երկրորդ պլան մղեց արաբական ժողովուրդներին հուզող մյուս բոլոր խնդիրները, այդ թվում և Եգիպտոսից անգլիական զորամիավորումների դուրս բերման հարցը: Ավելին. պատերազմում արաբական երկրների անհաջողությունը որոշ ժամանակով անդամալուծեց արաբական երկրներում ծավալվող ազգային-ազատագրական շարժումը: Այդ իրադարձությունները բնականաբար ազդում էին նաև Արաբական լիգայի գործունեության վրա: Միայն 1950 թ. կից անկեղծ վերաշխուժացնել իր գործունեությունը: 1950 թ. նոյեմբերին ԱՄՆ կատարած իր այցելության ժամանակ զբլխավոր քարոտուղար Ադգամը հայտարարեց, որ «Մեծ Բրիտանիան, եթե չի ցանկանում, որ Եգիպտոսը դառնա արյունալի հուղումների և միջադեպերի թատերաբեմ, պարտավոր է իր զորքերը ետ քաշել Մուդի ջրանցքի գոտուց»³⁸:

1950 թ. սկզբին Եգիպտոսում տեղի ունեցած պառլամենտական ընտրություններում հաղթանակեց Վաֆդ կուսակցությունը, որի առաջնորդ Մուստաֆա Նահասն էլ հունվարի 12-ից սկսեց զլխավորել երկրի կառավարությունը: Նոր կառավարության առջև դրված կարևորագույն խնդիրը շարունակում էր մնալ օտարերկրյա զորքերի դուրս բերումը: Սակայն Նահասը երկար ժամանակ փորձում էր խնդրի լուծմանը հասնել անգլո-եգիպտական երկխոսմանի բանակցությունների միջոցով: Ավելի քան մեկ և կես տարվա ընթացքում տեղի ունեցած տարբեր մակարդակի խորհրդակցությունները, սակայն, նորից համաձայնության չհանգեցրին: Այդ ընթացքում վաֆդական կառավարությունը կորցրեց ժողովրդական զանգվածների վստահությունը: Խախտված հեղինակությունը հնարավոր էր վերականգնել միայն 1936 թ. անգլո-եգիպտական պայմանագիրը չեղյալ հայտարարելու միջոցով³⁹: 1951 թ. հոկտեմբերի 8-ին Նահասը հայտարարեց այդ պայմանագիրը չեղյալ համարելու Եգիպտոսի կառավարության որոշման մասին: Մեկ օր անց Արաբական լիգայի քաղաքական կոմիտեն հանդես եկավ Նահասի կառա-

կան միջոցներով հասնել երկրից անգլիական զորքերի հե-
ռացմանը: Ինչպես նշում են Ի. Պ. Բելյանն ու Ն. Մ. Պրիմա-
կովը «Հեղափոխության ղեկավարման խորհուրդն իր առջև
խնդիր դրեց Եզիպտոսի տարածքից անգլիական զորքերի
դուրս բերմանն հասնել ամենակարճ ժամկետում»⁵³: Արդեն
1953 թ. փետրվարին ստորագրվեց Մուզանի վերաբերյալ անգ-
լո-եզիպտական համաձայնագիրը, ըստ որի նախատեսվում էր
երեք տարվա անցումային շրջանի ընթացքում օտարերկրյա
զորքերը դուրս բերել Մուզանից, իսկ այնուհետև միջազգային
հսկողության ներքո անցկացնել Մահմանադիր ժողովի ընտ-
րություններ, որն էլ վերջնականապես կորոշեր Մուզանի ա-
պագա օտատուը⁵⁴: Իսկ 1953 թ. ապրիլի 27-ին Կահիրեում
պաշտոնապես սկսեցին Սուեզի ջրանցքի գոտուց անգլիական
զորքերի դուրս բերման վերաբերյալ անգլո-եզիպտական բա-
նակցությունները: Մինչ այդ, Եզիպտոսն անհրաժեշտ համա-
րեց մեկ անգամ ևս Արաբական լիգայի միջոցով արաբական
երկրների համերաշխությունն ապահովել իր մղած պայքա-
րին: Սաեայն արաբական մի շարք երկրների՝ Միրիայի, Իրա-
քի և Լիբանանի կառավարությունները, ամենայն հավանակա-
նությամբ կոնդոնի դրդմամբ, ամեն ինչ արեցին, որպեսզի
բաղաճական կոմիտեի ապրիլի սկզբների համար նախատես-
վող նստաշրջանը հետաձգվի⁵⁵: Մայիսի 9-ին կոմիտեն այ-
նուամենայնիվ անդրադարձավ անգլո-եզիպտական կոնֆլիկ-
տին: Նրա հրապարակած հայտարարությունում շեշտվում էր,
որ իր երկրի տարածքից օտարերկրյա զորքերի դուրս բերու-
մը պահանջելը «Եզիպտոսի բնական իրավունքն է» և որ
«Եզիպտական խնդիրը ամբողջ արաբական աշխարհի խըն-
դիրն է»⁵⁶: Լիգայի կարծիքով եզիպտական հարցի լուծման
ձգձգումը վնասում էր «Արաբական արևելքի խաղաղությանն
ու կայունությանը»⁵⁷: Քաղաքական կոմիտեի այդ հայտա-
րարությունը նույնությամբ հաստատվեց Լիգայի խորհրդի
կողմից և մայիսի 11-ին հրատարակվեց որպես Խորհրդի որո-
շում⁵⁸: Արձանագրենք, որ արաբական անգլոմետ վարչա-
կարգերը հնարավորություն չունեին բացահայտորեն ընդդի-
մանալու այդ որոշմանը, քանի որ հակառակ դեպքում կպար-
սավվեին թե՛ համաարաբական, թե՛ իրենց երկրների հան-
րային կարծիքների կողմից:

1953 թ. զարնանն սկսված անգլո-եգիպտական բանակ-
ցությունների առաջին փուլը որոշ ընդմիջումներով շարու-
նակվեց մինչև հոկտեմբերի վերջը: Այդ ընթացքում կողմերը
մի շարք հանգուցային հարցերում համաձայնություն եկան:
Սակայն Սուեզի ջրանցքի գոտու ռազմական խառնախնդրե-
րը «վերականգնելու» Անգլիային վերապահվող իրավունքի
պաշտպանների և անգլիական զորքերի դուրս բերումից հետո
խառնախնդրում մնացող անգլիական տեխնիկական մասնա-
գնաների ունենալիք իրավունքների հարցերի շուրջ կողմերի
միջև համաձայնություն չկայացավ⁶⁰: Իսկ Եգիպտոսի նոր
զենավառությունը ցանկանում էր բանակցություններն արագ
և արդյունավետ ավարտել, ոչ առանց հիմքի կարծելով, «որ
զրանց (բանակցությունների—Շ. Ա.) հաջողությունը կնպաս-
տի լայն զանգվածներում նոր իշխանության ժողովրդակա-
նացմանը, հետևաբար դրան (նոր իշխանությանը—Շ. Ա.) հա-
զորվելով նաև քաղաքական կայունություն: որի կարիքը նա
այդ աստիճան զգում էր»⁶⁰: 1954 թ. հունվարի 10-ին, բա-
նակցությունները վերսկսելու փորձից առաջ, Եգիպտոսի ար-
տաքին գործերի մինիստր Մահմուդ Ֆադլին անգլո-եգիպ-
տական կոնֆլիկտը նորից ներկայացրեց Արաբական լիգայի
խորհրդի նստաշրջանին⁶¹: Խորհուրդը, մտահոգություն հայտ-
նելով օտարերկրյա զորքերի դուրս բերման հարցի ձգձգման
կապակցությամբ, մեկ անգամ ևս իր աջակցությունն արտա-
հայտեց Եգիպտոսին: Հետաքրքրական է Խորհրդի հայտա-
բարությունը երկրորդ մասը, որտեղ արաբական երկրներին
կոչ էր արվում «վերափոխել իրենց քաղաքականությունը...
և որևէ օտար երկրի հետ համագործակցություն ու բարեկա-
մություն հաստատել միայն արդարության և արժանապատ-
վության հիման վրա»⁶²: Այսպիսով Արաբական լիգան ցան-
կանում էր ընդգծել Եգիպտոսի հետևողական կեցվածքի ճշ-
տությունը և այն օրինակելի էր համարում արաբական մյուս
երկրների համար:

1954 թ. հուլիսին Անգլիան և Եգիպտոսը նախատեսորա-
զրեցին անգլիական զորքերի դուրս բերման վերաբերյալ
համաձայնագիրը: Իսկ նույն թվականի հոկտեմբերի 19-ին
այն ստորագրվեց և այդ օրվանից էլ ուժի մեջ մտավ: Հա-
մաձայնագիրը «լուծեց գլխավոր խնդիրը՝ ազատել Եգիպտոսը

«տարերկրյա օկուպացումից»⁶³։ Այդ առթիվ լիզայի խորհուրդը շնորհավորեց Եգիպտոսի կառավարությանը⁶⁴։ Անգլո-եգիպտական կոնֆլիկտի հաճախակի քննարկումները Արաբական լիգայի տարբեր մարմիններում այդ խնդրին տվեցին համաարաբական հնչեղություն, նպաստելով դրա շուրջ արաբական ժողովուրդների հանրային կարծիքի կենտրոնացմանը, ինչը վերջիվերջո զգալիորեն նպաստեց Եգիպտոսի մշած պայքարի հաջող ավարտին։

Անգլո-եգիպտական վերոհիշյալ համաձայնագրի ստորագրումից հետո Եգիպտոսի առջև ծառացան քաղաքական անկախության ամրապնդման, սոցիալ-տնտեսական զարգացման, արտաքին քաղաքականության սկզբունքների փոփոխման և երկրի պաշտպանունակության խոցելի տեղերը վերացնելու հետ կապված մի շարք խնդիրներ։ 1955 թ. առավել սրություն ստացավ Եգիպտոսի զինված ուժերը արդիական զենքով ապահովելու հարցը։ Իմպերիալիստական երկրրները մերժում էին զենք և զինամթերք վաճառելու Եգիպտոսի խնդրանքները՝ այդ բանը պայմանավորելով իրենց գլխավորությամբ ռազմաքաղաքական խմբավորումում Կահիրեի մասնակցությամբ։ Այս պայմաններում Եգիպտոսի ղեկավար Գամալ Աբդել Նասերը որոշեց դիմել սոցիալիստական երկրներին։ 1955 թ. սեպտեմբերին Եգիպտոսի և Չեխոսլովակիայի միջև համապատասխան պայմանագիր կնքվեց։ Եգիպտոսի արտաքին քաղաքականության այդ «շրջադարձը... սկսեց զնալով ավելի շատ աշակցություն վայելել Ասիայում և Աֆրիկայում»⁶⁵։ Բնականաբար արաբական աշխարհը նույնպես անտարբեր չմնաց դրա նկատմամբ։ 1955 թ. հոկտեմբերի 1-ին Արաբական լիգայի խորհրդի աշնանային նստաշրջանի առաջին իսկ նիստում որոշվեց ողջույնի հեռագիր հղել Գամալ Աբդել Նասերին։ Ճիշտ է, հեռագրում ուղղակիորեն չէր խոսվում սոցիալիստական երկրներից զենք գնելու մասին, սակայն խորհուրդը որոշումում էր Եգիպտոսի «վճռական քաղաքականությունը, որը նպատակամղված է պաշտպանելու երկրի արժանապատվությունը» և հայտարարում էր այդ քաղաքականության հետ արաբական երկրների համերաշխ լինելու մասին⁶⁶։ Այսպիսով արաբական երկրները պաշտպանում էին Կահիրեի քաղաքականության շրջա-

նության ղեմ կատարված ռազմագործուն կհամարվի որպես արաբական բոլոր երկրների ղեմ զործված ագրեսիա»⁶⁹։ Լիգայի այս քայլերը բարոյապես օգնում էին Եգիպտոսին՝ իր քաղաքական կուրսը հետևողականորեն շարունակելու և արևմտյան երկրների խարդավանքներին դիմագրավելու գործում և միաժամանակ արևմտյան տերութուններին ստիպում էին իրենց քաղաքականությունն իրականացնելիս նկատի ունենալ նաև արաբական աշխարհի հավանական հակադրեցությունը դրա նկատմամբ։

Սուեզյան ճգնաժամի առաջին իսկ օրերից իմպերիալիստական երկրները, ռազմական ցույցեր կատարելու հետ մեկտեղ, փորձում էին հարցի իրենց համար դրական լուծմանն հասնել այլ ճանապարհներով ևս։ Առանձնապես մեծ հույսեր էին կապվում Սուեզի ջրանցքն օգտագործող երկրների կողմից 1956 թ. օգոստոսի 16-ից 23-ը դումարված կոնֆերանսի հետ։ Սակայն Սովետական Միությունը, որը մասնակցում էր այդ կոնֆերանսին, վիժեցրեց իմպերիալիստական երկրների փորձերը՝ կոնֆերանսն օդաազդածել Սուեզի ջրանցքի վրա օտարերկրյա տիրապետությունը վերականգնելու համար⁷⁰։ Արևմտյան երկրները, սեպտեմբեր-հոկտեմբեր ամիսներին հրափրելով այսպես կոչված երկրորդ և երրորդ լոնդոնյան կոնֆերանսները, հայտարարեցին Սուեզի ջրանցքն օգտագործողների ասոցիացիայի ստեղծման մասին։ Ընչպես նշում է սովետական հետազոտող Լ. Ի. Մեզվեդկոն, այդ ասոցիացիայի ստեղծումը «նպատակ էր հետապնդում ջրանցքի վերահսկումը վերադարձնել իմպերիալիստական երկրներին՝ ԱՄՆ-ի ղլխավորությամբ»⁷¹։ Արաբական լիգայի քաղաքական կոմիտեն հոկտեմբերի կեսին նորից անդրադարձավ Սուեզի ջրանցքի ազդայնացման հարցին։ Քաղաքական կոմիտեի որոշման մեջ ասվում էր, որ «Սուեզի ջրանցքի կապակցությամբ ծագած ներկա ճգնաժամը վերաբերում է արաբական բոլոր երկրներին և իրենից ներկայացնում է մի փորձ՝ դրավելու Սուեզը Եգիպտոսի և այլ արաբական երկրների վրա զինված ճնշում գործադրելու միջոցով, ինչը կլիտանդի արաբական երկրների խաղաղությունը, ապահովությունը և սովերենությունը»⁷²։ Արաբական երկրները միաժամանակ պատրաստակամություն էին հայտնում կոնֆ-

լիկար լուծել խաղաղ ձևով, բայց այնպես, որ դա «շահակասի
Եղիպատոսի ազգային սովերենությունն ու արարների ազգա-
յին շահերին»⁷³։ Այնուհետև որոշման մեջ ջրանցքն օգտա-
գործողների ասոցիացիայի ստեղծումը «անրնական» էր հա-
մարվում և դատապարտվում էին «Անգլիայի և Ֆրանսիայի
սպառնալի մեթոդներն ու քաղաքական, տնտեսական և ռազ-
մական ճնշումը, որոնց նրանք զիմում էին իրենց նպատակին
հասնելու համար...»⁷⁴։

Տեսնելով, որ «սովերական» միջոցները չեն օգնում վե-
րականգնելու իրենց դիրքերը Եգիպտոսում, Անգլիան ու
Ֆրանսիան Իսրայելի հետ համատեղ հոկտեմբերի 29—31-ին
հարձակում կատարեցին Եգիպտոսի դեմ։ Հակառակ եգիպ-
տացիների հերոսական դիմադրությանը, անգլո-ֆրանս-իս-
րայելական անհամեմատ ավելի լավ զինված բանակներն
առաջ էին շարժվում դեպի երկրի խորքերը։ Սակայն Սովե-
տական Միության խիստ նախազգուշացումների, ինչպես նաև
սոցիալիստական երկրների, արաբական և զարգացող մյուս
պետությունների ձեռնարկած միջոցառումների շնորհիվ հնա-
րավոր եղավ Նոյեմբերի 7-ին դադարեցնել ռազմական գոր-
ծողությունները։ Սովետական կառավարությունն այդ օրերին
առաջարկեց «ՄԱԿ-ի մյուս անդամների հետ ռազմածովային
և ռազմաօդային ուժեր օգտագործել պատերազմը Եգիպտո-
սում դադարեցնելու և ազրեսիան սանձահարելու համար»⁷⁵։
Սովետական արկածախնդրությանն անգրադարձած համարյա
բոլոր մասնազետները միաբան են, որ «Սովետական Միության
դիրքորոշումը կարևոր, կարելի է ասել վճռական դեր կատա-
րեց «եռյակ» ազրեսիայի ոչ միայն տապալման, այլ նաև
նրա հետևանքները համեմատաբար կարճ ժամանակամիջո-
ցում վերացնելու գործում»⁷⁶։ Արդեն 1957 թ. մարտին օտար-
երկրյա բոլոր զորքերը հեռացել էին Եգիպտոսի տարածքից։

Իսկ ի՞նչ դիրքորոշում ունեցան արաբական պետություն-
ները եռյակ ազրեսիայի նկատմամբ։ Արաբական բոլոր եր-
կրները դատապարտեցին ազրեսորներին, իսկ նրանց մե-
ծամասնությունը խզեց դիվանագիտական հարաբերություն-
ները Անգլիայի և Ֆրանսիայի հետ։ Միրիալում պայթեցվեց
անգլիական ընկերություններին պատկանող նավթամուղը,
իսկ Սաուդյան Արաբիայում արգելվեց նավթի մատակարար-

բումբը անդլիական հեղուկանավերին: Եգիպտոսի վրա հար-
ձակվելով, իմպերիալիստները հետապնդում էին ոչ միայն
Սուեզի ջրանցքն իրենց վերահսկողությանը վերադարձնելու
նպատակը, այլև հույս ունեին տապալել նասերի առաջադի-
մական վարչակարգը, հարված հասցնել արաբական ամբողջ
ազգային-ազատագրական շարժմանը⁷⁷ և վերջին հաշվով ար-
մատախիլ անել արաբական երկրների համերաշխությունն ու
համագործակցությունը հակաիմպերիալիստական կարգա-
խոսների ներքո: Սակայն իմպերիալիստական երկրներն իրենց
հաշիվներում սխալվեցին: Արաբական երկրների համագոր-
ծակցությունն ու համերաշխությունը աղբյուրային հետո ա-
վելի ամրապնդվեց: Այսպես, տասնամյա ընդմիջումից հե-
տո նոյեմբերի 13—14-ին Բեյրութում գումարված Արաբա-
կան լիգայի անդամ երկրների ղեկավարների խորհրդակցու-
թյունը, դատապարտելով հույսի ազդեցիկան, պահանջեց
անպիտ-ֆրանս-խորալիզական զորքերն անհապաղ բերել Եգիպ-
տոսից⁷⁸:

Այստեղ, սակայն, անխուսափելիորեն ծագում է մի հարց:
Արաբական լիգայի անդամ պետություններն ինչու՞ ուղղմա-
կան օգնություն ցույց չտվեցին Եգիպտոսին, մանավանդ, որ
նրանք բոլորն էլ անդամակցում էին լիգայի հովանու ներքո
կնքված Համատեղ պաշտպանության պայմանագրին, իսկ
ամանք, օրինակ Սիրիան և Սաուդյան Արաբիան, Եգիպտոսի
հետ ունեին նաև փոխադարձ օգնության երկկողմանի պայ-
մանագրեր: Առաջին հերթին նշենք, որ արաբական առան-
ձին երկրներ, մասնավորապես Սիրիան և Հորդանանը պատ-
րաստակամություն հայտնեցին մասնակցելու «ազդեցիկայի
հետ մղմանը, սակայն պրեզիդենտ Նասերը նախընտրեց նը-
րանց շնորհաշել պատերազմի մեջ լայն ստրատեգիական
պատճառներից ելնելով»⁷⁹: Բոլոր դեպքերում չի կարելի ար-
գարացված համարել լիգայի ռազմական օրդանների անգոր-
ծության փաստը: Այդ անգործությունը մասամբ պայմա-
նավորված էր նաև Բաղդադի պակտի ստեղծումով և դրա
նկատմամբ Արաբական լիգայի անդամների դրսևորած վերա-
բերմունքով: 1950-ական թվականների առաջին կեսին, երբ
նոր էր ստորագրվել միջարաբական համատեղ պաշտպանու-
թյան պայմանագիրը, Արաբական լիգան գործուն միջոցա-

ռումներ էր ձեռնարկում դրա գրույթների իրականացման ուղղությամբ: Սակայն Բաղդադի պակտի ստեղծումից (1955 թ.) հետո արաբական մի քանի երկրներ երկկողմանի կամ եռակողմ պաշտպանական պայմանագրեր կնքեցին և գերադասեցին դրանց միջոցով ապահովել իրենց անվտանգությունը: Դրա արդյունքն եղավ այն, որ Համատեղ պաշտպանության պայմանագրի ըստ էության ոչ վատ սլանավորված մեխանիզմը փաստորեն դադարեց գործելուց, իսկ երկկողմանի և եռակողմ ալլեայլ պայմանագրերի հիմամբ ստեղծված նոր մարմիններն էլ անպատրաստ դիմավորեցին եսյակ ագրեսիան: Մյուս կողմից ճիշտ չէր նաև այն, որ Արաբական լիգայի անդամ երկրները, այդ թվում Նզիպուսը, այնքան էլ ռեալ չդնահատելով իրադրության հետագա զարգացման հնարավոր տարրերակները, 1956 թ. հուլիսից հետո չձեռնարկեցին լիգայի ռազմական մեխանիզմը վերականգնելու փորձեր: Իհարկե միամտություն կլինի կարծել, որ եռյակ ագրեսիայի դեմ արաբական երկրների ռազմական համատեղ ելույթը կարող էր էական ազդեցություն գործել պատերազմական գործողությունների ընթացքի վրա, քանի որ մի կողմում իմպերիալիստական երկու հզոր երկրների՝ Անգլիայի և Ֆրանսիայի ու նրանց զաշնակից Իսրայելի միջև առամենբը արդիական զենքով զինված բանակներն էին, իսկ մյուսում եգիպտականի հետ պիտի կանգնեին փաստորեն դեռ կազմավորման պրոցեսում գտնվող արաբական թույլ զինված բանակները: Եվ սակայն արաբական երկրների մասնակցությունը պատերազմին, բացի սվյալ պահին բարոյա-քաղաքական կարևոր դեր կատարելուց, բոլոր զեպքերում անշափ «ուսանելի» կլինեի ագրեսորների, մանավանդ Իսրայելի համար: Ինչևիցէ, այս բոլորը պետք չէ խանգարի, որպեսզի նշվի սուեզյան ճգնաժամի տարրեր փուլերում Արաբական պետությունների լիգայի ակտիվության կարևորությունը:

Նզիպուսից օտարերկրյա զորքերի դուրս բերման և երկրի անկախության ամրապնդման ուղղությամբ Արաբական լիգայի 1945—56 թթ. գործունեությունը հակառակ որոշ զեպքերում, մանավանդ 40-ական թվականներին, դրա որոշակի անհետևողականությունը, այնուամենայնիվ զգալիորեն

նպաստեց եզիպտական ազգային-ազատագրական շարժման առաջընթացին:

* * *

1940—50-ական թվականներին արևմտյան երկրների մերձավորարևելյան քաղաքականության հիմնական նպատակներից մեկը ուղիղն էր իրենց գլխավորությամբ ազամաքաղաքական ազդեցություններ ստեղծելն էր: Այդ թվականներին առաջ քաշվեցին այդպիսի խմբավորումներ ստեղծելու մի քանի ծրագրեր:

Դեռ 1942—1945 թթ., երբ արաբական երկրների միջև քանակցություններ էին վարվում արաբական երկրների մի միավորում ստեղծելու հարցի շուրջ, անգլիական ղեկավար շրջաններում մտածում էին ստեղծվելիք կազմակերպությունը իրենց ձեռքին հլու գործիք դարձնելու և այն իրենց նպատակների իրականացմանը ծառայեցնելու մասին: Սակայն Արաբական լիգայի ծրագրային առաջին փաստաթղթերը՝ Ալեքսանդրիայի արձանագրությունը և Արաբական պետությունների լիգայի պակտը ցույց տվեցին, որ Անգլիայի ակրեդիտացիաները անհող են: Լոնդոնում հասկանալի խիստ զրոգ էին այդ փաստաթղթերում Պաղեստինի և զաղութային լծի տակ գտնվող արաբական մյուս երկրների հարցերի արժարժումից:

Արաբական լիգայի գործունեությունում նշմարվող անկախական այդ միտումները վերացնելու համար Անգլիան դիմեց գործուն քայլերի: Նախ Լիգայի վրա ուժեղ ճնշում քանեցվեց, ձգտելով նրա գործունեությունն առժամանակ սահմանափակել երկրորդական նշանակություն ունեցող հարցերով: Միաժամանակ անգրհորդանանյան ղեկավար գործիչները 1945 թ. աշնանից սկսեցին հարձակումներ գործել Լիգայի վրա, խոսել նրա գործուն ուժ չունենալու մասին, նորից առաջ քաշելով արաբական ավելի սերտ միության իրականացման գաղափարը, որի ստեղծման գործում առաջին քայլը կլինի անգրհորդանանյան էմիր Աբդալազիզի գլխավորությամբ «Մեծ Սիրիայի» պետության ստեղծումը⁸⁰: Սկսվեց պրոպագանդվել նաև Արաբական լիգան Պարսից ծոցի անգլիական լծի տակ գտնվող արաբական իշխանապետությունների հաշվին ընդարձակելու ծրագրերը⁸¹: Իսկ

անգլոմետ իրաքյան գործիչները 1945 թ. սեպտեմբերից սկսեցին հանդես գալ Թուրքիան Արաբական լիգայի կազմում ընդգրկելու առաջարկով⁸²։ Բաղդադի այս նախաձեռնությունը, ըստ «Արևի», «կհամապատասխանեի դիտավորությունը բրիտանական դաշնակցին»⁸³։ Տարաբնույթ, բայց այս կամ այն չափով անպայմանորեն Լիգային առնչվող այս ծրագրերի իրականացումը զգալիորեն կդյուրացներ Մերձավոր արևելքում «Արևելյան բլոկ» անվանումով ռազմաքաղաքական խմբավորման ստեղծումը, որում նախատեսվում էր անդամագրել ոչ միայն Արաբական լիգայի, այլև Սաադաբադի պակտի երկրներին (Իրան, Աֆղանստան և Թուրքիա)։ Այդ ծրագրերը միաժամանակ կոչված էին թուլացնել Լիգայի հակաիմպերիալիստական պոտենցիալը, մի դեպքում Լիգայի անդամ երկրների շարքում վերախմբավորում կատարելու («Մեծ Սիրիայի» ծրագիր⁸⁴), մյուսում՝ Լիգան արևմտամետ երկրների հաշիվին ընդարձակելու միջոցով։ Իսկ «Արևելյան բլոկի» ստեղծումը հետագայում կարող էր հանդիսանալ Արաբական լիգայի, որպես անկախ կազմակերպության, տարրալուծմանը այդ խմբավորման շրջանակներում։

Արաբական լիգային, սակայն, միայն «Արևելյան բլոկի» դավաբեկներին մեկը լինելու գերը չէ, որ հատկացված էր։ Այդ խմբավորման փորձերին անդրադարձած հեղինակների կողմից չի արձանագրված, որ անգլիական գործիչներն արաբական երկրներում այդ ծրագրի ընդունումը հեշտացնելու նպատակով ձգտում էին անպայման ապահովել դրա նկատմամբ Լիգայի խորհրդի դրական վերաբերմունքը։ Ըստ երկվույթին լոնդոնում կարծում էին, որ այս դեպքում գործին կօժանդակի նաև Լիգայի անդամներ Իրաքի և Անդրհորդանանի դիրքորոշումը։ 1945 թ. աշնանը, Արաբական լիգայի խորհրդի աշնանային նստաշրջանում իրաքյան պատվիրակության անդամ, նախկին վարդապետ Նուրի Սաիդն առաջարկեց քննարկել «Արևելյան բլոկի» ստեղծման հարցը⁸⁵։ Լիգայի խորհրդի նստաշրջանի աշխատանքը լուսաբանող պաշտոնական և ոչ մի հաղորդագրությունում այս մասին ոչ մի բան չնշվեց։ Լիգան հանդես չեկավ «Արևելյան բլոկի» նախագծի դատապարտմամբ։ Սակայն անկասկած է, որ Խորհրդի անդամների մեծամասնությունը խուսափողական

հեցիվածք որդեգրեց զրա նկատմամբ: Լիզայի այսպիսի դիրքո-
քոշումն էլ, սակայն, պետք է համարել մեկը այն կարևոր
գործոններից, որոնք՝ վերջիվերջո հանգեցրին ռեզիտնի ազգա-
լին-ազատագրական շարժման և Սովետական Միության դեմ
ուղղված ագրեսիվ այդ խմբավորումն ստեղծելու ծրագրի
ձախողմանը: Նույնիսկ այդ ժամանակվա պահպանողական
վարչակարգեր ունեցող արաբական երկրների մեծամասնու-
թյունը գիտակցում էր Սովետական Միության դեմ ուղղված
որևէ խմբավորմանը մասնակցելու անհրաժեշտության մա-
սին արևմտյան երկրների կողմից բերվող փաստարկների
սնանկությունը: Այս կապակցությամբ հատկանշական է
Արաբական լիզայի գլխավոր քարտուղար Ազզամի 1945 թ.
գեկտեմբերին կատարած հայտարարությունը, որում նշվում
էր. «Լիզան, որպես արաբական երկրների ժողովրդական
լայն զանգվածների շահերն արտահայտող օրգան, տարա-
ձայնություններ չունի Ռուսաստանի հետ և զրա համար էլ
ոչ մի հիմք չկա, որ նա շահագրգռված լինի մասնակցելու
որևէ հակասովետական խմբավորումում: Ընդհակառակը,
Ռուսաստանի ազգային քաղաքականության հիմնադրույթ-
ները և նրա ընդհանուր գեմոկրատական ուղղվածությունը
անշափ դնահատվում են Լիզայի և արաբական աշխարհի
գեմոկրատական տարրերի կողմից»⁸⁶:

«Արևելյան բլոկի» ստեղծման հարցում շահախնդիր էր
նաև Թուրքիան: Դեռ Արաբական լիզայի ստեղծման շրջա-
նում Անկարայում բացասաբար էին վերաբերում այդ կազ-
մակերպությանը, քանի որ այն «կարող էր ուժեղ արգելք
հանդիսանալ Արաբական արևելքի պետությունների նկատ-
մամբ Թուրքական ծրագրերի իրականացման համար»⁸⁷: Իսկ
նոր խմբավորումում հնարավոր կլինե՞ր տարրալուծել Արա-
բական լիզան և դրանով իսկ հեշտացնել Անկարայի ծավա-
լապաշտական ծրագրերի իրականացումը, որոնց մեջ մեղ-
նում էր նաև Կիրենաիկայի բռնակցումը Թուրքիային և որին
ի սկզբանե հակադրվում էր Արաբական լիզան⁸⁸:

«Արևելյան բլոկ» ռազմաքաղաքական խմբավորումն
ստեղծելու գաղափարը Արաբական լիզայի խորհրդի կողմից
մերմվելուց հետո, այն կարծեք թե մոռացության մատնե-
վեց: 1945 թ. վերջերին և 1946 թ. առաջին կեսին Եգիպտոս-

առւմ նոր թափով պայքար ծաղալվեց երկրից անգլիական
 զորքերը դուրս բերելու համար: Այս իրավիճակում Անգլիա-
 յի մերձավորարևելյան քաղաքականության ուշադրությունը
 կենտրոնացվեց եգիպտական հարցի վրա: Արդեն 1946 թ.
 սկզբին Լոնդոնն առաջարկեց անգլո-եգիպտական հակա-
 մարտությունը լուծել «Համատեղ պաշտպանության» պայ-
 մանագիր կնքելու միջոցով: Ըստ այդ ծրագրի անգլիական
 Վերահսկման տակ էր դրվելու ամբողջ եգիպտական բանա-
 կը, ինչպես նաև եգիպտոսի արտաքին քաղաքականություն-
 նը⁹⁰: Սակայն 1946 թ. հոկտեմբերին այդ ոգով կնքված
 Սիդկի—Բեին պայմանագիրը եգիպտական պառլամենտի
 կողմից չհաստատվեց և մերժվեց: Այս պայմաններում, ինչ-
 պես նշվում է Լիբանանի կոմկուսի երկրորդ Համագումարին
 տրված Կենտկոմի հաշվետվությունում, անգլիական քա-
 ղաքականությունը «նորից ուղղվեց «Արևելյան բլոկի» և
 «Մեծ Սիրիայի» ծրագրերին»⁹¹: 1947 թ. հունվարին և ապրի-
 լին, ի լրումն 1946 թ. մարտին ստորագրված Թուրք-իրաք-
 յան «բարեկամության և միության» պայմանագրի, կնքվեցին
 Թուրք-անգրհորդանանյան և իրաքա-անգրհորդանանյան հա-
 մանման պայմանագրեր: Այս պայմանագրերով, ինչպես
 նշում է Ա. Ֆ. Ֆեդչենկոն, ստեղծվեց Բաղդադ-Անկարա-Ամ-
 ման ևռանկյունին, որը կոչված էր լինելու «Արևելյան բլո-
 կի» հիմքը⁹²: Միաժամանակ իրաքա-անգրհորդանանյան պայ-
 մանագիրը «յուրօրինակ փորձ էր... հետին մոտքից իրագոր-
 ծել «Մեծ Սիրիայի» և «Բարեբեք մահիկի»⁹³ երկրների ֆեդե-
 րացիայի ստեղծման նախագծերը», ուժեղացնել այդ պայմա-
 նագիրը կնքած երկրների դիրքերն Արաբական լիգայում, «խո-
 բացնել դեռ 1945 թ. նկատվող Լիգայի պառակտումը և դրա-
 նով իսկ թուլացնել այդ ղեկիտնալ կազմակերպության հա-
 կախմանը իսլամական զործունեությունը»⁹⁴: Անգլիան և
 նրա կամակատարները տեսնելով, որ իրաքա-անգրհորդա-
 նանյան ստեղծվելիք միությանը միանալու մյուս արաբա-
 կան երկրներին ուղղված կոչերը մնում են անպատասխան,
 սկսեցին առաջնահերթ ուշադրություն դարձնել «Մեծ Սի-
 րիայի» ծրագրին, գտնելով, որ առավել ունալ հիմքեր կան
 հենց դրա իրականացման համար և որ դրա իրականացու-

մը թույլ կտա նաև ամենակարճ ժամանակահատվածում ստեղծել «Արևիկյան բլուզ» խմբավորումը:

1946 թ. նոյեմբերի երկրորդ կեսից անդրհորդանանյան զործիշները պրոպագանդիստական լայն արշավանք ծավալեցին «Մեծ Սիրիայի» ծրագրի օգտին, որը շատ վատ ընկալվեց Դամասկոսում և Բեյրութում⁹⁴: Հարցն այն աստիճան սրվեց, որ քննարկման առարկա դարձավ Արաբական լիգայում: Այդ առթիվ հրապարակված հայտարարությունում նշվում էր, որ արաբական երկրները նպատակադրված չեն «խախտել Արաբական լիգայի անդամ որևէ երկրի անկախությունն ու սուվերենությունը կամ միջամտել նրա կառավարման ձևի հարցին»: Միաժամանակ մի անգամ ևս հավաստվում էր արաբական պետությունների հավատարիմ լինելը Լիգայի պակտին⁹⁵: Այսպիսով, չիշտ է՝ շատ դիվանագիտորեն, Արաբական լիգան հանդես եկավ «Մեծ Սիրիայի» ծրագրի նկատմամբ: 1946 թ. նոյեմբեր 23 թվակիր այս հայտարարությունը ստորագրել էր նաև Անդրհորդանանի արտաքին զործերի մինիստր Մուհամեդ աշ Շուրայքին: Մի քանի օր անց, սակայն, նույն աշ Շուրայքին իր կառավարության անունից մի հուշագիր ներկայացրեց Արաբական լիգայի խորհրդի նախագահին, որում հայտնում էր Անդրհորդանանի մտադրությունը «Մեծ Սիրիայի» ծրագրի իրականացման փորձերը շարունակելու մասին⁹⁶: Փաստորեն ամբողջ 1947 թ. ընթացքում Ամմանի արաբական քաղաքականության հիմքում շարունակում էր դրված մնալ «Մեծ Սիրիայի» ծրագիրը: 1947 թ. փետրվարին Արաբական լիգայի քարտուղարությունը, ելնելով ընդհանուր շահերից, պահանջեց «դադարեցնել այդ հարցի բարձրացումը»⁹⁷: Ավելի ուշ այդ ծրագրի դատապարտմամբ հանդես եկան սաուդական և եգիպտական կառավարությունները⁹⁸: Քննարկվում էր նույնիսկ Անդրհորդանանին Լիգայից լուծելու հարցը⁹⁹: Այս պայմաններում Անդրհորդանանի էմիր Աբդալլահը հայտարարեց, որ ժամանակավորապես հրաժարվում է «Մեծ Սիրիայի» ստեղծման առաջարկից, Պաղեստինի խնդրում արաբական միասնական դիրքորոշում որդեգրելու անհրաժեշտությունից ելնելով: Ինչպես նշում է Լ. Ն. Կոտլովը «այսպիսով, փաստորեն... Արդալ-

լահի թաղի ներքո Հեանախ արարական երկրները միավորելու ծրագրին վերջ տրվեց»¹⁰⁰։

«Արևելյան բլուկ» և «Մեծ Սիրիա» իմպերիալիստական ծրագրերի ձախողման գործում Արաբական լիգան որոշակի դեր կատարեց։ Այդ կազմակերպությունը բացասական դիրքորոշում որդեգրեց երկու նախագծերի նկատմամբ։ Ճիշտ է, այն զգուշացրեց և պետք եղածին շատ դիվանագիտական երանգ ուներ, բայց այնուամենայնիվ բացասական էր Արաբական լիգայի շրջանակներում փաստորեն ստեղծվեց այդ ծրագրերին ընդդիմացող արաբական երկրների մի ճակատ, որին անդամակցում էին Սիրիան, Լիբանանը, Եգիպտոսն ու Սաուդյան Արաբիան և որը, հենվելով արաբական ժողովրդական լայն զանգվածների հակաիմպերիալիստական տրամագրությունների վրա, կարողացավ հաջողությամբ պայքարել այդ նախագծերի դեմ։

«Արևելյան բլուկ» և «Մեծ Սիրիա» նախագծերի իրականացման գործում հաջողության չհասնելով, Անգլիան 1947 թ. վերջին և 1948 թ. սկզբին նորից առաջին սլան մղեց «Համատեղ պաշտպանության» պայմանագրերի գաղափարը։ Ի տարբերություն 1946 թ., նրբ փորձ արվեց այդպիսի պայմանագիր կնքել միայն Եգիպտոսի հետ, այս անգամ խնդիր էր դրվում համա պայմանագրեր ունենալ Արաբական արևելքի բոլոր երկրների հետ։ Ըստ այդ պայմանագրերի, նախատեսվում էր ստեղծել համատեղ պաշտպանության խորհուրդներ, որոնցում ներկայացված էին լինելու անդլիական և տեղական սպաներ։ Պայմանագիր կնքած յուրաքանչյուր արաբական երկրի բանակը, ռազմա-ծովային ու ռազմա-օդային խարխալները, հազորակցությունների համալիրները և արդյունաբերական կարևոր հիմնարկները համատեղ պաշտպանության խորհրդի վերահսկողությանն էին ենթարկվելու։ Պատերազմական կամ պատերազմի վտանգի պայմաններում խորհուրդներն իրավունք էին ունենալու անդլիական զորքեր հրավիրել։ Պատերազմի պայմաններում ռազմական զորքեր խաբիսյաները անդլիական ռազմական հրամանատարությանն էին ենթարկվելու¹⁰¹։

1948 թ. հունվարի 15-ին Պորտսմուտում կնքած անգլո-իրաքյան և 1948 թ. մարտի 15-ին Ամմանում ստորագրված

անդրո-անդր հորդանանյան պայմանագրերն արդեն համապատասխան գրույթներ էին պարունակում համատեղ պաշտպանության մարմիններ ստեղծելու վերաբերյալ¹⁰²։ Սակայն այս պայմանագրի կնքումը նշանավորում էր միայն «Համատեղ պաշտպանության» պայմանագրերի միջոցով իր գլխավորությամբ Արաբական արևելքում ռազմա-քաղաքական խմբավորում ստեղծելու լոնդոնի քաղաքականության առաջին փուլը։ Երկրորդ փուլում ենթադրվում էր կամ համանման պայմանագրեր կնքել լիզայի անդամ մնացած երկրների հետ¹⁰³։ Կամ էլ Արաբական լիգայի ու Անգլիայի միջև ստորագրել մի պայմանագիր, որը «կփոխարիներ Անգլիայի և Արաբական լիգայի անդամ երկրներ՝ Իրաքի, Եգիպտոսի և Անդրհորդանանի միջև գոյություն ունեցող, ինչպես նաև լիգայի անդամ Սաուդյան Արաբիայի և Եմենի հետ ապագայում կնքվելիք պայմանագրերին»¹⁰⁴։ Անգլիական զործիշները կարծում էին, որ այս անգամ զործի հաջողությանը կնքպատի նաև այն բարդ վիճակը, որ իրենց և ամերիկյան իմպերիալիստների վարած քաղաքականության հետևանքով ստեղծվել էր Արաբական արևելքում, Պաղեստինի հարցի ծայրահեղ սրման կապակցությամբ։ Լոնդոնի զիտավորությամբ, արաբական երկրները, զիտակցելով իրենց վատ գինված լինելը և Պաղեստինում սիոնիստական կազմակերպությունների ծավալապաշտական նկրտումների ռեալությունը, ուղղակի ստիպված կլինեին նման պայմանագիր ստորագրելու Եվրոպական լիգայի պատահական չէ, որ հենց 1948 թ. ապրիլին, արաբա-իսրայելական պատերազմի նախօրյակին, լիբանանի վարչապետ Ռիադ Սուլեյ Արաբական լիգայի քաղաքական կոմիտեում բարձրացրեց Արաբական լիգայի անդամ երկրների և Անգլիայի միջև ռազմական պայմանագրեր կնքելու հարցը¹⁰⁵։ Սակայն այս անգամ ևս լոնդոնի հաշիվները սխալ դուրս եկան։ Արաբական լիգայի քաղաքական կոմիտեն ընդառաջ չդնաց անգլիական առաջարկին և այն անարձագանք թողեց։ Այսպիսով անգլիական քաղաքականությունը այս անգամ ևս անհաջողություն կրեց։

Պետք է նշել, որ 40-ական թվականներին առաջ քաշված վերահիշյալ ոչ բոլոր ծրագրերն էին հավանության արժանանում արևմտյան բոլոր երկրների կողմից։ Օրինակ «Մեծ

Մերիլանդ» ծրագրի նկատմամբ քաղաքական դիրքորոշում ունենին ԱՄՆ-ը և Ֆրանսիան¹⁰⁶։ Փարիզը դեմ էր նաև Իրաքից բացի արաբական որևէ երկրի և Սաուդյանի պակտի անդամ պետությունների միջև ռազմական պայմանագրի կնքմանը¹⁰⁷։

50-ական թվականներից, սակայն, արևմտյան երկրրենրի մերձավորարևելյան քաղաքականությունը սկսեց ավելի համակարգված դառնալ։ Դրա վկայություններից էր 1950 թ. մայիսի 25-ի - անգլո-ֆրանս-ամերիկյան հայտարարությունը Մերձավոր արևելքի վերաբերյալ։ Այդ փաստաթղթում երեք տերությունները հայտնում էին արաբական երկրներին և Իսրայելին զենք և զինամթերք մատակարարելու կրկնյա պատրաստակամություն մասին, պայմանով, որ այդ երկրները դրանք չօգտագործեն միմյանց դեմ։ Արևմտյան երկրներն իրենց իրավունք էին վերապահում միջամտել ռեգիոնի զործերին, բնդ որում, ինչպես շեշտվում էր հայտարարությունում, նույնիսկ «Միավորված ազգերի շրջանակներին գուրս»¹⁰⁸։

1948 թ. արաբա-իսրայելական պատերազմում պարտություն կրելուց հետո արաբական երկրներն իրոք զգում էին զենքի և զինամթերքի պակաս՝ դիմագրավելու համար իր ստեղծման օրվանից ծավալապաշտական քաղաքականություն վարող Իսրայելի վտանգը։ Սակայն, ինչպես երևում է վերոհիշյալ հայտարարությունից, արևմտյան երկրները է վերահիշյալ հայտարարությունից, արևմտյան երկրները բացառում էին արաբական երկրների կողմից իրենց մատակարարած զենքի օգտագործումը Իսրայելի դեմ։ Նրանք կատարած էին ոչ թե արաբական երկրների պաշտպանում տահոգված էին ոչ թե արաբական երկրների պաշտպանում տակություն հարցով, այլ նպատակ ունեին զենքի մատակարարման միջոցով ուժեղացնել մերձավորարևելյան երկրներին կախյալ վիճակը, միաժամանակ ինչպես իրավամբ նշում էին լիբանանյան կոմունիստները, ռեգիոնը դարձնել «Սովետական Միության դեմ հարձակվելու խարխալ... և զինել արաբական հետադիմական վարչակարգեր՝ կանգնեցնելու համար ժողովրդական շարժումները»¹⁰⁹։

1950 թ. հունիսին անգլո-ֆրանս-ամերիկյան հայտարարությունը քննարկվեց Արաբական լիգայի խորհրդում։ Հունիսի 21-ին երեք երկրների կառավարություններին ու-

զարկվեց իրզայի պատասխանը: Զ կետից բաղկացած այդ փաստաթղթից դժվար է միանշանակ պատկերացում կազմել եռյակ հայտարարության նկատմամբ իրզայի դիրքորոշման մասին¹¹⁰: Պատահական չէ, որ այդ փաստաթղթին տրվել են իրարամերձ գնահատականներ: Իրոք, Արաքական լիզայի պատասխանում չի մերկացվում անդլո-ամերիկյան հայտարարության բուն էությունը, բացահայտորեն չի դատապարտվում արևմտյան երկրների ռեզիտին անցյուղարձերին միջամբռնելու դիտավորությունը, կարծես չունյայն ընդունվում է ստացվելիք ղեկքն ու ղինամքները Իսրայելի գեմ շօդադորձելու իմպերիալիստների պայմանը: Հենց այսպիսի հաշտվողական կեցվածքի համար էլ իրզայի պատասխանը լիբանանյան կոմունիստները գնահատել են որպես «կապիտուլյանտական»¹¹¹: Սովետական հետազոտողներ Բ. Գ. Սեյրանյանը, Օ. է. Տուգանովան, ինչպես նաև արաբ պատմաբան Ա. Սաիդը (ըստ Բ. Գ. Սեյրանյանի հղման) գտնում են, որ Արաքական լիզան եռյակ հայտարարության նկատմամբ բացասական դիրքորոշում որդեգրեց: Նրանք իրենց կարծիքը հիմնավորում են հենվելով իրզայի պատասխանի 9-րդ կետի վրա, որում նշվում էր, որ արաքական երկրները «... հավանություն չեն տա որևէ դորժողության, որ կվնասի իրենց անկախությանն ու սուվերենությանը»¹¹²: Մեր կարծիքով այս հարցում Արաքական լիզայի դիրքորոշումը գնահատելիս, եթե նկատի առնվի իրզայի պատասխանը միայն, ավելի ճիշտ կլինի հակվել ղեկի արաբ կոմունիստների գնահատականը: Սակայն հարցին այդպիսի մոտեցումը կլինի բերի, քանի որ Արաքական լիզայի պատասխանը միակ քայլը չէր, որ ձևոնարկվեց միջարաքական այդ կազմակերպության կողմից՝ Արաքական արևելքում իմպերիալիստական ոտնձգությունների և մասնավորապես եռյակ հայտարարության գեմ պայքարելու համար: Այս առումով միանշանակ իրավացի են Յու. Վ. Մարոնովն ու Յու. Վ. Պոսյոմ-կինը, Բ. Մ. Փոցիսվերիան և Օ. է. Տուգանովան, որոնք Արաքական լիզայի անդամների կողմից կնքված Համատեղ պաշտպանության և անտեսական համագործակցության պայմանագիրը դիտում են որպես ռեզիտում ռազմաքաղաքական իմբավորումներ ստեղծելու իմպերիալիստական ծրագրերի

զեմ ուղղված քայլ¹¹³։ Արեւմտյան Հեղինակ Ռ. Մակդոնալդը Արաբական լիգային նվիրված իր մենագրությունում այդ պայմանագրին անդրադառնալով նշում է, որ այն ստորագրվեց մի այնպիսի ժամանակ, երբ պայմանները դրա համար բոլորովին էլ բարենպաստ չէին։ Նրա կարծիքով անբարենբնայաստ պայմաններից մեկն էլ արաբական որոշ երկրների վրա արեւմտյան տերությունների էլ ավելի ուժեղացած ճնշումն էր՝ այսպես կոչված «սովետական վտանգի» զեմ ուղղված «պաշտպանական» խմբավորումում նրանց ընդգրկելու համար¹¹⁴։

Համապատասխանաբար պայմանագրի առաջացման հանգամանքները, որոնց ցարդ անհրաժեշտ չափով լուսաբանված չեն, մեզ կօգնեն էլ ավելի հիմնավորելու վերևում պատճառը։

1948 թ. արաբա-իսրայելական պատերազմում արաբական երկրների կրած պարտությունը բավականին վատ անդրադարձավ Արաբական լիգայի գործունեության վրա։ Սակայն 1948 թ. վերջին—1949 թ. առաջին կեսին արաբական երկրներում արդեն իսկ առաջ էին քաշվում նախագծեր, որոնք կոչված էին կիզան գուրս բերել ճգնաժամից՝ նրա անդամների միասնությունն էլ ալեյի ամրապնդելու և օտար երկրյա ազդեցությունը վերացնելու ճանապարհով։ Այսպես, օրինակ, 1949 թ. փետրվարին Սիրիան և Լիբանանն առաջարկեցին Լիգայի անդամներին արգելիլ առանց Լիգայի համաձայնության օտար երկրի հետ որևէ պայմանագիր կնքել¹¹⁵։ Սրան հակառակ, անգլիամետ արաբական վարչակարգերը ներկայացրեցին Լիգայի բարեփոխման իրենց ծրագրերը։ Իրաքի վարչապետ Նուրի Սաիդի նախագծով նախատեսվում էր ալեյի շատ ազատություն տալ անդամ երկրներին, այդ թվում, այլ երկրների հետ Լիգայից անկախ ռազմական և առևտրական պայմանագրեր կնքելու ասպարեզում¹¹⁶։ Իսկ 1949 թ. օգոստոսին Հորդանանի թագավոր Արդալլահը հանդես եկավ «Մահմեդական լիգա» ստեղծելու առաջարկով, որին կանգամակցեին Իրանն ու Պակիստանը և որը «կաջակցեր Արաբական երկրների լիգային»¹¹⁷։ Արաբական լիգայի խորհրդի 1949 թ. հոկտեմբերի նստաշրջանը, քննարկելով Լիգայի բարեփոխման բազմաթիվ առաջարկնե-

ցը, վերջիվերջո նախապատվութիւնը տվեց արարական միասնական անվտանգութեան պայմանագիր կնքելու Եգիպտոսի գաղափարին: Որոշվեց կազմել մի հանձնախումբ, որը մշակելու էր պայմանագրի տեքստը¹¹⁸:

1950 թ. ապրիլին Լիգայի խորհուրդը հաստատեց այդ պայմանագիրը, որում լիբանանյան կառավարութեան առաջարկով տեղ հատկացվեց նաև միջարարական տնտեսական համագործակցութեանը: Պայմանագիրը կոշված էր ուժեղացնելու արարական երկրների համագործակցութիւնը ռազմական և տնտեսական հարցերում: Նախատեսվում էր Լիգայի շրջանակներում ստեղծել մի շարք նոր մարմիններ, որոնք լայն իրավասութիւններ էին ունենալու պաշտպանական և տնտեսական ասպարեզներում: Պայմանագիրը կրում էր զուտ արարական բնույթ և կոշված էր ծառայելու միայն արարական երկրների պաշտպանութեանը: Անգլիան բացառական վերաբերմունք դրսևորեց պայմանագրի նկատմամբ, մինչ ԱՄՆ-ը սկզբից եւթ ակտիվորեն աջակցում էր այն ստորագրելու գաղափարին, նրանում տեսնելով իր գլխավորութեամբ ապագայում ստեղծվելիք ռազմական խմբավորման առաջը¹¹⁹: Անգլիայի դրդմամբ Իրաքն ու Անգլո-Տորդանանը հրաժարվեցին պայմանագիրն ստորագրելուց, պահանջելով այն որոշ փոփոխութիւնների ենթարկել: Լիգայի անդամ յոթ երկրներից երկուսի ձեռնպահութիւնը բնականաբար զգալիորեն կթուլացնէր պայմանագրի արդյունավետութիւնը և սկզբում Լիգայի անդամները կարծես թէ հակված չէին առանց Իրաքի և Անգլո-Տորդանանի, մի տեսակ անջատ, ստորագրել այն: Սակայն 1950 թ. հունիսի 17-ին, այն նույն օրը, երբ Լիգայի խորհուրդը հաստատեց եռյակ հայտարարութեան պատասխանը¹²⁰, Եգիպտոսը, Սիրիան, Լիբանանը, Սաուդյան Արաբիան և Եմենը ստորագրեցին «Համատեղ պաշտպանութեան և տնտեսական համագործակցութեան» պայմանագիրը: Փաստորեն այդ քայլը կարելի է համարել եռյակ հայտարարութեանը տրված Արաբական Լիգայի պատասխանի 10-րդ կետը, որը սակայն, միաձայնորեն չէր հաստատվել Լիգայի անդամների կողմից: Եռյակ հայտարարութիւնը տվեց հակառակ արդյունք:

Մի շարք հեղինակներ իրավացիորեն դաժնացած են, որ «Համատեղ պաշտպանություն» պայմանագրի կնքումը ուղղված էր նաև Իրաքի և Անգրհորդանանի դեռևս լրիվ չմարած ծավալապաշտական նկրտումների դեմ¹²¹։ Սակայն հարց է առաջանում, թե ինչու էր Արաբական լիգայի պատասխանը այնուամենայնիվ հաշտվողական։ Մեր կարծիքով այդ բանի հիմնական պատճառներից մեկն այն էր, որ հայակ հայտաբարության համահեղինակներից մեկը ԱՄՆ-ն էր։ Այդ ժամանակաշրջանում ամերիկյան դիվանագիտությունը, միտելով լոնդոնի և Փարիզի ազդեցությունն Արաբական արևելքում փոխաբերել ամերիկյանով, հաճախ զաղտնորեն աջակցում էր արաբական այս կամ այն երկրին՝ անգլո-ֆրանսիական իմպերիալիստների դեմ մղվող նրա պայքարում։ Այսպես, օրինակ, Վաշինգտոնը «զաղտնորեն խախտում էր ևզիպտական կառավարության պահանջը Եգիպտոսից անգլիական զորքերի դուրս բերման վերաբերյալ»¹²²։ Այս բոլորը արաբական երկրներում թյուր պատկերացումներ էր առաջացրել ԱՄՆ-ի քաղաքական գծի վերաբերյալ։ Եվ Արաբական լիգայի փաստաթղթերում եթե անգլիական և ֆրանսիական իմպերիալիստները շատ հաճախ ամենասուր ձևով փնադատվում էին, ապա ԱՄՆ-ը որպես կանոն խնայվում ու շրջանցվում էր։ Վաշինգտոնի հետ բարվոք հարաբերությունները չփչացնելու լիգայի անհեռանկարային և սխալ միտումով էլ մասամբ պայմանավորված էր լիգայի պատասխանի նման բնույթը։ Բացի այդ հավանաբար նշանակություն ունեւր նաև ամեն զնով միասնական ձևով հանգեցվելու լիգայի ձգտումը։ Ավելի խիստ պատասխանի ընդունումն անպայմանորեն կհանդիպեր Իրաքի և Հորդանանի ընդդիմադրությանը, որը կդժվարացներ միասնական դիրքորոշման որդեգրումը։ Սակայն կրկնության գնով պետք է նշել, որ լիգայի պատասխանով չէ, միայն, որ պետք է դատել արաբական միջպետական կազմակերպության վերաբերմունքի մասին։ Վերջին հաշվով Համատեղ պաշտպանության պայմանագրի կնքումով լիգան ցույց տվեց իր ընդդիմությունն արաբական երկրներն իմպերիալիստական ռազմաքաղաքական խմբավորումներում ընդգրկելուն։

ինչպես 1940-ական, այնպես էլ 1950-ական թվականներին Մերձավոր արևելքում ռազմաքաղաքական խմբավորումների ստեղծման հարցում անշափ շահագրգիռ գիրքորոշում էր դրսևորում Թուրքիան։ Իմպերիալիստական ծրագրերի իրականացման գործում Անկարան հաճախ կատարում էր յուզատեսակի միջնորդի դեր։ 1950 թ. մարտին, երբ ստորագրվեց խալա-թուրքական պայմանագիրը, թուրքական շրջանները սկսեցին պրոպագանդել արաբական երկրներին այդ պայմանագրին միանալու զազափարը¹²³։ Իսկ 1951 թ. հոկտեմբերի 13-ին թուրքական կառավարությունը ԱՄՆ-ի, Անգլիայի և Ֆրանսիայի հետ միասին պաշտոնապես դիմեց Արաբական լիգայի անդամ երկրներին և Իսրայելին «Միջինարևելյան հրամանատարություն» անվամբ հայտնի ռազմաքաղաքական խմբավորումն ստեղծելու առաջարկով։ Նախատեսվում էր, որ մերձավորարևելյան երկրների հետ մեկտեղ այդ խմբավորման անդամներ կզառնան Ավստրալիան, Նոր Զելանդիան և Հարավ-Աֆրիկյան Միությունը։ Ենթադրվում էր նաև սերտ կապ հաստատել «Միջինարևելյան հրամանատարության» և ՆԱՏՕ-ի միջև։ Բացի այդ «Միջինարևելյան հրամանատարության» զորքերի անվան տակ ամերիկյան, անգլիական, ֆրանսիական և թուրքական զորամիավորումներ էին տեղադրվելու Արաբական արևելքի կարևոր շրջաններում։ Իմպերիալիստական այս զործարքի իրականացումը, ինչպես նշվում էր Եզրիպտոսի, Սիրիայի, Լիբանանի, Իրաքի, Սաուդյան Արաբիայի, Եմենի և Իսրայելի կառավարություններին հղված սովետական կառավարության հուշադրում «Կհանգեցնեն Մերձավոր և Միջին արևելքի երկրներին ռազմական օկուպացմանը Առլանտյան բլոկի կազմակերպիչ երկրների զորքերի կողմից...»¹²⁴։ Արևմտյան երկրները «այդ հրամանատարության ստեղծման անհրաժեշտությունը... փորձում էին հիմնավորել նրանով, որ իրր Մերձավոր և Միջին արևելքի երկրներին սպառնում էր Սովետական Միությունը»¹²⁵։ Սակայն իրականում ռազմաքաղաքական այդ խմբավորումը կոչված էր ճնշել ռեգիոնի ազգային-ազատագրական շարժումը և դառնալ ՍՄԶԲ-ի դեմ ուղղված ռազմական կարեվոր խաբրիսի¹²⁶։

Քառյակ հայտարարությունը երևան եկավ մի այնպիսի
 ժամանակ, երբ ծայրահեղորեն սրվել էին անգլո-եգիպտա-
 կան հարաբերությունները: Եգիպտական կառավարությունն
 արդեն հրապարակայնորեն հայտնել էր 1936 թ. անգլո-
 եգիպտական անիրավահավասար պայմանագիրը շեղյալ հայ-
 տարարելու իր մտադրության մասին: «Միջինարևելյան հրա-
 մանատարության» վերաբերյալ իրենց առաջարկով իմպե-
 ռիալիստական երկրները փաստորեն նպատակ ունեին նաև
 վիժեցնել եգիպտական կառավարության այդ միջոցառումը:
 Պրա համար էլ ռազմական այդ խմբավորումն ստեղծելու
 առաջարկը, ինչպես նաև դրանից առաջ և հետո եղած մի
 շարք այլ առաջարկներ, Արաբական լիգայի կողմից դիմվում
 էին արաբական երկրներին հուզող այլ հարցերի, մասնա-
 վորապես Եգիպտոսից անգլիական զորքերի դուրս բերման
 խնդրի հետ կապակցված: Այս երկու խնդիրները իրարից
 չէին բաժանում նաև արևմտյան երկրները: Պատահական չէ,
 չէին բաժանում նաև արևմտյան երկրները: Պատահական չէ,
 որ անգլիական կառավարությունը խոստանում էր Եգիպ-
 տոսից դուրս բերել իր զորքերը (բացի այն զորամասերից,
 որոնք պիտի անցնեին միջինարևելյան հրամանատարության
 ներքո), եթե Նազիրեն ընդունեն շուրս երկրների առաջարկը¹²⁷:
 1951 թ. հոկտեմբերի 14-ին եգիպտական կառավարությունը
 մերժեց իմպերիալիստական ծրագիրը, իսկ պառլամենտի
 անդամները միաձայնորեն որոշեցին շեղյալ հայտա-
 րարել անգլո-եգիպտական պայմանագիրը: Մինչ այդ, հոկ-
 տեմբերի 9-ին, Արաբական լիգայի քաղաքական կոմիտեն
 հանդես էր եկել Եգիպտոսի մտադրության պաշտպանու-
 թյամբ¹²⁸: Միաժամանակ լիգայի խորհուրդը որոշել էր ար-
 ևմտյան երկրների հետ միատեղ շմանակցել որևէ ռազ-
 մական խմբավորումում, քանի դեռ չեն բավարարված արա-
 բական երկրների իրավացի պահանջները: Իսկ հոկտեմբե-
 րի 14-ից հետո լիգայի անդամ երկրները հանդես եկան Ե-
 գիպտոսի պաշտպանությամբ: Այս պայմաններում լիգան
 քառյակ հայտարարության կապակցությամբ հատուկ հայ-
 տարարությամբ հանդես չեկավ, քանի որ արաբական երկր-
 անցի կարծիքով դրա կարիքը չկար¹²⁹: Արաբական լիգայի
 ներքին քարտուղար Ազզամը հայտարարեց, որ արաբա-
 կան երկրների հանդեպ սովետական սպառնալիքի մասին

խոսակցությունները ոչ մի հիմք չունեն: Նա ավելացրեց, որ «Ռուսները երբեք մեղ չեն սպառնացել և չեն ստորացրել»¹³⁰ իսկ Եզիպտոսի նկատմամբ «խսկական ագրեսորները անգլիացիներն են»¹³¹:

Տեսնելով, որ «Միջինարևելյան հրամանատարություն» ստեղծելու փորձերը հաջողություն չեն ունենում, արևմտյան երկրները նորից առաջ քաշեցին Թուրքիան Արաբական լիգայի հովանու ներքո կնքված համատեղ պաշտպանության պայմանագրի անդամ դարձնելու զաղափարը: Այսպիսի առաջարկով մտադրություն ունեւ հանդես գալ իրաքյան կառավարությունը: Հատկանշական է նաև, որ միաժամանակ ենթադրվում էր համատեղ պաշտպանության պայմանագրի անդամությունից զրկել Եմենին, Սաուդյան Արաբիային, Միրիային ու Լիբանանին, քանի որ նրանք, իբր, ռազմական տեսանկյունից չեն կարող արդյունավետ օգնություն ցուցաբերել»¹³²: Իրականում այս ծրագիրը նպատակամղված էր Եզիպտոսին զրկել Լիգայի շրջանակներում իր մշտական դաշնակիցներից, մեկուսացնել նրան և համատեղ պաշտպանության պայմանագիրը դարձնել արևմտամետ ռազմա-քաղաքական մի խմբավորման հիմք, որում զլխավորող դեր կատարեին Թուրքիան, Իրաքը և Անդրհորդանանը: Այս ծրագիրը, սակայն, այն աստիճան էր հակասում Լիգայի սկզբունքներին, որ վերջիվերջո Իրաքը չհամարձակվեց նույնիսկ այն պաշտոնապես քննարկման դնել:

1952—1953 թթ. Արաբական լիգան մի քանի անգամ նորից անդրադարձավ ռազմաքաղաքական խմբավորումներ ստեղծելու հարցին: ԱՄՆ-ի պետական քարտուղար Դալլեսի Մերձավոր արևելք կատարած այցելության Նախօրեին՝ 1953 թ. ապրիլին, Լիբանանի արտաքին գործերի մինիստրությունը Արաբական լիգայի անդամների անունից մի հուշագիր հղեց նրան: Դրանում նշվում էր, որ Սուեզի շրանցից անգլիական զորքերի դուրս բերումից և պաղեստինյան խնդրի լուծումից առաջ արաբական երկրներն ավելորդ են համարում Մերձավոր արևելքի պաշտպանության վերաբերյալ որևէ բանակցություն վարել արևմտյան երկրների հետ: Հուշագրում ասված էր նաև, որ «արաբական երկրները Միջին արևելքի պաշտպանության համար չեն զգում արևմտյան տերու-

Քյուճենների կարիքը»¹³²։ Այդ շրջանում, մասնավորապես 1953 թ., Արարական լիզայի կողմից մի շարք միջոցառումներ ձեռնարկվեցին Համատեղ պաշտպանության պայմանագրի գերույթների արագ և արդյունավետ կենսագործման ուղղությամբ։

Իմպերիալիստական երկրները, սակայն, շարունակում էին ջանք ու եռանդ շինայել նպատակին հասնելու համար։ Մերձավոր և Միջին արևելքում արևմտամետ ռազմաքաղաքական խմբավորման ստեղծումն արագացնելու նպատակով 1954 թ. ապրիլին կնքվեց Թուրք-պակիստանյան Համաձայնագիրը՝ «բարեկամության և համագործակցության» վերաբերյալ։ Թուրք-պակիստանյան Համաձայնագիրը և դրան արարական որոշ պետությունների միանալու լուրջ բացասական արձագանքներ առաջացրեց արարական երկրներում։ Հիզայի քաղաքական կոմիտեի նույն օրերին տեղի ունեցող նստաշրջանում անգամ երկրները հավաստիացրեցին, որ իրենք հրաժեր չեն ստացել միանալու այդ պայմանագրին և որ իրենք չեն կ'մտածում դրան միանալու մասին»։ Փաղաքական կոմիտեն նշեց, որ արարական երկրները ցանկանում են ամրապնդել իրենց պաշտպանունակությունը, հետևաբար և կարիք ունեն համապատասխան զենքի, սակայն նրանք չեն համաձայնի զենքն ստանալ ի վնաս իրենց նաև համատեղ անկախության և սովետականության, ինչպես նաև համատեղ պաշտպանության պայմանագրի գերույթների խախտման միջոցով...»¹³³։

Սակայն 1954 թ. երկրորդ կեսին պարզ դարձավ, որ Ժրաքը պատրաստ է անդամագրվել իմպերիալիստական ռազմաքաղաքական խմբավորումում։ 1955 թ. փետրվարին Բաղդադում ստորագրվեց իրաքա-թուրքական ռազմական պայմանագիրը, որը և դարձավ Բաղդադի պակտ անունն ստացած ռազմական խմբավորման հիմքը։ 1954 թ. երկրորդ կեսի և 1955 թ. սկզբի իրադարձությունները, այդ թվում նաև Հիզայի գիբեորոշումը դրանց նկատմամբ, բավականին մանրամասն լուսարանված են սովետական հետազոտողների աշխատություններում¹³⁴։ Ուստի և բավարարվում ենք նշելով, որ իմպերիալիստական խմբավորմանը Իրաքի մասնակցությունն ի չի դարձնելու ուղղությամբ

ձեռնարկված քաղերն անաբղյունավետ եղան։ Ավելին արարական որոշ երկրների տատանողական կեցվածքը, պատճառ դարձավ, որ Լիզան սկզբնական շրջանում նույնիսկ չկարողացավ պաշտոնապես դատապարտել Իրաքի քայլը՝ Սափայն Լիզայի մնացած անդամները, Արաբական արևելքում օրըստօրե հղորացող հակաիմպերիալիստական արամահորությունների ներդրությունից, վերջիվերջո հասակորեն գեմ արտահայտվեցին Բաղդադի պակտին և Իրաքից հետո արաբական մի երկրորդ երկիր այդ խմբավորման մեջ ներգրավելու արևմտյան տերությունների փորձերը ձախողվեցին։

Սափայն ինչն էր պատճառը, որ ամբողջ տաս տարի որևէ խմբավորման մեջ չներքաշվելուց հետո, Արաբական լիզայի անդամ մի երկիր այնուամենայնիվ անդամակցեց այդ պակտին։ Բանն այն է, որ եթե 1940-ական թվականների երկրորդ կեսին և 50-ական թթ. սկզբին Մերձավոր արևելքում ուղղմաշարժական խմբավորումներ ստեղծելու արևմտյան ծրագրերով նախատեսվում էր զրանցում ընդգրկել Արաբական լիզայի անդամ բոլոր երկրներին, ապա 1950-ական թթ. կեսերին, ղգալով, որ հավանուտ այդ հաշվարկները անիրագործելի են, իմպերիալիստները որոշեցին սկզբում բավարարվել ծրագրվող խմբավորումներին արաբական գլխավոր երկրների մասնակցությամբ։ Ընդ որում առաջնային նշանակություն էր տրվում Իրաքին և Եգիպտոսին։ 1954 թ. հոկտեմբերին կնքվեց Եգիպտոսից անդլիական զորքերի դուրս բերման վերաբերյալ անդլո-եգիպտական պայմանագիրը։ Ըստ որի նախատեսվում էր անդլիական զորքերը 20 ամսվա ընթացքում հեռացնել Սուեզի ջրանցքի գոտուց, սակայն նրանց իրավունք էր վերապահվում առաջիկա յոթ տարիներին նորից օգտագործել իրենց խարխսխները, եթե Եգիպտոսի կամ Արաբական լիզայի հովանու ներքո կնքված համատեղ պաշտպանության պայմանագրի անդամ որևէ երկրի, ինչպես նաև Թուրքիայի գեմ հարձակում գործվեր¹³⁵։ Իմպերիալիստական երկրներն այս պայմանագիրը համարում էին բավարար միջոց՝ նեղուսի հովտում իրենց դիրքերն առժամանակ պահպանելու համար։ Անգլո-եգիպտական պայմանագրի ստորագրումից հետո Բաղդադի պակտի հապճեպ ստեղծումով իմպերիալիստները ենթադրում էին ամբապնդել ձեռք

բերված Հաշտությունը և միաժամանակ բարենպաստ պայ-
մաններ ստեղծել արաբական այլ երկրներ դրանում ներ-
գրավելու համար։ Մակայն այս անգամ ևս արևմտյան եր-
կրներին Հաշվարկները սխալ դուրս եկան։ Նրանք ստիպված
էին բավճարել արաբական երկրներից միայն Իրաքն այդ
ազդեհիվ խմբավորումում ընդգրկելով։ Իսկ 1956 թ. սուեզ-
յան արկածախնդրությունն ու 1958 թ. իրաքյան հեղափո-
խությունը այդ երկու երկրներում իմպերիալիզմի գիրքերին
խորտակիչ հարվածներ հասցրեցին։ Չեղյալ Հայտարարվեց
անգլո-եգիպտական 1954 թ. պայմանագիրը, իսկ Իրաքը
դուրս եկավ Բաղդադի պակտից։

1940—50-ական թթ. Արաբական լիգան որոշակի դրա-
կան դեր կատարեց իմպերիալիստական ռազմաքաղաքական
խմբավորումներ ստեղծելու ծրագրերի խափանման գործում։
Իսկ այդ ծրագրերի ձախողումը արաբական ազգային-ազա-
տագրական շարժման կարևոր նվաճումներից է։

1940—50-ական թթ. Արաբական լիգան, ճիշտ է՝ ոչ
հաճախ, բայց անդրադարձել է նաև Արաբական թերակղզու
երկրներում տեղի ունեցած իրադարձություններին։ Արաբա-
կան աշխարհի այս մասն իր զարգացման մակարդակի դրե-
թն բուրք ցուցանիշներով XX դ. կեսին զգալիորեն ևս էր
մնում արաբական մյուս երկրներից։ Ազատագրական պայ-
քարն այս ոեղիոնում ձևավորման ընթացքի մեջ էր։ Հենց այս
հանգամանքով էլ պայմանավորված էր Արաբական պետու-
թյունների լիգայի նվազ ակտիվությունը։ Արաբական թերա-
կղզու մեջ զարգացող հարցերում։ Այստեղ նշենք, որ քանի
որ ալ Բուրայմի օազիսի շուրջ ծագած անգլո-սաուդական
հակամարտությունը սերտորեն առնչվում է Օմանում տեղի
ունեցած դեպքերի հետ, ապա այդ հարցերը դիտվում են
միասին։

Սովետական հետազոտող Ա. Ա. Խանովի կարծիքով
Արաբական պետությունների լիգայի ստեղծման երևույթն
փնջին այն գործոններից մեկն էր, որ նպաստեց ծո-
քի արաբական իշխանությունների բնակչության ազգային
ինքնագիտակցության ձևավորմանը¹³⁶։ Մակայն 1940-ա-

կան թթ. երկրորդ կեսին իրզան Արաքական թերակղզու երկրրներից միայն նմենին հուզող հարցերին անդրադարձավ 1946 թ. հունիսին անգլիացիները նորից բախումներ հրահրեցին նմենյան ցեղերի և իրենց հսկողության տակ գտնվող ազննյան պրոտակտորատների ղորամասերի միջև¹³⁷, իրգայի անդամ հանդիսացող նմենը դիմեց այդ կազմակերպության հորհրդին՝ անգլո-նմենյան հակամարտության հարցը քննարկելու խնդրանքով 1946 թ. հունիսին հորհուրդը ընդունեց մի որոշում, որում արաքական երկրները պաշտպանում էին նմենի դիրքորոշումը պրոտակտորատների հարցում նրա և բրիտանական կառավարության միջև ծագած վեճում։ Որոշման մեջ նշվում էր, որ ըստ անգլո-նմենյան 1934 թ. պայմանագրի, նման վեճերը պետք է լուծվեն ժբարեկամական բանակցությունների միջոցով¹³⁸, Ինչպես տեսնում ենք, իրգայի այս որոշումը, ինչպես և 1940-ական թվականների երկրորդ կեսի մի շարք այլ որոշումներ, հեռու էր արմատական բնույթ ունենալուց։

1940-ական թվականների երկրորդ կեսին նմենը շարունակում էր մնալ հետամնաց, ծայրահեղ հետադիմական վարչակարգով մի երկիր։ Սակայն արդեն այդ շրջանում երկրում տեղի էին ունենում ներքին խմորումներ։ Իմամ Յահյային ընդդիմադիր ուժերը, որոնք իրենց սոցիալական նպատկանելիությամբ շատ խայտաբղետ էին, կենտրոնացել էին Ադենում և փորձում էին տիրապետող վարչակարգի դեմ իրենց պայքարում օգտագործել նաև Արաքական լիզան։ 1946 թ. ընդդիմադիր ուժերի կողմն անցավ նաև Իմամի որդիներին Իբրահիմը, որը նույն թվականի դեկտեմբերին դիմեց Արաքական լիզային, խնդրելով, որ այդ կազմակերպությանը միջամտի նմենի ներքին գործերին ու լուծի գոյություն ունեցող պրոբլեմները¹³⁹։ Այս կոչը, սակայն, ոչ մի արձագանք չգտավ իրգայի շրջանակներում։

1948 թ. փետրվարի 17-ին նմենում տեղի ունեցավ պետական հեղաշրջում։ Սպանվեցին Իմամ Յահյան և նրա մի շարք կողմնակիցներ։ Իշխանության գլուխ անցավ խոշոր ափառատեր Արգալլահ ալ Վազիրը, որը փետրվարի 18-ին հռչակվեց Իմամ։ Սակայն Իմամի որդիներից Ահմեդը կարողացավ զբաղել պետական գանձարկղը և մայրաքաղաքից

դուրս դիմադրություն կազմակերպել: Իշխանության երկու կենտրոններն էլ իրենց համար կենսական էին համարում արարական երկրներին, մասնավորաբար Լիզայի աջակցության ձեռքբերումը¹⁴⁰: Հեղաշրջումից անմիջապես հետո աջ Վադիքի կառավարությունը Լիզային դիմելով խնդրեց ճանաչել նոր վարչակարգը: Լիզայի որոշմամբ գլխավոր. քարտուղար Աղզամի գլխավորությամբ կազմվեց մի հանձնաժողով, որը պետք է տեղում ուսումնասիրեր իրավիճակը և հանձնարարականներ մշակեր Խորհրդի համար¹⁴¹: Սակայն հանձնաժողովը ղեկավարի զարգացմանը հետևեց Սաուգյան Արաբիայից, ուր նա ժամանեց տեղի ղեկավարների հրավերով: Էս Ռիադը սլաշտպանում էր իշխան Ահմեդին, որն էլ, օգտվելով Սաուգյան Արաբիայի աջակցությունից և հնվելով Եմենում գտնվող իր կողմնակիցների վրա, մարտի 14-ին լուծեց Սանան և հռչակվեց իմամ¹⁴²: Մարտի 22-ին Լիզայի զրազմական կոմիտեն հայտարարեց իմամ Ահմեդի իշխանությունը ճանաչելու մասին¹⁴³:

Եմենյան իրադարձությունների ժամանակ Լիզան կրավորական դիտորդի դերում էր: Այդ ղեկավարը ցույց տվեցին, որ Լիզան ձևավորված պետություններում ի վիճակի չէ որևէ որևէ ազդեցություն ունենալ հարաբերակցություն և տեղաբաշխման ներքին իրադարձությունը, որին Լիզան փորձեց միջամտել: Եվ վրա, կամ էլ հանդես գալ նրանց հաշտեցնողի դերում: Եվ պատահական չէ, որ այդ ղեկավարը եղան առաջին և վերջին ներքին իրադարձությունը, որին Լիզան փորձեց միջամտել: Ընդհանրապես Լիզայի ներքաշումը ներքազաբական հորձանառությունների ոլորտը՝ այդ կազմակերպության համար միայն ևրացողի խոչընդոտներ կատարեց և անկասկած կհանգեցներ նրա ուժերի միանգամայն ավելիորդ ջլատմանը, ինչէհավանաբար դիտակցվեց նաև Լիզայի անգամների և ղեկավարների կողմից:

1950-ական թվականներին էլ Անդլիայի հետ Եմենի հարաբերությունները շարունակում էին լարված մնալ: 1950 թ. երկու պետությունների միջև բանակցություններ սկսվեցին ադենյան սրտոտկաբառերի և Եմենի միջև սահմանային վեճերը լուծելու նպատակով: Լիզայի խորհուրդը, Եմենի խնդրանքով, այդ բանակցությունների վերաբերյալ ընդունեց մի որոշում, որում արաբական երկրները ողջունում էին երկ-

խոստովյան սկիզբը և հույս հայտնում, որ կնայացվի Եմենի օրինական իրավունքներն ապահովող դոհացուցիչ և բարեկամական մի համաձայնություն¹⁴⁴։ Սակայն 1951 թ. մարտի 10-ին կնքված անդո-եմենյան պայմանագիրը փաստորեն ժամանակավոր կոմպրոմիս էր և ըստ էության չլուծեց դոյություն ունեցող հարցերը¹⁴⁵։ Պատահական չէ, որ երբ 1953 թ. Անգլիան հրապարակեց Հարավային Արաբիայի ֆեդերացիա ստեղծելու «բացահայտորեն զաղութարարական էություն»¹⁴⁶ իր նախագիծը¹⁴⁶, որով նախատեսվում էր Ադենի Արևելյան և Արևմտյան պրոտեկտորատները և Ադեն զաղութը համախըմբել, անդո-եմենյան հարաբերությունները նորից սրվեցին։ Եմենի կառավարությունը ընդգիծացավ անգլիական այն նախագծին և աջակցեց դրա գեմ հանդես եկող հարավ-եմենյան ուժերին։ Ի պատասխան Լոնդոնը վերսկսեց շինված ընդհարումներ հրահրել սահմանային գոտում, մանավանդ Շարվայի վիճակի շրջանում¹⁴⁷։ 1954 թ. հունվարի 19-ին Արաբական լիգայի խորհուրդը որոշում ընդունեց «Ռալես պրոտեկտորատներ հայտնի եմենյան շրջաններում բրիտանական իշխանությունների ազրեսիայի» մասին։ Դրանում զատապարտվում էին բրիտանական ուժերի բռնի գործողությունները և պաշտպանվում էր Եմենի կառավարության օրինական դիրքորոշումը։ Միաժամանակ որոշվեց մի հանձնաժողով ուղարկել Եմեն, իմամին Արաբական լիգայի աջակցությունը հայտնելու համար¹⁴⁸։ Լիգայի պատվիրակությունը, 1952 թ. սեպտեմբերից գլխավոր քարտուղարի պաշտոնում Ազգամյին փոխարինած Աբդ էլ Ֆալեի Հասունայի գլխավորությամբ, Եմեն և ադենյան պրոտեկտորատներ այցելեց փետրվարի 17-ից 22-ը։ Եմենում Հասունան հայտարարեց, որ ֆեդերացիայի նախագիծը ընդունվել է հակառակ հարավ-եմենյան շեյխերի և սուլթանների բացարձակ մեծամասնության կամքին¹⁴⁹։ Ապրիլի 3-ին խորհուրդը, հաստատելով Լիգայի պատվիրակության հաշվետվությունը, հարավ-եմենյան առաջնորդներին կոչ արեց լրնդգրկվել այնպիսի վարչակարգում, որը «կարող է անհարիր լինել իրենց ազգային ոգուն և որը կարող է իրենց օտարել արաբական եղբայրության և մասնավորապես Եմենի հետ միավորումից»¹⁵⁰։ Խորհուրդը պատրաստակամություն հայտնեց «Եմենի կառա-

կարուժյան համաձայնություններ անհրաժեշտ օգնություն ցույց տալ... հարավ-եմենյան շէյխերին և սուլթաններին, ուժեղացնել նրանց և պաշտպանել նրանց արաբական բնույթը¹⁵¹, 1954—1957 թթ. կիզալի հետևողական կեցվածք անելու-եմենյան հակամարտություններում՝ կանոնավորաբար ղրկելովեց կիզալի խորհրդի և քաղաքական կոմիտեի հայտարարություններում¹⁵², որոնք քաջալերում էին Հարավային եմենի տարածքում ծավալված ազգային-ազատագրական պայքարը:

լիացիները հեռացան ժնեի արբիտրաժային դատարանից, որին հարցը փոխանցվել էր նույն տարվա սկզբին՝ երկու կողմերի համաձայնությամբ: 1955 թ. հոկտեմբերին անգլիացի սպանների հրամանատարությունում գործող Աբու Գաբիի և Մասկատի զորքերը մասն ալ Բուրայմի և այն ամբողջությամբ զբաղեցին¹⁵⁵:

Արաբական լիգայի քաղաքական կոմիտեն նույնների 9-ից 14-ը քննարկեց ալ Բուրայմիում տեղի ունեցած իրադարձությունները, Անգլիայի զործողությունները որակեց որպես «ազդեհիա» և պաշտպանեց Սաուդյան Արաբիայի դիրքորոշումը: Ընդունված որոշումում նշվում էր, որ խնդիրը պետք է լուծվի խաղաղ միջոցներով, «օկուպացիոն զորքերի հեռացման հիմքի վրա»¹⁵⁷: Սակայն հակառակ արաբական համարյա բոլոր երկրների աջակցությանը էն Ռիպդին, ալ Բուրայմին մնաց անգլիական տիրապետության ներքո, իսկ հետագայում նրա հիմնական մասը անցավ Արաբական Միացյալ էմիրություններին:

Ալ Բուրայմիի իրադարձությունները ազդեցին նաև Օմանի իմամության և Մասկատի սուլթանության հարաբերությունների վրա: Վերջիններիս միջև դեռ 1920 թ. էս Սիր ընակավայրում կնքվել էր մի պայմանագիր, ըստ որի Օմանականակից Օմանի տարածքի մեծ մասը ենթարկվում էր Օմանի իմամությանը և միայն երկրի հյուսիս-արևելյան առափնյա շերտն էր մնում Մասկատի սուլթանի տիրապետության ներքո¹⁵⁸, 1953—1954 թթ. ալ Բուրայմի ներխուժելիս Մասկատի սուլթանը խախտել էր նաև իմամության տարածքը, ինչը ընդգրկում (իմամության մայրաքաղաքում—Շ. Ն.) բնական անհանգստություն էր առաջացրել¹⁵⁹: Ինչպես նշում է Լ. Ն. Կոտլովը, սուլթանի և Անգլիայի ծափապաշտական քաղաքականություն վարելու և մանավանդ հզորագույն նավթային ընկերությունների շահերի առաջին պլան մղվելու պայմաններում, իմամության ղեկավարները «աստիճանաբար հրաժարվեցին նախկինում իրենց վարած մեկուսողական քաղաքականությունից և փորձեցին աջակցություն գտնել աֆրոասիական և առաջին հերթին արաբական երկրների հանրային կարծիքում»¹⁶⁰: Այս ուղղությամբ իմամությունն առաջին քայլը կատարեց 1954 թ.

լիացիները հեռացան ժնեի արբիտրաժային դատարանից, որին հարցը փոխանցվել էր նույն տարվա սեղրին՝ երկու կողմերի համաձայնությամբ: 1955 թ. հոկտեմբերին անգլիացի սպանների հրամանատարությունում գործող Աբու Գաբիի և Մասկատի զորքերը մասն ալ Բուրայմի և այն ամբողջությամբ զբաղեցին¹⁵⁹:

Արաբական լիգայի քաղաքական կոմիտեն նոյեմբերի 9-ից 14-ը քննարկեց ալ Բուրայմիում տեղի ունեցած իրադարձությունները, Անգլիայի զործողությունները որակեց որպես «ազդեհիա» և պաշտպանեց Սաուդյան Արաբիայի դիրքորոշումը: Ընդունված որոշումում նշվում էր, որ խնդիրը պետք է լուծվի խաղաղ միջոցներով, «օկուպացիոն զորքերի հեռացման հիմքի վրա»¹⁵⁷: Մակայն հակառակ արաբական համարչա քուրը երկրների աջակցությանը է՛ն Ռիպդին, ալ Բուրայմին մնաց անգլիական տիրապետության ներքո, իսկ հետագայում նրա հիմնական մասը անցավ Արաբական Միացյալ էմիրություններին:

Ալ Բուրայմիի իրադարձությունները ազդեցին նաև Օմանի իմամության և Մասկատի սուլթանության հարաբերությունների վրա: Վերջիններիս միջև դեռ 1920 թ. էս Սիր ջնակավայրում կնքվել էր մի պայմանագիր, ըստ որի Օմանականակից Օմանի տարածքի մեծ մասը ենթարկվում էր Օմանի իմամությանը և միայն երկրի հյուսիս-արևելյան առափնյա շերտն էր մնում Մասկատի սուլթանի տիրապետության ներքո¹⁵⁸, 1953—1954 թթ. ալ Բուրայմի ներխուժելիս Մասկատի սուլթանը խախտել էր նաև իմամության տարածքը, ինչը ընդգրկում (իմամության մայրաքաղաքում—Շ. Ն.) բնական անհանգստություն էր առաջացրել¹⁵⁹: Ինչպես նշում է Լ. Ն. Կոտլովը, սուլթանի և Անգլիայի ծափապաշտական քաղաքականություն վարելու և մանավանդ հզորագույն նավթային ընկերությունների շահերի առաջին պլան մղվելու պայմաններում, իմամության ղեկավարները «աստիճանաբար հրաժարվեցին նախկինում իրենց վարած մեկուսողական քաղաքականությունից և փորձեցին աջակցություն գտնել աֆրոասիական և առաջին հերթին արաբական երկրների հանրային կարծիքում»¹⁶⁰: Այս ուղղությամբ իմամությունն առաջին քայլը կատարեց 1954 թ.

Օման՝ տեղում իրադրություններ ծանոթանալու և խորհրդին ղեկուցելու համար¹⁶⁶, 1956 թ. հոկտեմբերին Լիզայի խորհուրդը նորից անդրադարձավ օմանյան հարցին և որոշեց շարունակել իր ջանքերը՝ մինչև որ Օմանը ձեռք բերի ազատության իր իրավունքը¹⁶⁷:

1957 թ. հուլիսին Օմանում ազատագրական ապստամբություն բռնկվեց: Ապստամբները կարճ ժամանակում կարողացան ազատագրել երկրի տարածքի կեսից ավելին¹⁶⁸: Սակայն Լոնդոնը իր գրած Մասկատի սուլթանին օգնության ուղարկեց անգլիական բանակի կանոնավոր զորամասեր, այդ թվում նաև ռազմաօդային ուժեր, որոնց օգնությամբ էլ հաջողվեց օգոստոսի կեսերին ապստամբներին լուրջ հարվածներ հասցնել¹⁶⁹: Լիզայի խորհուրդը դատապարտեց անգլիական ագրեսիան և պահանջեց օմանյան հարցը քննարկել ՄԱԿ-ի Անվտանգության խորհրդում¹⁷⁰, սակայն իմպերիալիստական երկրներին հաջողվեց խափանել այդ պահանջի իրագործումը:

Ներկում անգլիական կանոնավոր զորամասերի առկայությանը հակառակ, օմանյան հայրենասերները երկար ժամանակ շարունակում էին պարտիզանական պայքար մղել Մասկատի սուլթանի անդլոմետ վարչակարգի դեմ: Նրանց գինված ապստամբությունը, շնայած անհաջող ավարտին, պետք է համարել անգլիական իմպերիալիզմի դեմ արարական ժողովուրդների մղած պայքարի կարևոր բաղկացուցիչ մասը:

1940—1950-ական թթ. Արաբական պետությունների լիգան գտնվում էր արաբական երկրների անկախության ամրապնդման համար մղվող պայքարի հորձանուտում: Այդ կազմակերպությունը տեսպես և աշխույժորեն արձագանքում էր Արաբական արևելքում տեղի ունեցող իրադարձություններին և իր գործունեությամբ, 40-ական թվականներին նրանում առկա որոշ անհետևողականություններ հակառակ, զգալի ներդրում կատարում արաբական երկրների արտաքին քաղաքական կուրսում հակաիմպերիալիստական դժի հաստատման մեջ, դրանով իսկ նպաստելով արաբական երկրներին անկախության ամրապնդման գործին:

ԳԼՈՒԽ ԵՐՐՈՐԳ

ԱՐԱՐԱԿԱՆ ԼԻԳԱՆ ԵՎ ՀՅՈՒՄՆԱԾԻՆ ԱՖՐԻԿԱՅԻ ԱՐԱՐԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎՈՒՐԴՆԵՐԻ ՊԱՅՔԱՐԸ ԱԶԳԱՅԻՆ ԱՆԿԱՅՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԱՐ

Արարական պետությունների լիգայի պակասի գաղութային լծի տակ գտնվող արարական երկրներին վերաբերող հավելվածը վկայում էր, որ նորաստեղծ կազմակերպությունը ծրագրում էր համադորժակցել Հյուսիսային Աֆրիկայի երկրներին հետ Իրենց հերթին այդ երկրների ազգային-ազատագրական ուժերը մտադիր էին գործնական կապեր հաստատել լիգայի հետ ու նրա միջոցով ապահովել արարական ժողովուրդների աջակցությունն անկախության համար Իրենց պայքարին: Հենց այս երկկողմանի ձգտումը հիմնական պատճառն էր այն բանի, որ Արարական լիգայի 1940—1950-ական թվականների գործունեությունում զգալի տեղ էին գրավում գաղութային լծի տակ գտնվող արարական ժողովուրդներին հուզող խնդիրները:

Անկախության համար պայքարը երկրորդ համաշխարհային պատերազմի ավարտից հետո նոր թափով ծավալվեց Հյուսիսային Աֆրիկայի արարական երկրներում: 1940-ական թվականների երկրորդ կեսին թերևս առավել հրատապ էր Լիբիայի քաղաքական ասպազայի հարցը: Պատերազմի ավարտից հետո Լիբիայի տարածքում շարունակում էին մնալ անգլիական և ֆրանսիական զորամիավորումներ: Երկիրն անդամահատվել էր երեք մասի, որոնցից երկուսում՝ Կիլենարիկայում և Տրիպոլիտանիայում տնօրինում էին անգլիացիները, իսկ Ֆեցցանում՝ ֆրանսիացիները: Լիբիական հայրենասերները զենք էին երկրի արհեստական բաժանմանը:

Պատերազմի ավարտից անմիջապես հետո նրանք նորից առաջ քաշեցին Լիբիային անկախություն տալու պահանջը¹։ Սակայն «իտալական նախկին զաղութների (այդ թվում Լիբիայի) բախտի հարցը միջազգային առումով որոշված չէր համարվում և դեռ քննարկման էր ենթակա»²։ 1945 թ. սկսած Լիբիայի հարցը մի քանի անգամ արժարժվեց Արտաքին գործերի մինիստրների խորհրդում, որում ներկայացված էին ՄԱԶՄ-ի, ԱՄՆ-ի, Անգլիայի և Ֆրանսիայի արտաքին գործերի մինիստրները։ Բուն Լիբիայում անգլո-ֆրանսիական զաղութարարների գործողություններն այն աստիճան էին վատթարացրել ազգաբնակչության վիճակը, որ հակաիմպերիալիստական շարժմանը կողք-կողքի մասնակցում էին տարբեր խավերի ներկայացուցիչներ՝ սկսած երիտասարդ բանվոր դասակարգից, վերջացրած ավատատերերով։

Արևմտյան երկրների զաղութարարական քաղաքականության դեմ պայքարելիս լիբիական գործիչները դիմում էին տարաբնույթ միջոցների, այդ թվում բազմաթիվ բողոքներ էին ներկայացնում Արաբական լիգա, ակնկալելով, որ այդ կազմակերպությունը նույնպես կօգնի իրենց մղած պայքարին։ Լիգան անպատասխան շփոթեց այդ կոչները։ Լիգայի գլխավոր քարտուղար Ազզամը 1945 թ. սեպտեմբերին հայտարարեց, որ արաբական աշխարհին հուզող կարևորագույն խնդիրներից մեկն էլ լիբիական հարցն է։ Նա ավելացրեց, որ «արաբները ոչ մի օտար պետության հովանավորություն չեն ընդունիր այդ պետության վրա, որ պետք է ըլլա անկախ»³։ Հոկտեմբերի 4-ի իր հայտարարությունում Ազզամը նշեց, որ «այդ երկիրը ցույց տված է ինքզինքը կառավարելու իր կարողությունը և անկախության իր իրավունքը՝ քան տարի ընդդիմանալով իտալական կայսերապաշտության և ֆաշայականության»⁴։ Նա շեշտեց, որ Լիգան պաշտպանում է Լիբիայի անկախության պահանջը և «կընդգիմանա երկրի բաժանումին»։ Վերջում Ազզամն ընդգծեց, որ «եթե խնամակալություն անհրաժեշտ է, անիկա պետք է ի գործ դրվի արաբ պետության մը կամ Լիգային կողմն, և լիբիացիներու բաղձանքները պետք է ճշտվին հանրաքվեով մը»⁵։ Նույն ամսվա 10-ին Լիգայի գլխավոր քարտուղարը հրապարակեց սեպտեմբերի 28-ին Արտաքին գործերի մինիստրների խոր-

հերդիս հղած իր հուշագիրը, որում շատ պարզ ձևակերպված էր Արաբական լիգայի գիրքորոշումը լիբիական խնդրի նկատմամբ. լիբիան պետք է լինի անկախ ու միասնական երկիր և անդամակցի Արաբական լիգային⁷։ Ինչպես իրավացիորեն նշում են Բուտրոս Ղալին և Պ. Բեյսադը, այդ «եռմիասնական նպատակը» (անկախություն, միասնականություն և անդամակցություն Արաբական լիգային) դարձավ լիբիական խնդրում Արաբական լիգայի հետագա գործունեության լեյտամոտիվը⁸։

1946 թ. ապրիլին Արաբական լիգայի խորհուրդը, քննարկելով լիբիական հարցը, մի անգամ ևս հավաստեց իր աջակցությունը լիբիայի անկախության գործին և «լիազորեց Աղզամին այդ անկախությունն իրագործելու ուղղությամբ քայլեր ձեռնարկել»⁹։ Ինչպես ցույց է տալիս փաստաթղթերի ուսումնասիրումը, միայն 1946—1948 թթ. Արաբական լիգայի խորհրդի մակարդակով լիբիայի վերաբերյալ կայացվել էր վեց որոշում, որոնցում շեշտվում էր արաբական երկրների համերաշխությունը լիբիական ժողովրդի հետ և պաշտպանվում նրա իրավունքները։ Միևնույն ժամանակ լիգայի կողմից կարևոր միջոցառումներ ձեռնարկվեցին, լիբիական աղգային-ազատագրական շարժման տարբեր շոկատները միավորելու ուղղությամբ։ Հակառակ այն իրողության, որ լիբիական տարբեր կուսակցությունների միջև տարակարծություններ կային երկրում հաստատվելիք վարչակարգի բնույթի և այլ հարցերում, լիգային հաջողվեց նրանց միավորել երկրի անկախության և միասնականության կարգախոսի ներքո¹⁰։ Այս գործում լիգայի վճռորոշ դերը նշել է նաև է. Բուանն, գրելով, որ «լիբիական կուսակցությունների միավորումը լիգայի ջանքերով տեղի ունեցավ»¹¹։

Արտաքին գործերի մինիստրների խորհրդի 1946 թ. հունիս-հուլիսին ֆարիզում տեղի ունեցած նստաշրջանում որոշվեց լիբիայի և իտալական մյուս նախկին գաղութների հարցը լուծել Իտալիայի հետ խաղաղության պայմանագրի կնքումից հետո մեկ տարվա ընթացքում։ Հետագայում հարցի լուծման վերջնական ժամկետ սահմանվեց 1948 թ. սեպտեմբերը¹²։ Այսպիսի ձգձգման պատճառն արևմտյան երկրների գիրքորոշումն էր, որոնք ցանկանում էին «լիբիան ազ-

զեցության և տիրապետության դռները բաժանել»¹³։ Որպես հարցի կարգավորման առաջին քայլ, սովետական կառավարությունն առաջարկում էր լիբիայից դուրս բերել օտարերկրյա զորքերը։ Սակայն իմպերիալիստական երկրները մերժեցին սովետական այս առաջարկը¹⁴։ Արտաքին գործերի մինիստրների խորհրդի նստաշրջանը 1948 թ. սեպտեմբերին իր աշխատանքն ավարտեց առանց որևէ որոշում կայացնելու լիբիական խնդրի կապակցությամբ¹⁵։ Այս պայմաններում լիբիական հարցը փոխանցվեց ՄԱԿ-ի Իմպերիալիստները նպատակ ունենին միջազգային այդ մարմնում հասնել իրենց համար նպաստավոր որոշման։

Լիգայի խորհրդի 1949 թ. մարտյան նստաշրջանում որոշվեց, որ արաբական երկրներն հանդես կգան և կպաշտպանեն լիբիայի անկախության և միասնականության պահանջը¹⁶։ Նույն Բվականի մայիսի 7-ին, լիբիական հարցը ՄԱԿ-ի գլխավոր ասամբլեայում քննարկելու նախօրեին, Անգլիայի և Իտալիայի արտաքին գործերի մինիստրներ Քևինը և Սֆորցան կնքեցին մի համաձայնագիր, որով նախատեսվում էր տաս տարի ժամանակով Կիրենաիկան հանձնել Անգլիայի, Տրիպոլիտանիան՝ Իտալիայի, իսկ Ֆեցցանը՝ Ֆրանսիայի խնամակալությունը¹⁷։ Սակայն Քևին—Սֆորցա նախագիծը մայիսի 18-ին Գլխավոր ասամբլեայի կողմից մերժվեց։ Այս անհաջողությունից հետո արևմտյան երկրները որոշեցին Կիրենաիկան և Ֆեցցանը «անկախ» հռչակել և այդպիսով համաշխարհային հասարակությանը դնել կատարված փաստի առջև 1949 թ. հունիսի 1-ին Անգլիան հայտարարեց Կիրենաիկայի անկախությունը ճանաչելու մասին¹⁸։ Արաբական երկրները դատապարտեցին այս քայլը։ Լիգայի գլխավոր քարտուղար Ազգամբ հայտարարեց, որ «Կիրենաիկայի անկախության ճանաչումը նշանակում է բրիտանական շահերի պաշտպանում»¹⁹։ Իմպերիալիստների այս խորամանկ քայլը նույնպես իր նպատակին չհասավ։

1949 թ. նոյեմբերին ՄԱԿ-ի գլխավոր ասամբլեայի 4-րդ նստաշրջանում Սովետական Միությունն առաջարկեց լիբիան անհապաղ հռչակել անկախ պետություն։ ՍՍՀՄ-ի, սոցիալիստական ու զարգացող երկրների միասնական ջանքերով

Գլխավոր ասամբլեան նույնքերի 21-ին որոշեց Լիբիային անկախություն շնորհել 1952 թ. հունվարի 1-ից ոչ ուշ: Այսպիսով, Լիբիան միասնական և անկախ պետություն հռչակելու միջազգային արգելքները վերացան: 1950—51 թթ. Լիբիայում անցկացվեցին ընտրություններ, մշակվեց ու հաստատվեց երկրի Մահմանազրությունը և 1951 թ. ղեկավարների 24-ին ՄԱԿ-ի գլխավոր ասամբլեան Լիբիան անկախ պետություն հռչակեց, իսկ 1953 թ. մարտին նա դարձավ Արաբական լիգայի անդամ:

Լիբիան միասնական և անկախ պետություն հռչակելու գործում իր ղգալի ներդրումն ունեցավ նաև Արաբական լիգան: Այդ կազմակերպությունը նախ ամեն ինչ արեց լիբիական ազգային-ազատագրական շարժման տարրեր ջոկատներն համախմբելու համար: Եվ երկրորդ, որ թերևս առավել կարևոր է, Լիգան հետևողականորեն պաշտպանեց լիբիացիների պահանջները միջազգային ասպարեզում: Հարցն այն էր, որ լիբիական խնդրի միջազգային կողմը, որը պայմանավորված էր նրա նախկինում խառնական զաղութ լինելու հանգամանքով, ավելի դժվար էր կարգավորման ենթարկվում: Կարելի է պնդել, որ լիբիական խնդրի լուծումը հենց նրա միջազգային կողմի կարգավորումից էր կախված: Եվ Արաբական լիգան ամբողջ հինգ տարի հիմնականում ինքը ներկայացրեց և պաշտպանեց Լիբիայի շահերը միջազգային ալլեայլ մարմիններում: Եվ երբ 1949 թ. սեպտեմբերին Իտալիայի կառավարությունը որոշեց հրաժարվել Բեին—Մֆորցա պայմանագրից և հանդես եկավ Լիբիայի անկախության պահանջի պաշտպանությամբ, Եգիպտոսում Իտալիայի ղեկավար Ֆրակկասին այդ մասին պաշտոնապես տեղեկացրեց Լիգայի Գլխավոր քարտուղարին²⁰, ինչը վկայում էր, որ Լիգան միջազգային ասպարեզում փաստորեն ընկալվում էր որպես Լիբիայի շահերի պաշտպան:

Հարկ է նշել նաև, որ Լիբիայի նորագույն պատմությանը անդրադարձած մի շարք հեղինակներ արձանագրել են Լիգայի ակտիվությունը լիբիական հարցում և արժանին հատուցել այդ կազմակերպությանը²¹:

Մեր կողմից քննարկվող ժամանակաշրջանում Արաբական լիգայի գործունեության մեջ մեծ տեղ է հատկացվել նաև Հյուսիսային Աֆրիկայի արաբական մյուս երկրներում՝ Ալժիրում, Մարոկկոյում և Թունիսում ֆրանսիական գաղութարարների դեմ ծավալված ազգային-ազատագրական շարժումներին։ Մի շարք հեղինակավոր մասնագետներ իրավացիորեն նշել են, որ հետպատերազմյան շրջանում Մաղրբի ժողովուրդների անկախության համար մղած պայքարին նպաստող գործոններից մեկն էլ «1943 թ. սկսած արաբական միասնականության շարժման ամրապնդումն» ու «Արաբական պետությունների լիգայի ստեղծումն» էր²²։ Հյուսիսաֆրիկյան մի շարք գործիչներ դեռ լիգայի ստեղծման օրերին գիտակցում էին, որ միջարաբական այդ կազմակերպությունն ի վիճակի է գործուն օժանդակություն ցույց տալ իրենց երկրներին։ Նրանցից շատերը 1944—45 թթ. մասնակցում էին Ալեքսանդրիայի արձանագրության և լիգայի պակտի ստորագրման արարողություններին²³, իսկ ոմանք (ինչպես, օրինակ, Թունիսի այժմյան պրեզիդենտ Հաբիբ Բուրգիբան) պահանջում էին, որ Հյուսիսային Աֆրիկայի երկրներին թույլ տրվի սկզբից ևեթ ավելի ակտիվ մասնակցել Արաբական լիգայի գործունեությանը²⁴։

Մինչև 1946 թ. Արաբական լիգան բուն Հյուսիսային Աֆրիկային ուղղակիորեն վերաբերող որևէ որոշում չընդունեց, բավարարվելով գաղութային լծի տակ դաժնվող արաբական երկրների խնդրին ընդհանրապես անդրադառնալով։ Լիգայի անդամ երկրների ղեկավարների 1946 թ. մայիսի Ինչասի խորհրդակցությունում նշվեց այդ երկրների անկախության համար պայքարելու կարևորությունը և հանձնարարվեց լիգային «այդ ժողովուրդների ցանկությունների իրականացման ուղղությամբ հոգատարություն ցուցաբերել և ապահովել նրանց անդամակցումը լիգային»²⁵։ Համաձայն մի որոշում ընդունվեց նաև խորհրդի հունիսին Բլուդանում կայացած նստաշրջանում²⁶։ Լիգայի գլխավոր քարտուղար Ազգամբ 1946 թ. ընթացքում Մաղրբի երկրների վերաբերյալ արեց մի քանի հայտարարություններ, որոնք, սակայն,

ունենին հակասական, երբեմն նույնիսկ հաշտվողական բնույթ։ Այսպես, 1946 թ. հունվարի 4-ին Ազգամբ հայտարարեց, որ «Լիգան պահանջելու է ֆրանսիական զորամիավորումների դուրս բերումը Հյուսիսային Աֆրիկայի երկրներից», իսկ մի քանի օր անց, «Մոնդ» թերթի թղթակցին տված հարցազրույցում ճշգրտեց, որ «ինքը նպատակ չի ունեցել թշնամական դիրքորոշում որդեգրել Ֆրանսիայի հանդեպ» և որ «Լիգան այդ կապակցությամբ անմիջականորեն որևէ միջոցառում չի ձեռնարկելու»²⁷։ Ավելի երկիմաստ էր Ազգամի 1946 թ. հոկտեմբերի հայտարարությունը, որում նա այն միտքը հայտնեց, թե «ոչ մի հակասական բան չկա Արաբական լիգայի անդամ լինելու և ֆրանսիական միությունը (այսպես էր կոչվում ֆրանսիական գաղութային կայսրությունը) Զորքորդ հանրապետության 1946 թ. հոկտեմբերին ընդունված Սահմանադրությունում—Շ. 4.) միանալու մեջ...»²⁸։

Ինչո՞վ էր պայմանավորված Լիգայի այսպիսի տրամադրվածությունը։ Եթե փորձելու լինենք այն բացատրել՝ ելակետ վերցնելով Արաբական լիգայի անդամ երկրներում տիրող վարչակարգերի բնույթը, ապա անբացատրելի կմնա Լիգայի զիրքորոշման փոփոխությունը սկսած 1946 թ. վերջից, քանի որ այդ ընթացքում Լիգայի անդամ երկրների վարչակարգերում որևէ էական փոփոխություն տեղի չունեցավ։ Ուրեմն հարցն այստեղ Հյուսիսային Աֆրիկայում տիրող իրավիճակն էր, հատկապես վերջինիս ոչ-ճիշտ գնահատումը Լիգայի կողմից։ Անկասկած նշանակություն ուներ նաև ինչպես Լիգայի վրա Մադրիբի քաղաքական ուժերի ազդեցության աստիճանը, այնպես էլ վերջիններիս շրջանում տիրող տրամադրությունները։ Արձանագրենք, որ 1945—46 թթ. Հյուսիսային Աֆրիկայի, հատկապես Ալժիրի հակազաղութային ուժերի միջավայրում դեռ բավականին զգալի էր իրենց նպատակների իրականացմանը «առանց բացահայտ կոնֆլիկտի, քաղաքական լուծումի միջոցով» հասնելու միտումը²⁹։ Մյուս կողմից Արաբական լիգան բացահայտորեն թերազնահատում էր Մադրիբի ազգային-ազատագրական շարժման ուժն ու հնարավորությունները։ Եվ վերջապես, միանգամայն ճիշտ է Լ. Պ. Մանասերյանի այն միտքը, որ Հյուսիսային Աֆրիկայի հարցում արաբական երկրների ակտիվությունը պայ-

մանավորված էր նաև «արարական երկրների հանրային կարծիքի ճնշմամբ»³⁰, որի ազդեցությունը Լիզայի վրա չէր կարող դրսևորվել անմիջապես, Լիզայի գործունեության առաջին խափերից:

1945—1946 թթ. Մադրիդի երկրների քաղաքական կյանքում ղգայի աշխուժացում էր նկատվում: Առանձին երկրներում և համամադրիքյան աստիճանաշափով ազգային-հայրենասիրական ուժերի համախմբման փորձեր էին կատարվում, ճշտորոշվում էին ազգային-ազատագրական շարժման ծրագրերը, առաջ էին քաշվում նոր պահանջներ: 1945 թ. նոյեմբերին տեղի ունեցավ Մարոկկոյի Իստիկլալ, Ալժիրի Ժողովրդի (ՊՊԱ) և Թունիսի Նոր Դուստուր կուսակցությունների ղեկավարների հանդիպումը: Ազգայնական, հակազավթարարական ուղղվածություն ունեցող այդ կուսակցությունների խորհրդածողովի ավարտից հետո հրապարակված փաստաթղթում ասվում էր, որ Մադրիդի ժողովուրդները միաբան են ու համակարծիք անկախության նվաճման և Արաբական լիզայի շրջանակներում Հյուսիսային Աֆրիկայի միասնությանը հասնելու հարցերում³¹: Ավելի ուշ, 1946 թ. օգոստոսի 15-ին, Թունիսի Հին ու Նոր Դուստուր կուսակցությունների համատեղ կոնգրեսում ընդունված Ազգային խառնախառն շեշտվում էր, որ անկախության նվաճումից հետո Թունիսը պետք է միանա Արաբական պետությունների լիզային³²: Երազրային նշանակություն ունեցող այսպիսի փաստաթղթերում անկախության նվաճումից հետո միջպետական արաբական կազմակերպությանն անդամակցելու դրույթի առաջադրումը պետք չէ դիտել որպես Արաբական լիզայի ժողովրդականության փաստ միայն, կամ էլ՝ որպես ծրագրային պահանջ: Այն նպատակ էր հետապնդում նաև Լիզայի սեկտուն ուշադրությունն հրավիրել Մադրիդի երկրներում տիրող իրադրության վրա, ձեռք բերել նրա հնարավորին չափ որոշակի ու շոշափելի աջակցությունը և օգտագործել նրա հնարավորությունները՝ Հյուսիսային Աֆրիկայի խնդիրները միջազգային տարբեր մարմիններում քննարկման դնելու գործում: Պետք է նշել, որ 1940-ական թվականներին Արաբական լիզան Ալժիրի, Թունիսի և Մարոկկոյի խնդիրները քննարկում էր միասին՝ դրանք շառանձնացնելով իրարից՝

Այս բանը պայմանավորված էր նրանով, որ նշված ժամանակաշրջանում այդ երկրների առջև ծառացել էին հիմնականում համաձայն խնդիրներ և նրանց պայքարը ուղղված էր նույն երկրի՝ Զրանսիայի դեմ: Հետագայում, 1950-ական թվականներին, երբ Մադրիդի երկրներից յուրաքանչյուրում ազգային-ազատագրական շարժումն սկսեց ընթանալ իր յուրահատուկ հունով, կարիք զգացվեց, որ Արաբական լիգան առանձին անդրադառնա կոնկրետ այս կամ այն երկրին հուզող խնդիրներին:

1946 թ. վերջին Հյուսիսային Աֆրիկայի հարցում լիգայի դիրքորոշման մեջ սկսում են փոփոխություններ նկատվել: Նոյեմբերի 23-ին Խորհրդի հերթական նիստում Մադրիդի երկրներում տիրող իրադրությունը քննարկվեց որպես օրակարգի առանձին հարց: Ընդունված որոշման մեջ նշվում էր, որ Խորհուրդը պաշտպանում է Մարոկկոյի, Ալժիրի և Թունիսի ժողովուրդներին անկախություն տալու և լիգայի անդամ դառնալու պահանջը: Խորհուրդը լիգայի ղեկավար քարտուղարին հանձնարարեց միջոցառումներ ձեռք առնել «Մադրիդի արաբական շարժմանն աջակցելու համար...»³³: Միաժամանակ որոշվեց ֆրանսիական կառավարությունից պահանջել ազատ արձակել մադրիդցի քաղաքական բանտարկյալներին:

1946 թ. նոյեմբերյան որոշումից հետո Հյուսիսային Աֆրիկայի ժողովուրդներին աջակցելու ուղղությամբ կոնկրետ քաջեր ձեռնարկվեցին: 1947 թ. հունվարին լիգայի աջակցությամբ Կահիրեում ստեղծվեց Հյուսիսային Աֆրիկայի պաշտպանության ճակատը, որում ներկայացված էին Իսրայիլը, Նոր և Հին Գուստուր և Ալժիրի Հանուն դեմոկրատական ազատությունների հաղթության շարժում (ՄՏԼԴ)³⁴ կուսակցությունները³⁵: Արաբական լիգայի քարտուղարությունը 1947 թ. փետրվարին հրավիրեց Հյուսիսային Աֆրիկայի հարցերին նվիրված մի կոնֆերանս, որը առաջ քաշեց ֆրանսիական միությանը որևէ ձևով մասնակցելուց հրաժարվելու, օտարերկրյա բոլոր զորքերը Մադրիդից դուրս բերելու և Հյուսիսային Աֆրիկայի երկրներին անկախություն տալու պահանջները³⁶: Կոնֆերանսում որոշվեց հիմնել Մադրիդյան արաբական բյուրո, որում ներկայացված էին հյուսիս-աֆրիկ-

յան բուրժուական ազգային կուսակցությունները: 1948 թ. հունվարին բյուրոյի փոխարեն ստեղծվեց Արարական Մաղ-րիբի ազատագրման կոմիտեն, Մարտիկոյի ազգային-ազա-տագրական շարժման հայտնի գործիչ Արդ էլ Քրիմ ալ հաս-տարիի գլխավորությամբ:

Կոմիտեի գլխավոր նպատակն էր «Մաղրիբի բոլոր երեք տարածքների» ամբողջական անկախության ձեռքբերումը³⁷, իսկ ընթացիկ խնդիրը՝ «Հյուսիսաֆրիկյան երկրների ազգա-յին կազմակերպությունների գործողությունների համաձայ-նեցումը Արարական պետությունների լիզայի գործունեու-թյան հետ»³⁸, Կոմիտեի աշխատանքներին տարբեր տարի-ների մասնակցում էին Հյուսիսաֆրիկյան այնպիսի երևելի գործիչներ, ինչպիսիք էին Հարիր Բուրգիբան (Թունիս), Ալլալ ալ Ֆասին և Մուհամմեդ Վազզանին (Մարտիկո), Շադ-լի ալ Մաքքին, Մուհամմեդ Խիզերը և Ահմեդ Բեն Բեյլան (Ալժիր)³⁹, Անդրադառնալով կոմիտեի ստեղծմանը, Ն. Ա. Ի-վանովը գրում է, որ Մաղրիբի բուրժուական կուսակցություն-ների ղեկավարները, կողմնորոշվելով գեպի «Հյուսիսային Աֆրիկայի բոլոր երեք երկրների բուրժուական և մանրբուր-ժուական տարբեր կուսակցությունների միավորման ստեղ-ծումը», հրաժարվեցին «կոմունիստների հետ սերտ համա-գործակցությունից»⁴⁰: Այնուհետև նա նշում է, որ կոմիտեում բուրժուական կուսակցությունների միավորումը «չէր բացա-ռում նրանց համագործակցությունը կոմունիստական կու-սակցությունների հետ առանձին հարցերում» և ավելացնում, որ «չնայած ներքին տարաձայնություններին, որոնք հաճախ կրում էին սուր բնույթ, Կոմիտեն... դարձավ Հյուսիսային Աֆրիկայում ազգային-ազատագրական շարժման կոորդի-նացիոն կարևոր կենտրոն»⁴¹: Ըստ Լ. Պ. Մանասերյանի, ուշագրավ էր նաև այն, որ Կոմիտեն «... դարձավ Մարտի-կոյի, Ալժիրի և Թունիսի անկախության օգտին պրոպագան-դայի կարևոր կենտրոն»⁴², Պետք է նշել, որ Հյուսիսային Աֆրիկայի ոչ բոլոր բուրժուական կուսակցություններն էին ներկայացված Կոմիտեում: Դեպի Արարական լիզան կողմնո-րոշվող կազմակերպությունների կողքին կային նաև այնպի-սիք, որոնք զեմ էին լիզայի հետ համագործակցությանը: Ծրինակ, Ալժիրյան ՈՒԴՄԱ-յի (Ալժիրյան Մանիֆեստի զե-

մոկրատական միություն) ղեկավար Ֆարհաթ Աբրահար, որը 1940-ական թթ. առաջ էր քաշում ֆրանսիական միության կազմում ինքնավար Ալժիրյան Հանրապետություն ստեղծելու առաջարկը և որին է. Թուման Ալժիրյան շարժման «Են-Ֆորմիստական» գործիչների թվին է դասում⁴³, 1947 թ. պատասխանելով Լիզայի նկատմամբ իր վերաբերմունքի մասին հարցին, հայտարարեց, որ Լիբիայի անապատը հաղթահարելն ավելի զժվար է, քան՝ Միջերկրական ծովը⁴⁴։ Ուրեմն և պետք է ասել, որ Արաբական Մաղրիբի ազատագրման կոմիտեն բուրժուական առավել արժանատական, հակազաղութատիրական ուժերի կենտրոն զարձակվում էր։

1947 թ. մարտին Արաբական լիգայի խորհուրդը մի անգամ ևս իր աջակցությունը հավաստեց Ալժիրի, Թունիսի և Մարոկկոյի «ազգայնական շարժումներին»։ Սակայն, ինչպես նախկինում, այս անգամ էլ Լիգայի կեցվածքում երևան եկավ հաշտվողական մոտեցում։ Խորհուրդը գլխավոր քարտուղարին հանձնարարեց Մաղրիբի խնդրի շուրջ ժբարեկամական բանակցություններ» վարել ֆրանսիական կառավարության հետ⁴⁵։ Նույն թվականի մայիսին գլխավոր քարտուղարը հայտարարեց, որ արաբական երկրներն անչափ մտահոգված են Հյուսիսային Աֆրիկայի ավելի քան 20 միլիոն արաբների վիճակով, որոնք «գտնվում են նույնպիսի վատ զաղութարարական վարչակարգերի տիրապետության ներքո, ինչպիսիք աշխարհի այդ տիպի բոլոր վարչակարգերն են»⁴⁶։ 1947 թ. ընթացքում Մաղրիբի խնդրում Արաբական լիգայի մոտեցման մեջ նկատվող տատանումները վերջնականապես հաղթահարվեցին։ Այդ ժամանակաշրջանից սկսած Լիգան աներկրաշուրեն կանգնեց Հյուսիսային Աֆրիկայի ազգային-ազատագրական շարժման պաշտպանի դիրքերում։

1948 թ. փետրվարին Խորհուրդը քննարկեց Մարոկկոյում տիրող իրադրության հարցը և արձանագրեց, որ այն չի առաջադիմել մարոկկոյական ժողովրդի անկախության և ազատության ուղղված ձգտումների իրականացման ուղղությամբ⁴⁷։ Որոշման մեջ նաև ասվում էր, որ այդ երկիրն օկուպացնող տերությունները ոչ մի դրական բան չեն անում «մարոկկոցիների իրավունքները ճանաչելու և նրանց ինքնակառավարումը թույլ տալու համար»⁴⁸։ Խորհուրդը իր բողո-

քը հայտնեց ժամանակ առ ժամանակ տեղի ունեցող արյու-
նալի միջադեպերի կադակցութեամբ, որոնց «զոհերն են
դառնում ազատութեան մարտկիցի կողմնակիցները» և հա-
վաստեց, որ լիբերիաներիս այսուհետև «հնարավոր ամեն տե-
սակ օգնություն է ցույց տրվելու իրենց նպատակների իրա-
կանացման համար»⁴⁹:

1950 թ. վերջին Արաբական լիգայի գլխավոր քարտու-
ղար Ազգամբ ԱՄՆ կատարած իր այցելության ընթացքում
պետական քարտուղար Ալեսոնի հետ քննարկեց նաև, ի՞նչ
խոսքերով, «Հյուսիսային Աֆրիկայի ֆրանսիական օկուպաց-
ման հարցը»⁵⁰: 1950 թ. ապրիլին Արաբական լիգան ընդու-
նեց մի որոշում, որը թեպետև ուղղակիորեն չէր առնչված
Հյուսիսային Աֆրիկայի հետ, սակայն սուր քննադատության
ենթարկվեց Մարոկկոյի կոմունիստական կուսակցության
կողմից: Բանն այն է, որ լիգան որոշեց ՄԱԿ ընդունվելու
գործում աջակցել Իսպանիային⁵¹: Ֆրանկոյական Իսպանիան,
որի տիրապետության ներքո էր գտնվում Մարոկկոյի տա-
րածքի մի մասը, վարելով «բացառիկության նույնպիսի գաղութա-
րարական քաղաքականություն, ինչպես ֆրանսիական իշ-
խանությունները, միաժամանակ ի տարբերություն նրանց
(ֆրանսիական իշխանությունների—Շ. Ա.) հանդես էր գալիս
տարբեր դեմագոգիական հայտարարություններով հօգուտ
ազգային շարժման, խաղալով արաբական ժողովուրդների
«բարեկամի» դեր»⁵²: Մասամբ խաբվելով իսպանական դե-
կավարների կեղծ ու խաբեպատիր հայտարարություններից,
մասամբ էլ հույս ունենալով մարոկկոյական ազգային-ա-
զատագրական շարժման համար օգուտ քաղել ֆրանս-իս-
պանական հակամարտությունից, լիգան ընդունեց իսպանա-
մետ կեցվածք, ինչը քննադատելի քայլ էր: Պետք չէ մոռա-
նալ, սակայն, որ արաբական երկրների (ճիշտ է՝ թյուր)
պատկերացմամբ, իրենց իսպանամետությունը իբր նպաս-
տելու էր Մարոկկոյի ազատության գործին: Ուստի և լիգայի
այսպիսի դիրքորոշումը զնահատելիս ճիշտ չի լինի մոռանալ
այն պայմանավորող պարագաները:

1950-ական թթ. Արաբական լիգան հյուսիսաֆրիկյան
ընդհանուր պրոբլեմների հետ մեկտեղ ավելի մեծ ուշադրու-
թյուն էր դարձնում հյուսիսաֆրիկյան առանձին այս կամ

այն երկրին, նայած, թե տվյալ պահին քաղաքական իրադրությունը ո՞ր երկրում էր ավելի լարված:

1950-ական թթ. սկզբին Մադրիդի երկրներից Մարոկկոյում դադարաբաշխ վարչակարգի ճգնաժամը թերևս ամենատուրն էր: 1950 թ. հոկտեմբեր-նոյեմբերին Մարոկկոյի սուլթան Յուսուֆի այցելությունը Ֆրանսիա, որը Փարիզի կարթնքով պետք է օգներ էլ օգնելու ստեղծված դրությունից, ակնկալված արդյունքը չտվեց: Ֆրանսիայում սուլթանը սկզբում վեհերես, իսկ այնուհետև բավականին որոշակիորեն պահանջեց վերջ տալ ֆրանսիական պրոտեկտորատին⁵³: Տեսնելով, որ սովորական միջոցներով հնարավոր չէ կասեցնել աղջային-աղատագրական շարժման վերելքը, ֆրանսիական իշխանությունները մարոկկոյական հայրենասերների դեմ հալածանքների նոր արշավ ծավալեցին: Երկու տարվա բանտարկության դատապարտվեցին կոմիտեի ղեկավարներ Ալի Յաթան և Մուհամմեդ Ֆարհաթը: Զերբակավեցին նաև Իսմիլյալ կուսակցության մի շարք ղեկավարներ⁵⁴: Արաբական լիգայի խորհուրդը 1951 թ. մարտի 1-ին ջննդակցելով Մարոկկոյում տիրող իրադրությունը անդամ երկրներին հանձնարարեց այդ կապակցությամբ հուշագրեր հղել ֆրանսիական կառավարությանը: Հուշագրում ասվում էր, որ այն պահին, երբ արաբական աշխարհն սպասում է Մարոկկոյի աղատագրմանը ՄԱԿ-ի կողմից հաստատված աղատության, ժողովուրդների ինքնորոշման, մարդու իրավունքների սկզբունքներին անհարիր վարչակարգի կապանքներից..., Ֆրանսիան Մարոկկոյում դիմում է միջոցների, որոնք հակասում են ոչ միայն այդ սկզբունքներին, այլ նաև խախտում են պրոտեկտորատի պայմանագրի դրույթներն ու նպատակները»: Արաբական երկրները պահանջում էին, որ Ֆրանսիան հաշվի առնի Մարոկկոյի ժողովրդի անկախ և սուվերեն մի ազգ դառնալու և ՄԱԿ-ին անդամագրվելու ցանկությունը⁵⁵: Ֆրանսիական կառավարությունը անպատասխան թողեց լիգայի հուշագիրը: Սակայն, ինչպես նշում է Լ. Պ. Մանսսերյանը, այդ հուշագիրը «ունի որոշակի քաղաքական նշանակություն», քանի որ պրոտեկտորատի հաստատումից ի վեր առաջին անգամ «այդպիսի կտրուկ ձևով» պահանջ-

վում էր վերջ տալ «գրոտեկտորատի վարչակարգին և Մարոկկոյին տալ անկախություն»⁵⁶,

ի պատասխան Ֆրանսիական զաղութային իշխանությունները սանձադերձած ահաբեկչական գործողությունները, Մարոկկոյի հիմնական քաղաքական կուսակցությունները, բացի Կոմկուսից, «Արաբական պետությունների լիգայի ձեռմամբ» 1951 թ. ապրիլին ստորագրեցին այսպես կոչված Տանժերյան պակտը և միավորվեցին Մարոկկոյական ազգային ճակատում⁵⁷, Վերջինս կոչված էր հիմնականում գործելու միջազգային ասպարեզում՝ ՄԱԿ-ում և Արաբական լիգայում⁵⁸։ Տանժերյան պակտի վեցերորդ կետում ասվում էր, որ «Արաբական լիգայի և Մարոկկոյի միջև համագործակցությունը՝ անկախության իրականացումից առաջ և հետո լիգայում ակտիվ աշխատելու առումով ազգային պարտք է»⁵⁹։ Մասնագետները, նշելով հանդերձ Մարոկկոյական ազգային ճակատի դասակարգային սահմանափակվածությունն ու հակակոմունիստական ուղղվածությունը, գտնում են, որ այն որոշակի դրական աշխատանք կատարեց մանավանդ միջազգային մարմիններում⁶⁰։

Արաբական լիգայի քաղաքական կոմիտեն, մարոկկոյական հայտերի գործիչներ Ալլալ ալ Ֆասիի և Մուհամմեդ Վադդանիի՝ մասնակցությամբ 1951 թ. սեպտեմբերին քրեանարկելով Մարոկկոյում տիրող իրադրության հարցը, որոշեց այն մտցնել ՄԱԿ-ի գլխավոր ասամբլեայի հերթական նրատաշրջանի օրակարգում։ Հոկտեմբերի 5-ին Քաղաքական կոմիտեն մի հուշադիր հղեց ՄԱԿ-ի գլխավոր քարտուղարին։ Դրանում ասվում էր, որ իրադրությունը Մարոկկոյում տարեսկզբից ճգնաժամային բնույթ է կրում, տեղի են ունենում միջազգային օրենքների խախտումներ։ Այնուհետև հուշագրում հիշեցվում էր, որ արաբական երկրներն իր ժամանակին Ֆրանսիական կառավարության ուշադրությունն են հրավիրել այդ փաստի վրա, սակայն որևէ արդյունքի չեն հասել։ Վերջում նշվում էր, որ արաբական կառավարությունները դիմում են ՄԱԿ-ին հույս ունենալով, որ միջազգային կազմակերպությունը կօժանդակի «Մարոկկոյի ժողովրդին իր ազգային ձգտումներն իրականացնելու ուղղությամբ և

որ աշդպիսով Հնարավոր կլինի նաև խուսափել խաղաղությանը վնասող միջադեպերից»⁶¹։

1951 թ. հեկտեմբերին Փաղաքական կոմիտեն անդրադարձավ Թունիսում և Ալժիրում տիրող իրադրությունը։ Նիստին մասնակցում էին ալժիրյան ՊՊԱ-ի առաջնորդ Մեսսալի Հաջը և Դուստուր կուսակցության քարտուղար Ալի Փահլավանը։ Կոմիտեն իր աջակցությունը Հայտնեց երկու երկրներին ազգային ձգտումներին և Հայտարարեց, որ կիզամի անդամ պետությունները «բոլոր շանքերը ներդնելու են՝ իրենց տրամադրության տակ եղած զիջանաչիտական միջոցներով ապահովելու Համար այդ երկրների ապագան»⁶²։

Արաբական երկրների մարոկկոյական Հարցը ՄԱԿ-ի գլխավոր ասամբլեայի 6-րդ նստաշրջանի օրակարգում մտցրնելու փորձը, հակառակ մի շարք այլ երկրների, մասնավորապես ՍՍՀՄ-ի աջակցությունը, 1951 թ. նոյեմբերի 1-ին անհաջողությամբ ավարտվեց։ Ֆրանսիային հաջողվեց հասնել այն բանին, որ Հարցի քննարկումը Հետաձգվի։ Դեկտեմբերի 4-ին Արաբական լիգայի գլխավոր քարտուղար Ազզամը Հայտարարեց, որ «մենք պահանջում ենք խնդրի (մարոկկոյական—Շ. Ա.) ազատ և օրյեկտիվ քննարկում և, եթե ֆրանսիական զազութարարական փաստարկներն այնքան լավ են, ինչպես պնդվում է, ապա Ֆրանսիան պետք է համաձայնի այս քննարկմանը»⁶³։ Ազզամը գտնում էր, որ Հարցի քննարկումը Հետաձգելու համար բերված պատճառներն անընդունելի են։ Նշելով, որ ֆրանսիական իշխանությունները փորձում են պատժիչ միջոցառումների օգնությամբ կասեցնել ազգայնականության աճը, նա շեշտեց, որ ստեղծված իրադրության մեջ «արդարացի և խաղաղ լուծման հասնելու միակ միջոցը խնդիրը ՄԱԿ ներկայացնելը կլինի...»⁶⁴։ Դեկտեմբերի 13-ին արաբական երկրները մի անգամ ևս փորձեցին մարոկկոյական Հարցը մտցնել ՄԱԿ-ի գլխավոր ասամբլեայի 6-րդ նստաշրջանի օրակարգում, սակայն այս անգամ էլ նրանք հաջողության չհասան⁶⁵։

Դեկտեմբերի 4-ի իր Հայտարարության մեջ Ազզամն անդրադարձավ նաև Թունիսում տիրող իրադրությանը։ Դեռ 1950 թ. Թունիսի ազգային շարժման ղեկավարները առաջ էին քաշել այսպես կոչված «պատվավոր կոմպրոմիսի» քա-

գաղաքականություն վարելու գաղափարը, ըստ որի Թունիսին անհապաղ անկախություն տալու պահանջը առժամանակ վերացվում էր և տվյալ փուլի համար առաջնային էր համարվում ֆրանսիական կառավարության հետ բանակցությունների վարելու միջոցով ներքին ինքնավարության իրավունքի ձեռքբերումը⁶⁶։ Մասնագետների կողմից «փուլերի քաղաքականություն» որակված այս կուրսը⁶⁷ 1951 թ. վերջին արդեն իրեն սպառելու վրա էր՝ հիմնականում գաղութային իշխանությունների պրոտեկտորատի վարչակարգն անփոփոխ պահելու ցանկության պատճառով։ Արաբական լիգայի գլխավոր քարտուղարն իր հայտարարությունում, ողջունելով հանդերձ ֆրանսիայի և Թունիսի միջև ուղղակի բանակցությունների միջոցով վիճելի խնդիրները լուծելու դրույթը, շեշտեց, որ եթե «համաձայնություն չկայացվի, և Թունիսը որոշի այլ աղիներով իրականացնել իր ազգային ձգտումները, ապա համաձայն մեր պակտի և ժողովրդի ցանկության մեր պարտքը կլինի աջակցել մեր արաբ եղբայրներին»⁶⁸։ Վերջում նա ափելացրեց, որ «մեզքը մերը չի լինի, եթե ֆրանսիական կառավարությունն այս անգամ էլ չհասնի իր նպատակներին ֆրանկանացմանը, ինչը քսաներորդ դարի կեսին անհնար է հարյուրամյա հնության գաղութային քաղաքականությամբ»⁶⁹։

1951 թ. դեկտեմբերի կեսին վերջնականապես պարզ դարձավ, որ Փարիզը մտադիր չէ Թունիսում որևէ զիջում անել։ Այն քանից հետո, երբ 1952 թ. հունվարի 14-ին Թունիսի կառավարությունը հայտարարեց իր և ֆրանսիական կառավարության միջև ծագած վեճը լուծելու համար ՄԱԿ-ի Անվտանգության խորհրդին դիմելու իր մտադրության մասին, գաղութային իշխանություններն անցան Թունիսյան ազգային շարժումն ամենաթիրա միջոցներով արմատախիլ անելու քաղաքականության։ Ձեռքակալվեցին նոր Դուստուր և կոմունիստական կուսակցությունների ղեկավարները, իսկ մարտի 26-ին, առանց Թունիսի բնյի զիտության, հայտարարվեց Մուհամմեդ Շենիթի կառավարության «հրաժարականի» մասին, զրա փոխարեն կազմվեց խամաճիկ մի կառավարություն, իսկ Շենիթը և նրա դահլիճի որոշ մինիստրներ ձերբակալվեցին⁷⁰։ Արաբական պետությունների լիգան անսարքն էր չմնաց Թունիսում տեղի ունեցող իրադարձությունների

նկատմամբ: 1952 թ. ասպրիլին լիգայի անդամ երկրները փորձեցին թունիսյան հարցը քննարկել տալ ՄԱԿ-ի Անվճարանդության խորհրդում, իսկ հունիսին մինչև իսկ առաջարկեցին զլխավոր ասամբլեայի արտահերթ նստաշրջան հրավիրել: Սակայն երկու գնացում էլ նրանք հաջողության չհասան⁷¹:

Հարկ է նշել, որ իմպերիալիստական երկրները կարողացան թունիսյան խնդրի շուրջ տարածայնություններ առաջացնել լիգայի անդամների միջև և որոշ երկրների դրդել հակառակվելու թունիսյան հարցը ՄԱԿ-ին ներկայացնելու առաջարկին⁷²: Սակայն լիգայի անդամների մեծամասնությունը հետևողականություն դրսևորեց և արաբական երկրներն այնուամենայնիվ զիմեցին ՄԱԿ: Նույն թվականի սեպտեմբերին Արաբական լիգայի խորհուրդը որոշեց թունիսյան և մարոկկոյական հարցերը մտցնել ՄԱԿ-ի զլխավոր ասամբլեայի հերթական նստաշրջանի օրակարգում⁷³: Այս անգամ արդեն երկու հարցերն էլ քննարկվեցին զլխավոր ասամբլեայում: Ենթա է, ձայների շնչին մեծամասնությամբ արևմտյան երկրներին հաջողվեց թունիսի և Մարոկկոյի վերաբերյալ անցկացնել շատ չափավոր որոշումներ, սակայն այդ հարցերի քննարկումը ՄԱԿ-ում «որոշակի հարված էր ուղղված Ֆրանսիական ղեկավար շրջանների գաղութարարական քաղաքականությանը»⁷⁴ և «իսկական դատաստան դարձավ Ֆրանսիական իմպերիալիզմի գաղութարարական գործողությունների նկատմամբ»⁷⁵:

Հյուսիսաֆրիկյան երկրների քաղաքական կուսակցություններն իրենց հերթին միջազգային մի շարք հարցերում համերաշխում էին Արաբական լիգայի հետ: 1952 թ. սեպտեմբերին, երբ կնքվեց Իսրայելին արևմտագերմանական ռազմատուգանքներ տալու վերաբերյալ կուբսեմբուրգյան սլայմանագիրը, Արաբական լիգան այն որակեց որպես «Մերձավոր արևելքում լուրջ կոնֆլիկտների վերականգնման համար կարևոր պատճառ» հանդիսացող քայլ⁷⁶: Այդ կապակցությամբ արևմտագերմանական կառավարությանն ուղղված Արաբական լիգայի հուշագրում ասվում էր, որ «արաբական երկրները չեն կարող անտարբեր մնալ այն նշանակալի օգնության նկատմամբ, որն առաջարկվում է իրենց հետ պա-

անբաղմական դրուժյան մեջ գտնվող մի երկրի»⁷⁷։ ԿՖԶ-ի կառավարության այդ քայլը, որն ռազմակցում էր Խորաշխարհ միջխտարիզմի հետադա աճին»⁷⁸, դատապարտվեց նաև մադ՝ քիբյան քաղաքական կուսակցությունների կողմից։ 1952 թ. նոյեմբերին մարտկկոյական հայտնի քաղաքական գործիչ Մուհամմեդ Վազգանին քաղաքական կոմիտեին հղեց մի հե-
ռադիր, որում մարտկկոյական ժողովրդի անունից հայտա-
քարում էր սաղմատուզանքների հարցում կիզայի դիրքորոշ-
ման հետ համերաշխ լինելու մասին⁷⁹։

1950-ական թվականներին Արարական լիզան ալիլի մեծ
աշաղրուժյուն էր դարձնում Մաղրիբի խնդիրները միջազգայ-
նացնելուն։ Ընդ որում կարևոր էր համարվում այդ հարցե-
րում զարգացող մյուս երկրների հետ միասնական ճակատով
հանդես գալը։ Քաղաքական կոմիտեի նախաձեռնությամբ
կիզայի անդամ երկրների և Եթովպիայի, Իրանի, Աֆղանստա-
նի, Ինդոնեզիայի, Հնդկաստանի և Պակիստանի ներկայա-
ցուցիչների մասնակցությամբ 1952 թ. գեկտեմբերի վերջին
հրավիրվեց մի կոնֆերանս, որը քննարկեց Հյուսիսային Աֆ-
րիկայում տիրող իրավիճակը⁸⁰։ Իսկ 1953 թ. ապրիլին կիզայի
խորհուրդը քննարկեց մարտկկոյական և թունիսյան հարցերը
ՄԱԿ-ի Անվտանգության խորհրդին և գլխավոր ասամբլեա-
լին, ինչպես նաև Ալժիրյան հարցը ՄԱԿ-ի համապատաս-
խան կոմիտեներին, մասնավորապես մարզու իրավունքների
կոմիտեին ներկայացնելու հարցը և կիզայի քարտուղարու-
թյանը հանձնարարեց այդ ուղղությամբ համապատասխան
միջոցառումներ ձեռնարկել⁸¹։

Պետք է նշել, որ մաղրիբյան որոշ քաղաքական կուսակ-
ցություններ 1953 թ. առաջարկում էին Մաղրիբի հետ Արա-
քական լիզայի համերաշխությունն արտահայտել ալիլի
կոնկրետ միջոցներով։ Այդպիսի հարց առաջին անգամ բարձ-
րացվեց 1953 թ. օգոստոսին, երբ Ֆրանսիական դադութա-
լին իշխանություններն ու նրանց հետ համադործակցող մա-
րտկկոյական հետադիմական ուժերը զահընկեց արեցին իր
ժողովրդի ազգային-ազատագրական շաժման պաշտպանու-
թյամբ հանդես եկող սուլթան Բեն Ցուուֆին։ Ասուլթան
հռչակեցին իրենց դրածո Մուհամմեդ Բեն Արաֆին։ Սեպ-
տեմբերի սկզբին մարտկկոյական ազգային կուսակցություն-

ների պահանջով Քաղաքական կոմիտեին անդրադարձավ այդ միջադեպին: Ելույթ ունենալով կոմիտեի նիստում Իստիկալ կուսակցության առաջնորդ Ալլալ ալ Ֆասին պահանջեց, որ արաբական երկրները խզեն իրենց «քաղաքական և տնտեսական կապերը Ֆրանսիայի հետ և ազդայնացնեն Ֆրանսիական հաստատությունները»⁸²: Իրաքյան պատվիրակն առաջարկեց, որ արաբական երկրները դեպի Հնդկաշին թուոզ Ֆրանսիական ինքնաթիւներին արգելեն օգտվել իրենց օդանավակայաններից⁸³: Խորհուրդը, սակայն, այդ առաջարկները չմտցրեց ընդունված որոշման մեջ, հակառակ այն իրողության, որ ըստ եզրույթական իրազեկ «ալ Ահրամ» թերթի, Լիզայի անդամների մեծամասնությունը պաշտպանում էր իրաքյան առաջարկը⁸⁴: Խորհրդի որոշման մեջ նշվում էր, որ Մարոկկոյում և Թունիսում Ֆրանսիայի գործողությունները հակասում են ՄԱԿ-ի գլխավոր ասամբլեայի վերջին նստաշրջանում ընդունված որոշումներին, որոնցում հանձնարարվում էր ՄԱԿ-ի կանոնադրության համաձայն քաղաքական բանակցությունների միջոցով ու խաղաղությամբ լուծել այդ հարցերը: Խորհուրդը որոշեց որպես առաջին քայլ այդ երկրների հարցը մի անգամ ևս բարձրացնել ՄԱԿ-ի գլխավոր ասամբլեայի առաջիկա նստաշրջանում և ամեն ինչ անել ՄԱԿ-ի միջոցով նրանց անկախությունն ապահովելու համար⁸⁵, 1953 թ. աշնանը ՄԱԿ-ի գլխավոր ասամբլեայում Թունիսի և Մարոկկոյի ժողովուրդների ինքնորոշման իրավունքը ճանաչող բանաձևերը շրջադաժեցին ձայների երկու երրորդի մեծամասնությունում շատանալու պատճառով⁸⁶: Ինչևիցե, որ Արաբական լիգայի որոշման արժեքն անհամեմատ ավելի բարձր կլիներ, և՛ ինչ դրանով նախատեսվեր որոշակի պատժամիջոցներ կիրառել Ֆրանսիայի դեմ:

յաւան ազգային գործիչների խրախուսմանը⁸⁸, 1953 թ. դեկտեմբերին Իսպանիա և Մարոկկոյի իսպանական գոտի այցելւոց կիզայի զլխավոր քարտուղարի օգնական Ա. Շուքայրին 1954 թ. ապրիլ-մայիսին նույն ուղերթով այցելութուն կատարեց կիզայի զլխավոր քարտուղար Ա. Հասունան: Վերջինս իսպանական գործիչների հետ քննարկեց «Տնտեսում (Մարոկկոյի իսպանական գոտու զլխավոր քաղաքում—Շ. Ա.) շերիֆյան (այսինքն օրինական սուլթանին ենթարկվող—Շ. Ա.) կառավարութուն» ստեղծելու հարցը⁸⁹, 1954 թ. հունվարին կիզայի խորհուրդը հրապարակեց մի հայտարարութուն, որում պաշտպանվում էր Իսպանիայի դիրքորոշումը Զիրալթարի խնդրի շուրջ անդո-իսպանական հակամարտութունում: Միաժամանակ կիզան գնեւրալ Ֆրանկոյին արաբական երկրներ այցելելու հրավեր ուղարկեց, իսկ 1955 թ. հոկտեմբերին կիզան նորից որոշեց աջակցել Իսպանիային ՄԱԿ անդամագրվելու գործում⁹⁰:

Հյուսիսային Աֆրիկայի երկրներին իր աջակցութունը կոնկրետացնելու առումով 1954 թ. Արաբական լիգան ընդունեց մի կարեւոր որոշում: Քաղաքական կոմիտեի հունվարյան նստաշրջանում որոշվեց ստեղծել Մադրիդի երկրների օգնության ֆոնդ⁹¹: Ընկալ է, իր ստեղծման տարում ֆոնդի դումարը շատ փոքր էր և կազմում էր ընդամենը 43 850 դոլլար, սակայն 1958 թ. այն արդեն այդ ժամանակների համար զգալի դումար էր կազմում և հավասար էր 34400000 դոլլարի⁹²:

Նույն թվականի ապրիլի 4-ին Հյուսիսային Աֆրիկայի ազգայնական կուսակցութունների ներկայացուցիչները կիզայի նստավայրում ստորագրեցին Արաբական Մադրիդի ազատագրման կոմիտեի 10 հոգվածներից բաղկացած պակտը: Պակտում նշվում էր, որ կոմիտենի նպատակը Մադրիդի երկրների «ամբողջական անկախության ձեռքբերումն է, կիզային միանալը՝ մերժելով Ֆրանսիայի հետ որևէ միութուն, քանի որ դա կլինի անդամահատված գերիշխանութուն»⁹³: Մադրիդի ազատագրման կոմիտեն շուտով կիզայի խորհրդից պահանջեց ալժիրյան հարցը բարձրացնել միջազգային մարմիններում: Հյուսիսաֆրիկյան կուսակցութունները նոր հարցեր դրեցին նաև քաղաքական կոմիտեի 1954 թ. սեպտեմ-

քերյան նստաշրջանի ժամանակ, Նրանք առաջ քաշեցին Մադրիբի պարտիզաններին՝ ռազմական օգնություն ցույց տալու և իրենց երկրներում արաբական մշակույթի պրոպագանդաման խնդիրները: Միաժամանակ իրգայի անդամ երկըրներին խնդրվեց քաղաքական օժանդակություն ցույց տալ Թունիսին՝ ինքնավարություն տրամադրելու հարցի շուրջ այդ օրերին ընթացող Ֆրանս-թունիսյան բանակցությունների կապակցությամբ, նաև Մարոկկոյին, առաջիկայում նախատեսվող նմանատիպ Ֆրանս-մարոկկոյական երկխոսության առթիվ⁹⁴, Քաղաքական կոմիտեի ընդունած որոշման մեջ նշվում էր, որ իրգան կշարունակի միջադպրին մարմիններում աշակցել Մադրիբի երկրներին⁹⁵, Որոշման մեջ ոչինչ չէր ասվում արժարժված մյուս հարցերի, մասնավորապես պարտիզաններին ռազմական օգնություն ցույց տալու մասին: Սակայն ճիշտ չէր լինի այդ ասպարեզում իրգայի գործունեության մասին գատել միայն հրապարակված որոշումներով, քանի որ տվյալ մարդում իրգայի ակտիվությունը նպատակահարմար չէր համարվում պրոպագանդել: Ինչ վերաբերում է Հյուսիսաֆրիկյան կուսակցությունների կողմից պարտիզաններին ռազմական օգնություն ցույց տալու խնդրի առաջադրման հրապարակմանը, ապա այն հավանաբար ավելի շուտ նայատակ էր հետապնդում Ֆրանսիային վախեցնել պարտիզանական շարժման հետագա աճի հեռանկարով: Նման անդումի համար հիմք են հանդիսանում նաև մի քանի մանրամասներ, որոնք հանրությանը երկրորդ կեսին Տաավելի ուշ, 1950-ական թվականների երկրորդ կեսին Տաավելին 1951 թ. Արաբական լիգայի գլխավոր քարտուղար Ազգամեն ալժիրյան ՄՏԼԴ կուսակցության ղեկավարներին հաղապարակել էր համապատասխան կազմեր ուղարկել նշիպատաշարակել էր համապատասխան ստանալու համար⁹⁶, որոնք ռազմական պատրաստություն կահիրեում կազմավորվեցին 1953 թ. Բեն Բելլայի նախաձեռնությամբ: Կահիրեում կազմավորվել էր Հյուսիսային Աֆրիկայում պարտիզանական շարժման ղեկավարման միացյալ շտաբ, որը «Արաբական Մադրիբի ազատագրման կոմիտեի հետ համատեղ կազմեր էր պատրաստում Թունիսում Ֆրանսիական զաղութարարների դեմ ղինված պայքարի համար և պլանավորվում էր այդ պայքարը տարածել նաև Ալժիրում և Մարոկկոյում»⁹⁷, Կրկը-

նկում շեշտենք, որ այս բոլորի մասին հայտնի դարձավ ա-
վելի ուշ, այն էլ ամենաընդհանուր ձևով միայն: Այնպես որ
շնայած տեղեկությունների բացակայությամբ, պետք չէ բա-
ցառել, որ 1954 թ. սեպտեմբերյան նստաշրջանում, կամ էլ
դրանից հետո, ինչպես լուծած կլինի պարտիզանական շարժ-
մանը ռազմական օգնություն ցույց տալու հարցը:

1950-ական թվականների կեսերին Հյուսիսային Աֆրի-
կայում տեղի ունեցան արմատական նշանակություն ունե-
ցող փոփոխություններ: Ազգային-ազատագրական շարժման
աստիճանական հզորացման պայմաններում Ֆրանսիան
ստիպված էր զիջումներ անել Թունիսում և Մարոկկոյում:
Նախ 1955 թ. հունիսին ստորագրվեց Թունիսի ներքին ինք-
նավարության մասին Ֆրանս-Թունիսյան համաձայնագիրը,
իսկ 1956 թ. մարտին ստորագրվեց Թունիսին անկախություն
տալու վերաբերյալ պրոտոկոլը: 1955 թ. նոյեմբերին Ֆրան-
սիական իշխանությունները հարկադրված եղան Մարոկկոյում
իշխանության գլուխ վերադարձնել օրինական սուլթան
Մ. Բեն Յուսուֆին և 1956 թ. մարտին ստորագրել Մարոկ-
կոյի անկախության մասին ղեկավարացիան: Իսկ 1958 թ. հոկ-
տեմբերին Մարոկկոն և Թունիսը անդամագրվեցին Արաբա-
կան լիգային:

Այն բանից հետո, երբ 1954 թ. նոյեմբերի 1-ին սկսվեց
ալժիրյան հեղափոխությունը, Մադրիբում ազգային-ազա-
տագրական շարժման ծանրության կենտրոնը Թունիսից ու
Մարոկկոյից աստիճանաբար տեղափոխվեց Ալժիր: Այս պայ-
մաններում, բնականաբար, Արաբական լիգայի ուշադրու-
թյունը նույնպես կենտրոնացվեց Ալժիրին:

Ինչպես որ Մարոկկոյի և Թունիսի պարագաներում էր,
չգալի աշխատանք կատարվեց ալժիրյան խնդրի միջազգայ-
նացման ուղղությամբ: Արաբական լիգան 1954 թ. դեկտեմ-
բին Սաուդյան Արաբիային հանձնարարեց ալժիրյան հարցը
ներկայացնել ՄԱԿ-ի Անվտանգության խորհրդի քննարկմա-
նը⁹⁸: Ավելի ուշ, 1955 թ. աշնանը, սոցիալիստական երկըր-
ների և աֆրո-ասիական պետությունների օժանդակությամբ
հաջողվեց ալժիրյան հարցը մտցնել ՄԱԿ-ի գլխավոր ա-
սամբլեայի նստաշրջանի օրակարգում: Ֆրանսիային, սա-
կայն, այս դեպքում, ինչպես նաև հետագայում, «ընդհուպ

մինչև 1960 թ., հաշտվում էր փակել Ալժիրի վերաբերյալ ՄԱԿ-ում սրևէ կոնկրետ որոշում ընդունելու ճանապարհը»⁹⁹։ Այնուամենայնիվ պետք է նշել, որ ալժիրյան խնդրի միջազգայնացման ուղղությամբ կիզայի ջանքերը դրական նշանակություն ունեցան։ Ինչպես նշում է Ռ. Գ. Լանդան, ալժիրյան հարցի միջազգայնացումը «սկզբնավորեց ալժիրյան հեղափոխության միջազգային ճանաչումը», իսկ հետագայում «այն հեղափոխության համար հանդիսացավ մարտի կարևոր դաշտ և մետրոպոլիայի վրա ճնշում դործադրելու միջոց»¹⁰⁰։

Ալժիրյան հարցի կապակցությամբ կիզայի փաստաթղթերում քննադատության ենթարկվեց նաև ՆԱՏՕ ռազմաքաղաքական ագրեսիվ խմբավորումը։ Բանն այն է, որ ալժիրյան հայրենասերների դեմ մղվող պայքարում Ֆրանսիան օգտագործում էր նաև իր այն զորամասերը, որոնք ձեռնադրվում էին ՆԱՏՕ-ի հրամանատարության ներքո¹⁰¹։ Խորհրդի 1955 թ. հոկտեմբերին ընդունված որոշման մեջ նոր հրահրվում էր, որ «Ալժիրում ֆրանսիական իշխանությունների գործադրած պատժամիջոցները և ՆԱՏՕ-ի ուժերի կողմից այդ իշխանություններին ցույց տրվող օգնությունը վտանգում են ռեգիոնի խաղաղությունն ու անվտանգությունը»¹⁰²։ Կիզայի խորհրդի 1956 թ. մարտին կայացած նստաշրջանում այդ փաստը որակվեց որպես ՆԱՏՕ-ի կողմից «ազատ ժողովուրդների դեմ պայքարում իր ուժերի օգտագործման քույրատրում», ինչը վնասում է «անվտանգությանը և հակառակ ՄԱԿ-ի կանոնադրության սկզբունքներին»¹⁰³։

Քաղաքական կոմիտեի 1956 թ. ապրիլի նստաշրջանում սիրիական պատվիրակությունն առաջարկեց մշակել Ֆրանսիային տնտեսական, մշակութային և քաղաքական բույկոտի ենթարկելու միջոցառումներ։ Այդ հարցն ուսումնասիրելու համար ստեղծվեց մի ենթակոմիտե, որը նույն թվականի դարձան նաև ամսանը մի քանի նիստեր դումարեց¹⁰⁴։ Ֆրանսիային բույկոտի ենթարկելու հարցը քննարկվեց նաև Քաղաքական կոմիտեի 1956 թ. հոկտեմբերի 21-ի նիստում¹⁰⁵։ Սակայն նույնիսկ այն բանից հետո, երբ հոկտեմբերի 22-ին Սադկի օգահենային մեթոդներով ձերբակալվեցին ալժիրյան հեղափոխության հինգ ղեկավարները, որոնց ինքնաթիռը Մարոկկոյից Թունիս թռչելու ժամանակ ստիպողաբար իջեց-

վեց Ալժիրում, Լիգան Ֆրանսիայի դեմ որևէ պատժամիջոց ձևոնարկելու որոշում չընդունեց և սահմանափակվեց ՄԱԿ-ի գլխավոր քարտուղարից պահանջելով «հանրային ազատության» դեմ գործադրած այդ ագրեսիան» Անվտանգության խորհրդում քննարկման դնել¹⁰⁶, Այս հարցում Լիգայի դրսևորած զգուշավորությունը բացատրվում է Սուեզի ջրանցքի ազգայնացման կապակցությամբ եգիպտոս-ֆրանսիական հարաբերությունների ծայրահեղ սրմամբ։ Միանգամայն հասկանալի այդ քաղաքական դիժը կոչված էր ափսոսել լարվածություն շտեղծել և ամեն ինչ անել ղեկավարի վտանգավոր զարգացումից խուսափելու համար։ Սակայն, երբ 1956 թ. հոկտեմբեր-նոյեմբերին Ֆրանսիան, Անգլիայի և Իսրայելի հետ, ագրեսիա կազմակերպեց եգիպտոսի դեմ, արաբական երկրների մեծամասնությունը, առանց նախնական պայմանավորվածության և ինքնաբերական ձևով խղեց քաղաքական, տնտեսական և մշակութային հարաբերությունները Ֆրանսիայի հետ։ Մասնակցելով սուեզյան արկածախնդրությանը, Փարիզը հույս ուներ «մի հարվածով հասնել երկու նպատակի»՝ վերականգնել ֆրանսիական բաժնեատերերի (Սուեզի ջրանցքի—Շ. Ա.) «իրավունքները» և, որ զլխավորն է, վերջ տալ եգիպտոսին որպես ԱՄՆ-ի (Ալժիրի Ազգային ազատագրության հակառակ—Շ. Ա.) օգնության աղբյուրի»¹⁰⁷։ Սակայն Ֆրանսիան իր հաշիվներում սխալվեց։ Նրան շահողվեց վերականգնել իր բաժնեատերերի իրավունքները, իսկ ալժիրցի հայրենասերներին եգիպտոսի, ինչպես նաև արաբական մյուս երկրների օժանդակությունը զնալով ափսոսել հղորացավ։ Դրա արտահայտությունն էր նաև եռյակ ագրեսիայից անմիջապես հետո Արաբական լիգայի անգամ պետությունների ղեկավարների նոյեմբերի 13—14-ին Բեյրութում տեղի ունեցած խորհրդածոցովի ալլարտին հրապարակված հայտարարությունը, որում, եգիպտոսին աջակցելուց բացի, արաբական երկրները մեկ անգամ ևս հանդես եկան «ալժիրյան ժողովրդի պահանջների պաշտպանությամբ, ազգային ձգտումների՝ անկախության և սուվերենության ձեռքբերմանն ու իրականացմանը նկրտող նրա պայքարում»¹⁰⁸։

1956 թ. հետո էլ Արաբական լիգան շարունակում էր զգալի ուշադրություն դարձնել ալժիրյան ժողովրդի պայքար-

Գին, ընդհուպ մինչև 1962 թ., երբ Ալժիրը զարձավ սուվերեն պետություն և Արաբական լիգայի անդամ: Նշելով հանդերձ Արաբական լիգայի ակտիվությունը ալժիրյան խնդիրը միջազգայնացնելու, ալժիրյան հայրենասերներին քաղաքական և նյութական օգնություն ցույց տալու գործում, պետք է ասել, որ լիգան միակ մարմինը չէր, որի միջոցով արտահայտվում էր Ալժիրի հետ արաբական երկրների համերաշխությունը: Արաբական շատ երկրներ, գլխավորապես Նիգեր, Մարոկկոն և Թունիսը սեփական նախաձեռնությամբ զգալի, այդ թվում նաև ռազմական օգնություն էին ցույց տալիս ալժիրցի հայրենասերներին¹⁰⁹, թե՛ լիգայի միջոցով, թե՛ այլ խողովակներով արաբական երկրների ընդհանուր օգնության մասին ավելի լավ պատկերացում կազմելու համար ծանոթանանք Ռ. Գ. Լանդայի բերած հետևյալ թվերին. «1956—57 թթ.,—գրում է նա,—Ալժիրում հարկերի հավաքը ԱԱՀ-ի դրամարկդին ապահովում էր տարեկան 12 միլիարդ ֆրանկի մոտք, իսկ արաբական երկրների օգնությունը՝ էլի 8 միլիարդ ֆրանկ»¹¹⁰, Ուրեմն ԱԱՀ-ի բյուջեի 40%-ն ապահովվում էր արաբական երկրների օգնության հաշվին, ինչը վկայում է, թե որքան նշանակալի էր լիգայի անդամների դերը ալժիրյան ազգային-ազատագրական շարժմանը նաև նյութապես օժանդակելու գործում:

Լիբիայում, Թունիսում, Մարոկկոյում և Ալժիրում մղված պայքարը քաղաքական անկախության ձեռքբերման համար արաբական ազգային-ազատագրական շարժման կարևորագույն քաղադրամասերից է: Այդ երկրների ժողովուրդները իրենց նպատակների իրականացման հասան տեական, համախ նույնիսկ հերոսական պայքար մղելուց հետո նրանց հաղթանակը պայմանավորված էր նաև մի շարք միջազգային գործոններով, որոնցից առաջնայինն, իհարկե, ուժերի այն նոր հարաբերակցությունն էր, որ ստեղծվել էր երկրորդ համաշխարհային պատերազմի ավարտից հետո սոցիալիզմի համաշխարհային սիստեմի ստեղծման շնորհիվ: Մադրիդի ժողովուրդների պայքարին նպաստում էր նաև արաբական համերաշխությունը, որը գլխավորապես արտահայտվեց Արաբական պետությունների լիգայի միջոցով: Այդ կազմակերպությունը մեծ ծառայություն մատուցեց այդ երկրների

սրբորենները միջազգայնացնելու ասպարեզում, նշանակալի
ղեր կատարեց Մադրիդի ազգային-ազատագրական շարժման
տարբեր ջոկատները միավորելու և նրանց քաղաքական, բա-
րոյական և նյութական օգնություն ցույց տալու գործում:
Լիբիան, Ալժիրը, Քունիսը և Մարոկկոն անկախության նվա-
ճումից հետո անդամագրվելով Արաբական պետությունների
լիգային, ընդարձակեցին այդ կազմակերպության աշխարհ-
հազրական ընդգրկումը և նպաստեցին նրա քաղաքական
կշռի մեծացմանը:

ԱՐԱՔԱԿԱՆ ԼԻԳԱՆ ԵՎ ՊԱՂԵՍՏԻՆԻ ՀԱՐՑԸ

Առաջին համաշխարհային պատերազմի ավարտին արաքական ժողովուրդների ուշադրությունը կենտրոնացավ Պաղեստինի վրա: Անգլիայի արտաքին գործերի մինիստր Բալֆորի 1917 թ. հայտնի հայտարարությունը՝ Պաղեստինում հրեաների համար ազգային օջախ ստեղծելու դադափարի նկատմամբ իր կառավարության դրական վերաբերմունքի մասին, արաքական երկրներում բացասական հակազդեցություն առաջ բերեց: 1920-ական թվականներին Անգլիայի մանդատային տիրապետության ներքո գտնվող Պաղեստինում տեղի ունեցող իրադարձությունները արաքական աշխարհում լայն արձագանք էին գտնում: Ինչպես նշվեց առաջին գլխում, Արաքական լիգայի ծրագրային առաջին փաստաթղթերում Պաղեստինին առանձնահատուկ ուշադրություն էր դարձվում: Իր գործունեության առաջին օրից իրզան Պաղեստինի խնդիրը պահում էր իր տեսադաշտում: 1940-ական թվականների երկրորդ կեսին ոչ մի այլ հարց այդքան մեծ տեղ չէր գրավում Արաքական լիգայի գործունեությունում, որքան՝ պաղեստինյանը:

Արդեն 1945 թ. մայիսին իրզայի անդամ պետությունները ԱՄՆ-ի պրեզիդենտ Տրումենին և Անգլիայի վարչապետ Չերչիլին ուղարկեցին հուշագրեր, որոնցում «Պաղեստինը հրեական ազգային օջախ դարձնելու» դադափարին ղեկ էին արտահայտվում: Թե՛ իր ստեղծման շրջանում, թե՛ իր գոյության առաջին օրերին Պաղեստինի հարցում իրզայի աշխույժությունը արևմտյան երկրների, մանավանդ Անգլիայի, դժգոհությունն առաջացրեց: Ընդոնը արաքական երկրների

վրա զգալի ճնշում գործադրեց, ձգտելով Պաղեստինի հարցը հանել կիզալի օրակարգից և ի շեք դարձնել այդ կազմակերպության ծրագրային փաստաթղթերի Պաղեստինին վերաբերող գրույթների իրականացումը: Այսպես, ի խախտումն իրագալի պակտի Պաղեստինին վերաբերող հավելվածի, պաղեստինյան ներկայացուցիչը շէր մասնակցում խորհրդի 1945 թ. հունիսին կայացած առաջին նստաշրջանին, ինչը պաղեստինյան որոշ շրջանակներում բացասական հակազդեցություն առաջացրեց²: Երբ նույն թվականի հոկտեմբերի 31-ին բացվեց խորհրդի երկրորդ նստաշրջանը, Պաղեստինի ներկայացուցիչը նորից ներկա չէր: Ըստ մի շարք աղբյուրների, այս դեպքում խորհրդի աշխատանքներին Պաղեստինի մասնակցությունը Անգլիայից բացի ընդդիմանում էր նաև Ֆրանսիան, վախենալով, որ դա վատ նախադեպ կլինի, որին կարող են հանել նաև իր զաղութային տիրապետության տակ զտնվող Հյուսիսային Աֆրիկայի արաբական երկրները³: Խորհուրդը, քննարկելով պաղեստինյան ներկայացուցչի մասնակցության հարցը, որոշեց զրա լուծումը հանձնարարել կիզալի գլխավոր քարտուղարին և Նդիսլոտտի վարչապետ Նուբրաշին, որոնք պետք է ժայս հարցի շուրջ բանակցեին բրիտանական կառավարության հետ⁴: Միայն դեկտեմբերի 4-ին խորհրդի № 17 որոշմամբ Պաղեստինի ներկայացուցիչների հարցը զրականորեն լուծվեց: Որոշման մեջ նշվում էր, որ պաղեստինյան պատվիրակությունը լիերավ ձայն է ունենալու խորհրդում պաղեստինյան և նրանց հարակից հարցերի քննարկման ժամանակ և որ պատվիրակության անդամները (թվով երեքից ոչ ավելի) պիտի ընտրվեն Պաղեստինի գերազույն կոմիտեի և հաստատվեն խորհրդի կողմից⁵:

1945 թ. սկսած ԱՄՆ-ը սկսեց ավելի գործունե կերպով միջամտել Պաղեստինի խնդիրներին: Պրեզիդենտ Տրումնը 1945 թ. օգոստոսին անգլիական իշխանություններից պահանջեց, որ 100 հազար հրեաների թույլ տրվի անմիջապես գաղթել Պաղեստին⁶: Լոնդոնն սկզբում մերժումով պատասխանեց, սակայն, շցանկանալով ԱՄՆ-ի գեմ բացահայտ առճակատման դեմ, այնուամենայնիվ ստիպված եղավ իր պաղեստինյան քաղաքականությունում որոշ փոփոխություններ մտցնել: Այդ պարզորոշ արտահայտվեց Անգլիայի ար-

տաքին գործերի մինիստր է. Բեխնի 1945 թ. նոյեմբերի 13-ին Համայնքների պալատում արտասանած ճառում: Բեխնը հայտարարեց, որ ԱՄՆ-ի կառավարությունը համաձայնվել է «եվրոպական հրեականության հարցն ուսումնասիրելու և դրա լույսի ներքո պաղեստինյան խնդիրը մանրամասն քննարկելու» համար անգլո-ամերիկյան միացյալ հանձնաժողով ստեղծելու վերաբերյալ Անգլիայի առաջարկին⁷: Հանձնաժողովը պիտի քննարկեր նաև դեպի Պաղեստին հրեական գաղթի հարցը: Բեխնն առաջարկում էր նաև արաբների հետ խորհրդակցել հանձնաժողովի գործունեության ընթացքում «հրեական ներգաղթը այժմյան շափերով ղդադարեցնելու վերաբերյալ»⁸: Այսպիսով անգլիական կառավարությունը հրաժարվում էր 1939 թ. Սպիտակ դրքի քաղաքական դիրք, բոտորի հրեաների գաղթը Պաղեստին 1944 թ. գաղարեցվելու էր: Հետագայում է, որ Արաբական լիգայի ղեկավարությունը մինչև Բեխնի հայտարարությունը ստեղծեցվել էր, որ եվրոպական հրեաների հարցը ուսումնասիրելու համար շուտով ստեղծվելու է միջազգային հանձնաժողով, որի իրավասությունը շրջանակների մասին, սակայն, ոչ մի կոնկրետ բան չէր ասվել⁹: Խորհուրդը որոշեց հետաձգել Պաղեստինի հարցի քննարկումը և սպասել հանձնաժողովի ստեղծմանը:

Լիգային նմանօրինակ ստեղծություններ տվողները հավանաբար հույս ունեին, որ անգլո-ամերիկյան միացյալ հանձնաժողովի ստեղծումով արաբական միջպետական այդ կազմակերպությունը կատարված փաստի առջև կզդվի և նրան հաղթանակները չեն դիմանա անգլո-ամերիկյան համատեղ ճնշմանը: Սակայն այս հաշիվները սխալ դուրս եկան: Բեխնի հայտարարությունից հետո Պաղեստինի հարցում Լիգայի դիրքորոշումն ավելի արմատական դարձավ: Արաբական լիգայի Բեխնին հասցեագրված պատասխանում, որը Խորհուրդը հաստատեց նոյեմբերի 29-ին, նշվում էր, որ «Արաբական պետությունների լիգան, որը Մեծ Բրիտանիայի և Միացյալ Նահանգների հետ պահպանում է լավագույն հարաբերություններ, ոչ մի արդարացուցիչ հանգամանք չի տեսնում հանձնաժողովի կողմից (անգլո-ամերիկյան—Շ. Ա.) Պաղեստին ներգաղթի հարցը քննարկելու համար...»¹⁰: Այդ խնդրի արժարժումը ԱՄՆ-ի և Անգլիայի կողմից Լիգան դիտում էր

որպես այդ երկրների վրա գործադրված սիոնիստական ճնշման հետևանք, մանավանդ որ բաղամթիվ հրեաներ Պաղեստինից ցանկանում են արտագաղթել ԱՄՆ և այլ երկրներ՝ Պատասխանում շեշտվում էր նաև, որ արաբական երկրները ցանկալնում են Պաղեստինը որքան հնարավոր է շուտ անկախ տեսնել¹¹։ Մի քանի օր անց Նորից անդրադառնալով Պաղեստինի հարցին, Խորհուրդը որոշեց արգելել Պաղեստինում և նրանից դուրս սիոնիստներին պատկանող գործարանների արտադրանքի մուտքը արաբական երկրներ։ Այսպիսի որոշման ընդունումը Խորհուրդը պատճառաբանում էր նրանով, որ սիոնիստներն իրենց տնտեսական հզորությունն օգտագործում են քաղաքական նպատակների իրագործման համար։ Նույն որոշումով ստեղծվեց հատուկ հանձնաժողով, որը պետք է համակարգեր և վերահսկեր այդ որոշման իրագործումը¹²։

1945 թ. աշնանային նստաշրջանի ժամանակ Խորհուրդը կարևոր քայլեր ձեռնարկեց Պաղեստինի արաբական քաղաքական կուսակցությունները համախմբելու ուղղությամբ։ Նստաշրջանի նախագահ Միրիայի վարչապետ Ջ. Մարզամբ Խորհրդի հանձնարարությամբ Նոյեմբերի 13-ից 24-ը այցելեց Պաղեստին և խորհրդակցեց տարբեր կուսակցությունների ղեկավարների հետ։ Նոյեմբերի 22-ին նա հայտարարեց Պաղեստինի արաբական գերագույն կոմիտեի¹³ ստեղծման մասին, որում ներկայացված էին Պաղեստինի արաբական կուսակցությունները¹⁴։

Արաբական լիգայի խորհրդի նստաշրջանի օրերին Պաղեստինում գրությունն ավելի սրվեց։ Նոյեմբերի 2-ին՝ Բալ-Ֆուրի ղեկավարացիայի տարեդարձին, սիոնիստները Պաղեստինի տարբեր շրջաններում ահաբեկչական գործողություններ կատարեցին։ Նույն օրերին հակահրեական արարքներ տեղի ունեցան Կահիրեում, Ալեքսանդրիայում, Տրիպոլիտանիայում և այլուր։ Կահիրեում և Ալեքսանդրիայում մի քանի հարյուր մարդ վիրավորվեց, իսկ Տրիպոլիտանիայում հարյուրից ավելի մարդ զոհվեց¹⁵։ Արաբական լիգան անդլիացիների կողմից հրահրված այդ միջադեպերին¹⁶ ուղղակիորեն շանդրադարձավ։ Սակայն լիգայի ղեկավարությունը 1945 թ. վերջին և 1946 թ. սկզբին դիմեց որոշ քայլերի, ցույց տալու

համար, որ իր քաղաքականությունը ոչ թե ընդհանրապես հակահրեական, այլ հակասոցիալական բնույթ ունի: Նույնմբերի ղեկավարից հետո լիգայի գլխավոր քարտուղար Աղզամը հորհրդում ներկայացված արաբական պատվիրակությունների պատվին կազմակերպված ընդունելությանը հրավիրեց նաև ծագումով հրեա եգիպտացիներին¹⁷: Մի այլ առիթով Աղզամը հայտարարեց, որ արաբական երկրների հրեաները օգտվում են նույն իրավունքներից, ինչ որ արաբները ունենացնում են: Արաբները բոլորովին ենթարկվելու, եթե նրանք չեն հարում սոցիալիստներին¹⁸, 1946 թ. սկզբին լիգայի գլխավոր քարտուղարը կոչով դիմեց եմիրաթական հրեաներին, հիշեցնելով, որ դարերի ընթացքում հրեաների և արաբների միջև հարաբերությունները միշտ էլ եղել են բարեկամական, ի հակապատկեր Եմիրաթում հրեաների կրած հալածանքների¹⁹: Արաբական լիգայի ղեկավարությունը ձգտում էր համոզել հրեական լայն զանգվածներին Պաղեստինում արաբական և հրեական տարրերի խաղաղ գոյակցության հնարավորության մեջ:

1946 թ. հունվարին Անգլիան պաշտոնապես հավանություն տվեց Պաղեստին հրեական զաղթի շարունակմանը: Լիգայի գլխավոր քարտուղարության հրապարակած հայտարարությունում այդ որոշումը որակվեց որպես անդլո-արաբական փոխադարձ վստահությունը խաթարող քայլ²⁰: Լոնդոնի քաղաքականության փոփոխությունն արտահայտվեց նաև անգլո-ամերիկյան հանձնաժողովի հաշվետվությունում²¹, որը ապրիլի 30-ին պաշտոնապես հանձնվեց լիգայի գլխավոր քարտուղար Աղզամին: Այս բանը վկայում էր, որ միջազգային առումով լիգան արդեն ճանաչվում է որպես Պաղեստինի հարցում արաբական երկրների քաղաքականության դիտավոր կազմակերպիչ:

Անգլո-ամերիկյան հանձնաժողովի հաշվետվությունը, որի մասին ստորև մանրամասն կխոսվի, նախ քննարկվեց լիգայի անդամ պետությունների ղեկավարների մայիսի 28—29-ին ինչպեսզ անգլի ունեցած խորհրդակցությունում և ապա Բլուդանում հունիսի 8—12-ը կայացած հորհրդի նըստաշրջանում:

Ինչպսի խորհրդածողովի ավարտից հետո հրապարակված համատեղ հայտարարությունում անդրո-ամերիկյան հանձնաժողովի հաշվետվության հրեական զաղթը շարունակելու վերաբերյալ հանձնարարականը անընդունելի էր համարվում: Հայտարարությունում հույս էր հայտնվում, որ «գոյություն ունեցող սրտալից հարաբերությունները արարական ժողովուրդների և երկու բարեկամական դեմոկրատիաների միջև չեն վնասվի այն բանից, որ վերջիններս կշարունակեն սյնդել պաղեստինցի արարներին վնասող միջոցառումներին անցկացման վրա...»²²:

Թե՛ անդրո-ամերիկյան հանձնաժողովի հաշվետվությունը, թե՛ Պաղեստինի հարցն ընդհանրապես ավելի մանրամասն քննարկվեցին Բլուզանում: Նախ լիզայի խորհուրդը հատուկ հայտարարությամբ անդրադարձավ անդրո-ամերիկյան հանձնաժողովի հաշվետվությանը, նշելով, որ վերջինիս էջերում շարադրված հանձնարարականները «անհամատեղելի են Արաբական լիզայի անդամ յուրաքանչյուր երկրի շահերի հետ»²³: Հայտարարությունում մեկ առ մեկ մեկնարանվում էին անդրո-ամերիկյան հանձնաժողովի հանձնարարականները, և ցույց տրվում Արաբական լիզայի վերաբերմունքը դրանց նկատմամբ: «Ջարմանքի և դաշրույթի առիթ տվող» էր համարվում հանձնաժողովի եզրահանգումն այն մասին, որ «Պաղեստինից բացի ուրիշ ոչ մի երկրից հիմնական օգնություն չի սպասվում Եվրոպան լքել ցանկացող հրեաների համար մի օջախ ձեռք բերելու գործում»²⁴: Արաբական լիզան «տարօրինակորեն հակասական» էր որակում այն հանձնարարականը, որում, զաղթի շարունակումը Պաղեստինի համար «ծանր բեռ» համարելու հետ մեկտեղ՝ հանձնաժողովը հանդես էր գալիս 100 000 հազար հրեաների Պաղեստինում ընդունելու առաջարկով: Հայտարարությունում ասվում էր, որ «շատ դատապարտելի» է հանձնաժողովի կողմից Պաղեստինը որպես «ոչ արաբական, ոչ էլ հրեական երկիր» դիտելը և նաև այն «սյնդումը, որ Պաղեստինը չի հանդիսանում և երբեք էլ չի լինի այն երկիրը, որին միայն մի ժողովուրդ կարող է տիրապետել ցանկանալ»²⁵: Այնուհետև նշվում էր, որ «հանձնաժողովի հանձնարարականը՝ Պաղեստինում գոյություն ունեցող կառավարման ձևը՝

մինչև արաբա-հրեական համաժողովրդական վերացումը շարունակելու մասին, քանզում է այն հիմքերը, որոնց վրա հենվում էր մանդատային սխեման²⁶։ Ուսումնասիրելով Պաղեստինում ապրող արաբների և հրեաների կենսամակարդակները, անգլո-ամերիկյան հանձնաժողովը արձանագրել էր հրեաների կենսամակարդակի համեմատաբար բարձր լինելը։ Արաբական լիգայի կարծիքով դրա հիմնական պատճառներից մեկն էլ մանդատային սխեման էր։ Պաղեստինում հողի առուծախի ադատության վերաբերյալ հանձնաժողովի հանձնարարականը²⁷ համարելով ոչ ճիշտ, լիզան գտնում էր, որ «Մեծ Բրիտանիայի պարտքն է կանգնեցնել այդ վրտանգն այն պահին, երբ նա տարածվում է»²⁸։ Այստեղ հարկ է նշել, որ դեռ 1946 թ. մարտին Լիգայի խորհրդի որոշմամբ ստեղծվել էր 1 միլիոն եգիպտական ֆունտի հասնող սկզբնական կապիտալով մի բանկ, որը կոչված էր «պայքարելու Պաղեստինում հողերը սիոնիստներին վաճառելու դեմ»²⁹։

Պաղեստինի հարցի վերաբերյալ Բլուզանում ընդունվեցին մի շարք այլ որոշումներ ևս։ Նպատակահարմար համարվեց ստեղծել հատուկ «Պաղեստինի կոմիտե, որում ներկայացված են լինելու արաբական բոլոր երկրների ներկայացուցիչները և որը ղեկավարելու է Պաղեստինին վերաբերող բոլոր աշխատանքները»³⁰։ Միաժամանակ որոշվեց ստեղծել Պաղեստինի արաբներին միավորող մի նոր բարձրագույն մարմին՝ բաղկացած չորս անդամներից (Ջամալ Հուսեյնի, Ահմեդ Հիլալի, Հուսեյն ալ Խալիդի և էմիր ալ Խուրի)³¹։ Արաբական լիգան պահանջեց գինաթափել սիոնիստական ջուկատները։ Բլուզանի նստաշրջանի արդյունքները ամփոփող հաղորդագրությունում այնուհետև նշվում էր, որ անհրաժեշտ է ուժեղացնել պայքարը Պաղեստինում հողերը սիոնիստներին վաճառելու, ինչպես նաև սիոնիստական ապրանքները բոյկոտելու ասպարեզներում։ Որոշվեց նաև արաբական կառավարությունների միջոցներով ստեղծել Պաղեստինի համար հատուկ ֆոնդ³²։ Նույն նստաշրջանում ընդունվեցին նաև պաղեստինյան կուսակցությունները միավորելու և սիոնիստական ապրանքները բոյկոտելու վերաբերյալ հատուկ որոշումներ։ Դրանցից առաջինում նորից էր հիշատակվում մեզ արգեն հայտնի պաղեստինյան նոր բարձրագույն մարմնի

կազմը, որը կառավարում էր «Արաբական բարձրագույն գործադիր կոմիտե»³³։ Որոշման մեջ նշվում էր, որ Լիզան Հույսունի, որ «Պաղեստինում գործող երկու կազմակերպությունները՝ Արաբական բարձրագույն կոմիտեն և բարձրագույն արաբական ճակատը կըմբռնեն նոր պայմանավորվածություն անհրաժեշտությունը և (Գործադիր կոմիտեն) կհամարեն Պաղեստինի բոլոր արաբների միակ ներկայացուցիչը...»³⁴։ Արաբական լիգայի խորհուրդը գտնում էր, որ «այլևս ոչ մի իմաստ չկա, որ (գոյություն ունեցող պաղեստինյան կազմակերպությունները) շարունակեն իրենց գործունեությունը այժմ, երբ արդեն Գործադիր կոմիտեն գոյություն ունի»³⁵։ Սիոնիստական ապրանքները բոյկոտելու մասին որոշումով նախատեսվում էր Լիգայի անդամ յուրաքանչյուր երկրում ստեղծել բոյկոտի վերահսկումն իրականացնող հատուկ գրասենյակներ, ամեն կերպ աջակցել Պաղեստինի արաբների պահանջարկը վայելող նյութերի և ապրանքների արտահանմանը արաբական երկրներից, տեղեկություններ ձեռք բերել սիոնիստական արտագրանջի մասին և այլն³⁶։ Սիոնիստական ապրանքների բոյկոտի խնդրին կարճ ժամանակում Լիգայի նորից անդրադառնալը բացատրվում է նրանով, որ մի շարք արաբական երկրներ խորհրդի 1945 թ. դեկտեմբերյան որոշումը կամ բնավ չէին կատարում, կամ էլ այն իրագործում էին ոչ ճիշտ։ Այսպես, օրինակ, Իրաքը արդեն էր անխտիր բոլոր պաղեստինյան ապրանքների ներմուծումը³⁷։

Բլուզանի նստաշրջանի պաշտոնական հաղորդագրության մեջ նշվում էր, որ ընդունված մի շարք որոշումներ զաղտնի են պահվելու³⁸։ Այդ զաղտնի որոշումներից մեկը վերաբերում էր Պաղեստինին։ Դրանում արձանագրված էր, որ սիոնիստներն իրենց նպատակին հասնելու համար պատրաստ են ուժի դիմել։ Դրա համար էլ անհրաժեշտ է, որ Պաղեստինի արաբները նախազգուշական միջոցներ ձեռք առնեն։ Խորհուրդը որոշեց արաբական ժողովուրդներին «շխանդարել գրամական միջոցներով, զենքով և մարտիկներով Պաղեստինի արաբներին աջակցելու գործում»³⁹։ Միաժամանակ պայմանավորվածություն ձեռք բերվեց, որ եթե ԱՄՆ-ի և Անգլիայի կառավարությունները կենսագործեն անգլո-ամե-

լիկյան Հանձնաժողովի Հանձնարարականները, ապա Արաբական լիգայի անդամները «անհրաժեշտ միջոցներ էին ձեռք առնելու իրենց պաշտպանելու Համար»⁴⁰։ Այդ «անհրաժեշտ միջոցներն» էին. ԱՄՆ-ին և Անգլիային, ինչպես նաև այդ երկրների քաղաքացիներին ոչ մի նոր կոնցեսիա չտրամադրելը, միջազգային կազմակերպություններում նրանց չափացնելը, արաբական երկրներում այդ երկրների ունեցած կոնցեսիաները վերացնելու հնարավորություն ըննարկումը, Պաղեստինի հարցը ՄԱԿ-ում բարձրացնելը⁴¹։

Ինչպեսզ և Բլուզանում ընդունված որոշումները կարևոր էին Պաղեստինի արաբներին օժանդակելու գործում։ Դրանք էին Հակաիմպերիալիստական ուղղվածություն, որը, սակայն, թերավարտ էր։ ԱՄՆ-ին և Անգլիային «բարեկամական դեմոկրատիաներ» և նման փաղաքշական մակդիրներով դիմելու փաստից բացի, այս բանի օգտին է վկայում նաև այն, որ արևմտյան երկրների գեմ Հարկ եղած դեպքում ձևափոխվելիք միջոցառումների մասին որոշումը զազանի էր պահվում։ Այլ խոսքով, Արաբական լիգայի Համար առաջնայինը ոչ թե ԱՄՆ-ի և Անգլիայի իմպերիալիստական ծրագրերի վիժեցումն էր ընդհանրապես, այլ դրանցում սիոնիստամետություն վերացմանն հասնելը։ Բոլորովին էլ նպասակ չունենալով արդարացին էլ լիգայի այսպիսի կուրսը, նշենք, որ դրա հիմքում ընկած էր արաբական երկրների համոզվածությունն այն բանում, որ առանց արևմտյան երկրների, կամ գոնե նրանցից մեկի աջակցության, Պաղեստինի հարցի արաբների համար ընդունելի պայմաններով լուծումն այնքան էլ ռեալ չէ։

Այստեղ հարկ է արձանագրել, որ արաբական աշխարհում կային նաև այլ տրամադրություններ։ Նույնիսկ այնպիսի մի գործիչ, ինչպիսին Պաղեստինի ավատատիրական շրջանակների ներկայացուցիչ Զամալ Հուսեյնին էր, 1946 թ. աշխարհին, անգլո-ամերիկյան Հանձնաժողովի Հանձնարարականների հրապարակումից հետո, հայտարարեց, որ «մեր միակ հույսը Արևելք թեքվելն է, քանի որ Արևմուտքը մեզ դավաճանեց»⁴²։ Նույն օրերին Պաղեստինի արաբական բարձրագույն կոմիտեն մի ուղերձով դիմեց ՍՍՀՄ-ին։ Պետք է նշել, որ այդ փուլում գերիշխողը հակառակ տրամադրու-

թյուններն էին, որոնք արտահայտվեցին նաև կոմունիստների և առաջադիմական մյուս ուժերի գեմ պայքարելու վերաբերյալ Բլուզանում և Ինշասում ընդունված որոշումներում⁴⁵։ Արաբական լիզայում այդպիսի որոշումներ անցկացնողները նպատակ ունեին կաղծակերությունը տալ նաև ռատիկանական ֆունկցիաներ։ Սակայն հակակոմունիզմը լիզայի պաշտոնական շրջանակներում պատահական բնույթ կրեց և հետագայում նման դեպքեր չարձանագրվեցին։

Արբիայի կոմունիստական կուսակցության օրգան «Սաուֆ աշ շաար» թերթը անդրադառնալով Ինշասի և Բլուզանի խորհրդածողովներում Պաղեստինի հարցի վերաբերյալ ընդունված որոշումներին, խստորեն քննադատեց դրանք, իրավացիորեն նշելով, որ դրանցում բացակայում են այնպիսի կարևոր պահանջներ, ինչպիսիք են Պաղեստինին անկախություն տալը և այնտեղից անդլիական զորքերի դուրս բերումը։ Թերթը ճիշտ է նկատել, որ Լիզան ամեն ինչ անում է «անգլիական իմպերիալիզմի հետ լավ հարաբերությունները չփշացնելու» համար⁴⁶։

Արաբական լիզայի Ինշասում և Բլուզանում ընդունված որոշումները որոշակի ազդեցություն թողեցին Պաղեստինում դեպքերի հետագա զարգացման վրա։ Անգլո-ամերիկյան հանձնաժողովի հանձնարարականների նկատմամբ արաբական երկրների բացասական դիրքորոշումը լոնդոնին հնարավորություն ընձեռեց այդ հանձնարարականները վերանայել իր համար շահավետ ձևով⁴⁵։ Այսպես է, որ երևան եկավ Մորիսոնի նախագիծը, ըստ որի Պաղեստինը բաժանվելու էր չորս մարզի, որոնցից երկուսում՝ Երուսաղեմում և Նեղևում պահպանվելու էր Անգլիայի մանդատային տիրապետությունը, իսկ մյուս երկուսը լինելու էին որոշ ինքնավարություն ունեցող արաբական և հրեական մարզեր⁴⁶։ Արաբական լիզայի անգամ պետությունների մասնակցությամբ 1946 թ. սեպտեմբերին լոնդոնում կայացած կոնֆերանսում Անգլիան քննարկման դրեց նոր նախագիծը։ Արաբական երկրները, սակայն, մինչ այդ Լիզայի քաղաքական կոմիտեի 1946 թ. օգոստոսի 13—14-ին Ալեքսանդրիայում կայացած նստաշրջանում մշակել և հաստատել էին Պաղեստինի հարցի կարգավորման իրենց նախագիծը։ Ըստ այդ նախագծի Պա-

դեստինում ստեղծվելու էր յոթ արար և երեք հրեա միևիս-
տերներից բաղկացած ժամանակավոր կառավարություն, որը
նախապատրաստելու էր 60 հոգուց բաղկացած Սահմանադիր
ժողովի ընտրությունը: Նախագծով նախատեսվում էր Սահ-
մանադրության մեջ արձանագրել, որ Պաղեստինը միշտ լի-
նելու է միասնական պետություն և զաղարկեցվելու է հրեա-
կան ներգաղթը⁴⁷: Լոնդոնի կոնֆերանսում արարական եր-
կերները ճշգրտեցին, որ ստեղծվելիք պետության կառավա-
րության կազմում համայնքները ներկայացված են լինելու
բոլորինք թվաքանակի⁴⁸: Իսկ 1946 թ. հոկտեմբերին Լիզա-
յի գլխավոր քարտուղար Ազգամբ հայտարարեց, որ ժամա-
կ նախավոր կառավարությունը Պաղեստինում գործելու է 10
սարի⁴⁹: Կոդմերի այսպիսի հակադիր դիրքորոշման պայ-
մաններում Լոնդոնի կոնֆերանսը, բնականաբար, անարդ-
յունք ավարտվեց:

1946 թ. աշնանը Լոնդոնն առաջ քաշեց Պաղեստինի
հարցի կարգավորման Բեխի նախագիծը, որով նախատես-
վում էր Պաղեստինում ստեղծել արարական և հրեական մի
քանի ինքնավար շրջաններ, որոնք, սակայն, մտնելու էին
Անգլիայի տիրապետության տակ գտնվող միասնական պե-
տության մեջ⁵⁰: Դեկտեմբերին Արարական լիզայի խորհուր-
դը որոշեց չքննարկել Պաղեստինի բաժանման որևէ նախա-
գիծ⁵¹: Միաժամանակ Խորհուրդը, անդրադառնալով Պաղես-
տինում տիրող իրադրությանը, նշեց, որ Պաղեստինի արար-
ները հաճախ են սխոնխատական ահաբեկչությունների զոհ
դառնում: Քանի որ անգլիական իշխանությունները չէին կա-
ռողանում այդ գործողությունների դեմն առնել, ապա Արա-
րական լիզան Լոնդոնից պահանջեց «գինել Պաղեստինի ա-
րար ժողովրդին, հենվելով այն նույն սկզբունքների վրա,
որոնցից ենթևելով բրիտանական կառավարությունը գինել է
Պաղեստինի հրեաներին...»⁵²: Խորհրդի որոշման մեջ նշվում
էր, որ, եթև Պաղեստինում իրադրությունը սրվի, ապա չի
կարելի բացառել, որ արարական ժողովուրդներն օգնեն իրենց
պաղեստինյան եղբայրներին⁵³:

1946 թ. վերջին պարզ դարձավ, որ Պաղեստինի հար-
ցում Անգլիայի քաղաքականությունը ճգնաժամի մեջ է և
միանգամայն հնարավոր է, որ այն վերաճի ամբողջ Արարա-

կան արեւելքում նրա քաղաքականության ճշմարտամիտ Այս պայմաններում 1947 թ. փետրվարին Անգլիան Հայտարարեց Հարցը ՄԱԿ փոխանցելու մասին: Իհարկե, դա չէր նշանակում, որ Լոնդոնը հրաժարվում էր Պաղեստինում իր ունեցած դիրքերը պահպանելուց: Ընդհակառակը, նա Հուլիս ուներ ՄԱԿ-ում հասնել իր համար հարմար որոշումների ընդունման⁵⁴,

Արաբական լիգայի խորհրդի 1947 թ. մարտի հերթական նստաշրջանում որոշվեց պաշտպանել Պաղեստինի հարցը ՄԱԿ-ում քննարկելը և հանձնարարվեց Լիգայի անդամ երկրներին համապատասխան նախապատրաստական միջոցառումներ ձեռնարկել: Խորհրդի որոշման մեջ նշվում էր, որ արաբական երկրները ՄԱԿ-ում պետք է հանդես գան Պաղեստինին լրիվ անկախություն տալու պահանջով⁵⁵: Ընդունվեց նաև մի գաղտնի որոշում, որով նախատեսվում էր ՄԱԿ-ում արաբների համար ոչ ձեռնառու որոշում ընդունվելու դեպքում Եգիպտոսում ստեղծել Պաղեստինի արաբների կառավարություն⁵⁶:

ՄԱԿ-ի գլխավոր ասամբլեայի առաջին արտահերթ նըստաշրջանը 1947 թ. մայիսին որոշեց Պաղեստինի հարցի ուսումնասիրելու համար ստեղծել 11 երկրների ներկայացուցիչներից բաղկացած հատուկ մի հանձնաժողով: Արաբական լիգայի քաղաքական կոմիտեն հունիս ամսին Կահիրեում նիստեր գումարեց՝ որոշելու համար այդ հանձնաժողովի նկատմամբ ունենալիք վերաբերմունքը: Կոմիտեի որոշման վերաբերյալ հակասական տեղեկությունները, դրա մասին արաբական տարբեր երկրներում արված ալլեալ մեկնաբանությունները վկայում են⁵⁷, որ Լիգայի անդամներին չհաջողվեց քննարկվող հարցում վերջնական համաձայնության գալ: Ավելացնենք, որ թեպետ Պաղեստինի արաբական բարձրագույն կոմիտեն բոլորտեց հանձնաժողովը, արաբական երկրներն, այնուամենայնիվ, պարզաբանեցին իրենց տեսակետներն այդ հանձնաժողովին⁵⁸:

1947 թ. օգոստոսի 31-ին ՄԱԿ-ի հատուկ հանձնաժողովը հրապարակեց իր հաշվառվածությունը: Չանդրադառնալով դրամանրամասներին⁵⁹ նշենք, որ հանձնաժողովի անդամների մեծամասնությունն արտահայտվեց Պաղեստինում արաբա-

կան և հրեական առանձին պետություններ, իսկ փոքրամասնությունը՝ երկու ինքնավար մարզերից քաղկացած դաշնակցային մի պետություն ստեղծելու օգտին: Սեպտեմբերի 16-ից 20-ը Սոֆարում (Լիրանան) Արաբական լիգայի քաղաքական կոմիտեն քննարկեց Հանձնաժողովի Հաշվետվությունը: Կոմիտեն որոշեց «բոլոր միջոցները ձեռք առնել» թույլ չտալու համար ոչ միայն Հանձնաժողովի այս հանձնարարականներին, այլ նաև մյուս բոլոր այն միջոցառումների իրականացումը, որոնք չեն ապահովում Պաղեստինի անկախությունը որպես արաբական երկրի»⁶⁰: Սա նշանակում էր, որ արաբական երկրները չեն ընդունում Հանձնաժողովի թե՛ մեծամասնություն և թե՛ փոքրամասնության հանձնարարականները: Բացի այդ, իրենց հայտարարությամբ արաբական երկրները հակացնել էին տալիս, որ նման առաջարկների վրա հիմնված որևէ որոշում իրենք ոչ միայն չեն կատարի, այլև կաշխատեն խանգարել զրա իրականացումը: Առաջ քաշելով Պաղեստինում արաբական պետություն ստեղծելու դադափաբը, որում, սակայն, հաշվի կառնվեին Պաղեստինի բոլոր քաղաքացիների և փոքրամասնությունների իրավունքները⁶¹, արաբական երկրները շեշտը դնում էին Պաղեստինի արաբականությունը պահպանելու վրա, հարկ եղած ձևով ուշադրություն շղարձելով Պաղեստինի հրեաների կարևոր մոմենտին, ինչը սիոնիստական պրոպագանդային տալիս էր լրացուցիչ հաղթաթուղթ: Սակայն այս քաղաքական գիծը, որը հետագայում վերաճեց Իսրայել պետության վերացման կարգախոսի, նաև արդյունք էր սիոնիստական շրջանակների վարած արաբահալած քաղաքականության: Միանգամայն ճիշտ է ակադեմիկոս Ե. Մ. Պրիմակովի միտքը, արտահայտված ընդհանրապես արաբա-իսրայելական թշնամության առաջացման կապակցությամբ, որ «Իսրայելի վերացման կոնկրետ հակադրեցություն էին սկզբում սիոնիստական ղեկավարության, իսկ հետագայում իսրայելական ղեկավար շրջանների որոշակի գործողությունների»⁶²: Հավանաբար ավելի ճիշտ և շրջահայաց կլինեն, եթե 1946—47 թթ. Արաբական լիգան պրոպագանդեր դեռ 1946 թ. օգոստոսին իր իսկ մշակած Պաղեստինի հարցի կարգավորման նախագիծը, կամ

զրա սկզբունքների վրա հիմնված մի ուրիշ ալլընտրանքային նախագիծ:

Քաղաքական կոմիտեի Սոֆարում կայացած նստաշրջանի հայտարարությամբում նշվում էր նաև, որ պաղեստինյան արաբները զենքը ձեռքներին կպայքարեն իրենց նպատակների իրականացման համար, իսկ արաբական երկրները «կօգնեն նրանց մարդկանցով, դրամական միջոցներով և զենքով»⁶³: Կոմիտեն քննարկեց նաև Բլուդանում ընդունված զաղտնի որոշումներն իրազդրծելու հարցը, սակայն, երբ առաջարկվեց այդ մասին վերջնազրկել ուղարկել ԱՄՆ-ի և Անգլիայի կառավարություններին, Սաուդյան Արաբիայի ներկայացուցիչ Յուսուֆ Յասինը, աշխատելով ձգձգել այդ հարցի լուծումը, հայտարարեց, որ պետք է «վերջնազրկին բնագիրը պատրաստել, զրկելը որոշելն առաջ»⁶⁴: Այս հարցը քննարկվեց նաև Խորհրդի հոկտեմբերի 7-ից 15-ը Լիբանանում տեղի ունեցած նստաշրջանում: Որոշվեց այնուամենայնիվ կենսագործել Բլուդանի զաղտնի որոշումները, եթե ՄԱԿ-ը հաստատի պաղեստինյան հանձնաժողովի հանձնարարականները: Խորհուրդը միաժամանակ անհրաժեշտ համարեց Պաղեստինի սահմանակից արաբական երկրներին հանձնարարել ռազմական միջոցներ ձեռք առնել Պաղեստինում անգլիական մանդատի վերացման կապակցությամբ և հնարավորություն ընձեռել արաբական մյուս պետություններին՝ մասնակցելու Պաղեստինի պաշտպանությանը⁶⁵:

1947 թ. նոյեմբերի 29-ին ՄԱԿ-ի գլխավոր ասամբլեան որոշեց Պաղեստինում երկու առանձին՝ արաբական և հրեական պետություններ ստեղծել: Արաբական պետությունը զբաղեցնելու էր Պաղեստինի տարածքի 43%-ը, իսկ հրեականը՝ 56%-ը: Երուսաղեմը իր որոշ շրջանների հետ (Պաղեստինի տարածքի 1%-ը) ունենալու էր հատուկ միջազգային վարչակարգ: Որոշումում նշվում էր, որ անգլիական մանդատը Պաղեստինում ավարտվելու էր ոչ ուշ, քան 1948 թ. օգոստոսի 1-ը: Մինչև այդ օրը Պաղեստինից պետք է հեռանային նաև անգլիական բոլոր զորքերը⁶⁶: Արաբական երկրները ՄԱԿ-ի գլխավոր ասամբլեայում դեմ քվեարկեցին Պաղեստինի անդամահատման նախագծին:

Իսկ ինչպիսի՞ն էր Սովետական Միության դիրքորոշումն այս հարցում: «Սովետական Միության գլխավոր պահանջը 1946—1948 թթ.,—նշում է Ե. Դ. Պիսլինը,—պաղեստինյան գործերում օտարերկրյա միջամտության վերացման, անգլիական մանդատի լուծարքի ենթարկման և այնպիսի պայմանների ստեղծման պահանջն էր, որոնց դեպքում կապահովվեին արաբների և հրեաների ազգային իրավունքները: Հենց այս նպատակներից ելնելով կատարվեց սովետական հայտնի առաջարկությունը նախկին ենթամանդատային Պաղեստինի տարածքում երկմիասնական արաբ-իսրայելական պետություն: ստեղծելու վերաբերյալ»⁶⁷: Սակայն, քանի որ ՄԱԿ-ի գլխավոր ասամբլեայում հիշյալ առաջարկը մերժվեց և հաջվի առնելով, որ Պաղեստինի արաբների և հրեական բնակչության ներկայացուցիչները ղեմ էին դրան, Սովետական Միությունը քվեարկեց Պաղեստինում երկու առանձին պետություններ ստեղծելու օգտին»⁶⁸:

1947 թ. դեկտեմբերի 8-ից 17-ը Կահիրեում տեղի ունեցավ Արաբական լիգայի խորհրդի նստաշրջանը, որը ամբողջով Սեյիդ Նաջրի Պաղեստինի հարցի քննարկմանը: Լիգա-խորհրդի ընդունած հայտարարությունում նշվում էր, որ «Արաբական լիգայի երկրների կառավարությունները իրենց ժողովուրդների հետ միասին պայքարելու են իրենց եղբայրների հանդեպ կատարված անարդարությանը վերջ տալու համար և պատրաստ են հնարավորություն ընձեռել նրանց (պաղեստինցի արաբներին—Յ. Ա.) պաշտպանվելու և ձեռք բերելու Պաղեստինի անկախությունն ու միությունը»⁶⁹: Խորհուրդը որոշեց նաև «կարուկ միջոցառումներ մշակել... խանգարելու համար Պաղեստինի բաժանման անարդար պլանի իրականացումը...»⁷⁰: Խորհուրդն ընդունեց նաև մի գաղտնի որոշում արաբական երկրներում կամավորներ հավաքագրելու և դրանցից «Արաբական ազատագրական բանակ» կազմավորելու վերաբերյալ⁷¹:

1947 թ. վերջից, 1948 թ. սկզբից Պաղեստինում դեպքերի հետագա սրման հետ մեկտեղ, զնալով ավելի դժվար էր դառնում արաբական միացյալ զիժ որդեգրել Պաղեստինի հարցում: Հարկ է նշել, որ արաբական երկրների դիրքորոշման մեջ տարբերություններ նկատվում էին ղեռ ավելի շուտ:

Այսպես, տակավին 1946 թ. Անդրհորդանանն ու Սաուդյան Արաբիան Բլուզանում գեմ արտահանողներին ԱՄՆ-ի և Անգլիայի նկատմամբ խիստ միջոցառումներ կիրառելուն⁷²։ Նույն նստաշրջանում Իրաքն ու Անդրհորդանանը հանդես եկան Պաղեստինի արաբական բարձրագույն գործադիր կոմիտեում հակաանգլիականորեն տրամադրված գործիչների ընտրվելու դեմ⁷³։ Նշված ժամանակաշրջանից սկսած, սակայն, այդ հակասությունները կրեցին անհամեմատ սուր բնույթ։ Հենց այս պատճառով էլ 1947 թ. դեկտեմբերյան նստաշրջանի ընթացքում հնարավոր չեղավ հաստատել Բլուզանում ընդունված որոշումներն անմիջապես իրականացնելու վերաբերյալ առաջարկը⁷⁴։ Իսկ 1947 թ. հոկտեմբերին կիրանանում գումարված Խորհրդի նստաշրջանում, երբ քննարկվում էր Պաղեստինյան հանրապետություն հռչակելու հնարավորությունը, Անդրհորդանանը դրան դեմ դուրս եկավ⁷⁵։ Ամմանի գերբորոշման փոփոխմանն հասնելու համար Խորհրդում ներկայացված արաբական երկրների պատվիրակությունների ղեկավարները, որոնց մեծ մասը այդ երկրների վարչապետներն էին, հոկտեմբերի 13-ին այցելեցին Անդրհորդանան⁷⁶։ Սակայն վերջինիս պաղեստինյան քաղաքականությունում որևէ էական փոփոխություն չկատարվեց։ Այցելության միակ արդյունքն այն եղավ, որ Անդրհորդանանի էմիր Աբդալլահն առժամանակ հրաժարվեց «Ենթ Սիրիայի» ծրագիրը պրոպագանդելուց⁷⁷։

1948 թ. փետրվարի 7-ից 22-ը Կահիրեում տեղի ունեցավ Արաբական լիգայի քաղաքական կոմիտեի նստաշրջանը, որը որոշեց Պաղեստինի ազատագրման բանակի հրամանատար Նշանակել իրաքյան բանակի շտաբի պետ գեներալ Իսմայիլ Սաֆվաթին։ Միաժամանակ ստեղծվեց նաև պաղեստինյան արաբների տնտեսական և ֆինանսական հարցերով զբաղվող մի մարմին, որը նաև լինելու էր «ազատագրման բանակի հրամանատարության անկյունաքարը»։ Այդ մարմնի ղեկավարներ նշանակվեցին Լիզայի գլխավոր քարտուղար Ազզամը, իրաքյան գեներալ Քահա ալ Հաշիմին և պաղեստինյան գործիչ Մուսա ալ Ալամին⁷⁸։ Քաղաքական կոմիտեն որոշեց նաև նոր կոնցեսիաներ շտրամադրել Պաղեստինի բաժանման օգտին քվեարկած երկրներին⁷⁹։ Այս

ներգման օգտագործելու միջոցով, խնամակալության անվան տակ Պաղեստինում իր տիրապետությունը հաստատելն էր⁸²։ Նույն շրջանում ԱՄՆ-ի տարրեր քաղաքական գործիչներ սկսեցին խոսել ՄԱԿ-ի գլխավոր ասամբլեայի որոշումներով իրականացման հնարավոր չլինելու մասին⁸³։ Արաբական լիգան, չխորանալով անգլո-ամերիկյան դիվանագիտության բուն նպատակների մեջ, այն թյուր պատկերացումն ուներ, որ անգլո-ամերիկյան նման նախագծերի ի հայտ գալն իր վկայում էր այդ երկրների պաղեստինյան քաղաքականության փոփոխման մասին և որ միանգամայն հնարավոր էր դրանց միջոցով հասնել Պաղեստինի հարցի արաբների համար ձեռնառու որոշման։ Արաբական լիգայի քաղաքական կոմիտեի մարտյան նստաշրջանի փաստաթղթերում անգլո-ամերիկյան այդ նախագծերը թեպետ չէին պաշտպանվում և նորից էր զրվում անկախ և միացյալ Պաղեստին ստեղծելու պահանջը, սակայն այդ նախագծերը չէին դատապարտվում և նկատվում էր անհարկի լավատեսություն։ Պաղեստինի հարցի խաղաղ ու արաբներին հարմար կարգավորման հարցում⁸⁴։

Ապրիլի 10-ից 15-ը Քաղաքական կոմիտեն նորից նիստեր գումարեց քննարկելու համար Պաղեստինի հարցը։ Միայն այս նստաշրջանում որոշվեց հանդես գալ Պաղեստինը որևէ երկրի խնամակալությանն հանձնելու առաջարկներով ղեմ, եթե խնամակալ շնշանակվեր Արաբական լիգան կամ նրա անդամներից որևէ մեկը⁸⁵։ Քաղաքական կոմիտեն՝ որոշեց նաև մանդատի վերջանալուց անմիջապես հետո արաբական երկրների բանակները Պաղեստին մտցնել⁸⁶։ Արևմտյան երկրները, հանձին Անգլիայի, այս անգամ էլ փորձում էին արաբական երկրների ուշադրությունը շեղել Պաղեստինի խնդրից, առաջ քաշելով նրանց հետ ուղիմա-քաղաքական պայմանագրեր կնքելու գաղափարը⁸⁷։

Այս նստաշրջանը վերջինն էր արաբա-խորայնական առաջին պատերազմի սկսվելուց առաջ։ Դրան նախորդող երեք տարիների ընթացքում Արաբական լիգան հիմնականում ուշադրություն էր դարձնում Պաղեստինի հարցի միջազգային ասպեկտին, ձգտելով սկզբում Անգլիայի և մասամբ նաև ԱՄՆ-ի օգնությամբ, իսկ խնդրի ՄԱԿ փոխանցվելուց հետո այդ կազմակերպության շրջանակներում հասնել Պաղեստին-

նում իր նպատակների իրականացմանը: Ընդ որում մինչև 1948 թ. կեսերը գերադնահատվում էր արաբական գործոնի դերը արևմտյան երկրների ընդհանրապես արտաքին քաղաքականությունն և մասնավորապես մերձավորարևելյան քաղաքականության ձևավորման պրոցեսում, և միաժամանակ թեթևաճանաչվում էին սիոնիստների հնարավորությունները: Հակառակ այն իրողության, որ Արաբական լիգան բազմաթիվ անգամներ հայտարարում էր, որ արաբական երկրները պատրաստ են ուժի դիմել հանուն Պաղեստինի միասնության, ռազմական ասպարեզում ձևոնարկված նախապատրաստական քայլերը ուղղակի անբավարար էին: Այլ խոսքով ռեալ համարելով Պաղեստինի խնդրի քաղաքական կարգավորումը, Արաբական լիգան համարյա երեք տարի ճիշտ չէր զնահատում Պաղեստինում տիրող իրադրությունը: Այսպիսի դիրքորոշումը մասամբ արդյունք էր նաև ԱՄՆ-ի և Անգլիայի վարած քաղաքականության, որը շատ դեպքերում ուղղակի մոլորեցնում էր արաբական երկրներին:

1948 թ. մայիսի 14-ին «Անգլիան հանկարծակիորեն հայտարարեց մանդատի դադարեցման» և Պաղեստինից «իր զորքերը դուրս բերելու մասին»⁸⁸, նույն օրն իսկ հռչակվեց Իսրայելի պետությունը: Հաջորդ օրը, մայիսի 15-ին Եգիպտոսի, Իրաքի, Սիրիայի, Լիբանանի և Անգրհորդանանի բանակները մտան Պաղեստին: Սակայն, ինչպես ցույց են տվել սովետական մասնագետներ Ե. Դմիտրիևը, Վ. Պ. Լադենյկինը և Լ. Ի. Մեդվեդենկոն, սխալ է արաբական երկրներին համարել արաբա-իսրայելական առաջին պատերազմի «պաղեստինեոզներ»⁸⁹, Ինչպես նշում է Լ. Ի. Մեդվեդենկոն, «պաղեստինյան արյունալի կոտորածը, որն հետադաշում պատերազմի վերաճեց, սկսվել է մինչև Իսրայելի պետության հռչակումը (արդեն 1946—1947 թթ.)» և որ «այդ պատերազմը կապված էր ոչ թե արաբների, այլ սիոնիստական ահապանձադերժվել է ոչ թե արաբների, այլ սիոնիստական ահապանձադերժների կողմից»⁹⁰, Այն փաստը միայն, որ 250 հազար բեկիշների կողմից⁹¹, Այն փաստը միայն, որ 250 հազար բեկիշների կողմից, խոսում վկայություն է այդ մասին⁹¹, բնեց բնականաբան գործիչ, Արաբական լիգայի Եգիպտոսի հայտնի քաղաքական գործիչ, Արաբական լիգայի նախկին գլխավոր քարտուղար Մահմուդ Ռիազն իր հուշերում գրում է, որ Եգիպտոսն սկզբում մտադրվել էր ռազմական

գործողություններ ղեկավարել իր տարածքից դուրս: Այդ մասին Եղիպտոսի վարչապետ Նուբրաշին տեղյակ էր պահել արաբական երկրներին 1947 թ. հոկտեմբերին Արաբական լիգայի քաղաքական կոմիտեի նիստերից մեկի ժամանակ: Դրա հետ համաձայնել էր նաև Սաուդյան Արաբիան, ելնելով արաբական բանակների թույլ լինելուց: Որպես այլընտրանք առաջարկվել էր ուժեղացնել պաղեստինյան արաբներին ցույց տրվող օգնությունը: Եվ միայն օգնության վերաբերյալ Պաղեստինի արաբների կողմը ստիպեցին Կահիրեին փոխել իր դիրքորոշումը⁹²:

Արաբական բանակների Պաղեստին մտնելու կապակցությամբ Արաբական լիգայի անդամ երկրների կառավարությունները հանդես եկան հատուկ հայտարարությամբ: Դրանում նշվում էր, որ արաբական բանակները Պաղեստին են մտնում վերջ տալու արյունահեղությունը և այդ երկրի բնակիչներին հնարավորություն տալու, որ նրանք անձամբ որոշեն իրենց երկրի ապագան: Հայտարարությունում պնդվում էր, որ Պաղեստինի հարցի միակ ճիշտ լուծումը կլինի միացյալ պաղեստինյան պետության հաստատումը, որում կապահովվեն փոքրամասնությունների իրավունքները⁹³:

Նախքան արտքա-խորաշխարհյան առաջին պատերազմին անդրադառնալը, պետք է պարզարանել, թե դրա ընթացքում արաբական առանձին երկրներ կոնկրետ ի՞նչ նպատակներ էին հետապնդում և թե ինչպիսի՞ն էր նրանց վրա իմպերիալիստական տերությունների ազդեցության աստիճանը:

Ինչպես իրավացիորեն նշված է «Մերձավոր և Միջին արևելքի երկրների արտաքին քաղաքականությունը» աշխատությունում, «եթե Իրաքի և Անդրհորդանանի համար «պաղեստինյան հարցի արդարացի լուծում» նշանակում էր «Բարեբեր մահիկի» կամ «Մեծ Սիրիայի» ստեղծելու հնարավորություն, ապա Եղիպտոսն ու Սաուդյան Արաբիան պաղեստինյան հարցի լուծումն արդարացի էին համարում այն դեպքում միայն, երբ այն բացառում էր հաշիմյանների դինաստիայի ուժեղացումը»⁹⁴: Այլ խոսքով Եղիպտոսի և Սաուդյան Արաբիայի դիրքորոշումը Պաղեստինի հարցում ծավալապաշտական չէր: Համարյա նմանօրինակ դիրքորոշում ունեին նաև Սիրիան ու Լիբանանը: Հարկ է նշել, որ

զացում»⁹⁷, Իհարկե, «ամբողջ Պաղեստինը գրավելու» մասին պնդումը միայն դատարկ հայտարարություն էր, քանի որ դեռ 1948 թ. մարտին Անգլիայի արտաքին գործերի մինիստր է. Բևինը և Անգլոհորդանանի վարչապետ Քալֆին Աբու Հուդան պայմանավորվել էին, որ Արաբական լեգեոնը (անգլիական սպաների հրամանատարության ներքո գտնվող անգլոհորդանանյան բանակը), թափանցելով Պաղեստին, չի մտնի հրեական պետությանը հատկացված տարածքը⁹⁸, Ինչպես նշում է Լ. Ն. Կոտլովը, «այս սահմանափակումը անկասկած արդյունք էր Պաղեստինը ազդեցության գոտիների բաժանելու վերաբերյալ այդ ժամանակ ԱՄՆ-ի և Անգլիայի իմպերիալիստների միջև արդեն ձեռք բերված պայմանավորվածություն»⁹⁹, 1948 թ. ապրիլի 12-ին և մայիսի 11-ին Անգլոհորդանանի թագավոր Աբդալլահի և սինիստական գործիչների միջև տեղի ունեցած հանդիպումներ, որոնց ընթացքում կողմերը պայմանավորվեցին Պաղեստինը միմյանց միջև բաժանելու վերաբերյալ: Հետագործի է, որ Աբդալլահը հավատարմացրեց Հրեական գործակալության ներկայացուցիչ Գուդա Մեյրիին, որ իրաքյան զորամասերն էլ չեն ներխուժի հրեական պետությանը հատկացված տարածքը¹⁰⁰:

Մտնելով Պաղեստին, արաբական երկրների բանակները գրադեցրեցին արաբական պետությանը հատկացված տարածքը: Ընդ որում անգլոհորդանանյան և իրաքյան զորամասերը գրեթե ամբողջովին գրավեցին Հորդանան գետի արևմտյան ափը: Պատերազմական գործադուլյունների սկզբից հետո ՄԱԿ-ի Անվտանգության խորհուրդը կոչ արեց դադարեցնել դրանք: Սկզբում Արաբական լիգան մերժեց զինադադարի առաջարկը¹⁰¹, Սակայն հունիսի 1-ին Լիգայի քաղաքական կոմիտեն որոշեց համաձայնել զինադադարի հաստատմանը, միաժամանակ նշելով, որ արաբական երկրները կշարունակեն պայքարել հրեական պետության դեմ¹⁰², Հունիսի 11-ին ստորագրվեց զինադադարի վերաբերյալ առաջին համաձայնագիրը: Սակայն հուլիսի 8-ին ռազմական գործողությունները վերսկսվեցին և շարունակվեցին մինչև հուլիսի 18-ը, երբ հայտարարվեց երկրորդ զինադադարի մասին: Այդ ընթացքում Իսրայելը գրավեց համարյա ամբողջ հյուսիսային Պաղեստինը¹⁰³:

Թաղմական գործողությունների սկսվելուց հետո Արա-
բական լիգայի առջև ծառացավ մի կարևոր խնդիր: Դա արա-
բական բանակների գրաված պաղեստինյան հողերի ստա-
տուսի հարցն էր: Արաբական լիգայի քաղաքական կոմիտեի
1948 թ. հուլիսի 8-ին Ալեքսանդրիայում տեղի ունեցած
ներստում որոշվեց Պաղեստինում Ահմեդ Նիլմիի գլխավորու-
թյամբ ստեղծել ժամանակավոր քաղաքացիական վարչու-
թյուն, որն ունենալու էր արգարադատության, ֆինանսների,
պաշտպան տնտեսության և այլ՝ թվով ինը պաշտոնատեղեր¹⁰⁴:
Հատկանշական է, որ ժամանակավոր քաղաքացիական վար-
չությունը տվյալ փուլում իրավասու էր համարվում քաղա-
քական գործերում¹⁰⁵: Դրա պատճառը հավանաբար այն էր,
որ լիգայի անդամները չէին ուզում բացահայտ առճակատ-
ման դալ Անդրհորդանանի դեմ, որը սկզբունքորեն առաք-
կում էր Պաղեստինի ինքնորոշմանն ուղղված ցանկացած
բայլի: Սակայն Պաղեստինի ժամանակավոր վարչության
ստեղծումն էլ բավականին սրեց հարաբերությունները Ան-
դրհորդանանի և լիգայի անդամ մյուս պետությունների մի-
ջև, որի պատճառով էլ տապալվեց արաբական բանակների
միացյալ հրամանատարություն ստեղծելու փորձը¹⁰⁶: Իսկ
Ահմանը դեռ 1948 թ. մայիսից նախապատրաստական մի-
ջոցառումներ էր ձեռնարկել Պաղեստինի արաբական հատ-
վածն իրեն բռնակցելու համար: Արդեն այդ շրջանում ստեղծ-
վեց Արգալլահի պաղեստինցի կողմնակիցներին միավորող
«Պաղեստինի բյուրոն», որը կոչված էր պայքարելու Պա-
ղեստինի բարձրագույն կոմիտեի դեմ: Մի փոքր ավելի ուշ
վերացվեցին Պաղեստինի և Անդրհորդանանի միջև եղող
մաքսային արգելքները, պաղեստինցի գաղթականներին տըր-
վեցին անդրհորդանանյան քաղաքացիների որոշ իրավունք-
ներ¹⁰⁷:

Քաղաքական կոմիտեի 1948 թ. սեպտեմբերի 6-ից 12-ը
տեղի ունեցած նստաշրջանում նորից քննարկվում էր Պա-
ղեստինի հարցը: Նստաշրջանի ավարտից հետո լիգայի զբե-
խավոր քարտուղար Ազզամը հայտարարեց, որ պաղեստինցի
արաբներն իրավունք ունեն քաղաքացիական ժամանակավոր
վարչությունը «դարձնել կառավարություն կամ կյանքի կո-
չել մի նոր կառավարություն»¹⁰⁸: Արաբս լան լիգան այսպի-

սով ցանկանում էր պաղեստինյան կառավարության ստեղծմանը տալ «ինքնավար» բնույթ, այն շկասկել կիզայի այս կամ այն ակտի հետ և դրանով իսկ խուսափել Անդրհորդանանի հետ հարաբերությունների կտրուկ վատթարացումից։

Պաղեստինի բարձրագույն կոմիտեի 1948 թ. սեպտեմբերի 23-ի նիստում, որը գումարվեց Ամին ալ Հուսեյնիի նախագահությամբ, հայտարարվեց Ահմադ Շիլմիի ղլխավորությամբ «պաղեստինյան ազատ կառավարության» ստեղծման մասին¹⁰⁹։ Իսկ սեպտեմբերի 30-ին Ղազայում տեղի ունեցավ Պաղեստինի սահմանադիր ասամբլեայի նիստը, որի աշխատանքին մասնակցում էին Պաղեստինի բարձրագույն կոմիտեի, քաղաքապետարանների, ատևորական պալատների և պաղեստինյան այլ կազմակերպությունների թվով 83 ներկայացուցիչներ։ Ասամբլեայի նախագահ միաձայնորեն ընտրվեց Ամին ալ Հուսեյնին։ Այնուհետև ասամբլեան վրասահությամբ քվե տվեց Ահմադ Շիլմիի կառավարությանը¹¹⁰։ Հաջորդ օրը, հոկտեմբերի 1-ին, հայտարարվեց անկախ Պաղեստինի ստեղծման մասին, որն իր մեջ բնագրկում էր ամբողջ Պաղեստինի տարածքը, այդ թվում նաև ՄԱԿ-ի որոշումով հրեական պետությանը հատկացված հողերը¹¹¹։ Հոկտեմբերի 12-ին Պաղեստինի կառավարությունը (որը հաճախ իր նստավայրի անունով կոչվում է նաև Ղազայի կառավարություն) ճանաչվեց Եգիպտոսի, 13-ին՝ Սիրիայի և Լիբանանի, 14-ին՝ Սաուդյան Արաբիայի, 16-ին՝ Նմենի կողմից¹¹²։ Բոլորովին այլ դիրքորոշում ունեցավ Անգլոհորդանանը։ Նա ոչ միայն չճանաչեց Շիլմիի կառավարությունը, այլև ամեն կերպ խանգարեց նրա ազդեցության տարածմանը Արաբական լեգեոնի և իրաքյան զորամասերի կողմից գրավված արևելյան Պաղեստինում, որտեղ կենտրոնացված էր պաղեստինցի արաբների մեծ մասը։ Արգալւհհը հրամայեց նաև ցրել Հուսեյնիի կողմնակիցների ռազմական կազմակերպության («Ալ Ջիհադ ալ Մուկադդասի») քոկատները։ Միաժամանակ Ամմանի զրաժոնները լայն արշավ ծավալեցին Ղազայի կառավարությանն ի հակադիր մի այլ կառավարություն ստեղծելու համար¹¹³։ Շիլմիի կառավարության նկատմամբ բացասական դիրքորոշում որդեկրեցին ԱՄՆ-ը և Անգլիան¹¹⁴։

Ինչպես գրում է Լ. Ն. Կոտլովը, «դեպքերի հետագա ընթացքի վրա... լուրջ ազդեցություն թողեցին պաղեստինյան պատերազմի ճակատներում ընդհանուր փոփոխությունները»¹¹⁵, Հոկտեմբերի 15-ին, խախտելով զինադադարը, իսրայելական զորքերը Նեղեում հարձակման անցան եգիպտական զորամասերի դեմ, որոնց հիմնական մասն ստիպված եղավ Նահանջել Ղազալի շրջան։ Իսկ Հոկտեմբերի 29-ին իսրայելական բանակը հյուսիսում մտավ Լիբանանի տարածքը¹¹⁶։ Այս պայմաններում համարյա արաբական բոլոր կառավարությունների, այդ թվում նաև Ղազալի կառավարության համար առաջնային նշանակություն ստացավ ռազմական գործողությունների հետագա ընթացքը և նրանք առժամանակ համաձայնեցին օրակարգից հանել պաղեստինյան արաբական պետության ստեղծման հարցը, ակնկալելով, որ Արաբական լեզեոնը ակտիվ գործողություններ ծավալելով կհեշտացնի արաբական մյուս բանակների գործը։ Սակայն Ամանը ոչ մի էական ռազմական գործողություն չձեռնարկեց, արաբական մյուս երկրներին օգնելու համար¹¹⁷։ Ավելին, օգտվելով արաբական բանակների պարտությունից, Արդալահը որոշեց արագացնել Պաղեստինի արաբական հատվածների բռնակցումը¹¹⁸։

կայն 1948 թ. ղեկավարների վերջին Արդարադատության նախագահի հրահանգով ծառայության հրաժարվելու իրականացնելուց, «նպատակ ունենալով Իսրայելի հետ առաջիկայում ծրագրավորվող քանակցություններում ապահովել արաբական մյուս երկրների ղիվանագիտական աջակցությունը»¹²²:

1948 թ. ղեկավարների 15-ին Արաբական լիգայի քաղաքական կոմիտեն նորից հանդես եկավ պաղեստինցի արաբների իրավունքների պաշտպանությունում: Նրա ընդունած որոշման մեջ նշվում էր, որ «Պաղեստինի արաբները պետք է դիտվեն որպես անկախ ազգ, որը բնակվում է անկախ պետությունում»¹²³: Քաղաքական կոմիտեն գտնում էր, որ «Եթե Պաղեստինի արաբական մասը միավորվի Անդրհորդանանին, ապա դա կվտանգի ինչպես Պաղեստինի անկախությունը, այնպես էլ անվտանգությունն ու օրինականությունն այդ երկրում (Անդրհորդանանում—Շ. Ն.)»¹²⁴:

1948 թ. վերջին, 1949 թ. սկզբին Պաղեստինում ռազմական գործողությունները զաղարկեցվեցին: ՄԱԿ-ի որոշումով Պաղեստինի արաբական պետությանը հասկացված հողերի մեծ մասը՝ 6,6 հազար քառ. կմ. զբաղեց Իսրայելը, 5,5 հազար քառ. կմ անցավ Անդրհորդանանին, իսկ 253 քառ. կմ (Ղազայի շրջանը)՝ Եգիպտոսին¹²⁵:

Գծվար է միանշանակ ղեկավարական տալ արաբա-իսրայելական առաջին պատերազմի ժամանակ Արաբական լիգայի գործունեությունը: Փաստ է, որ այդ կազմակերպությունը չկարողացավ համակարգել իր անդամների ռազմական գործողությունները: Սակայն պարզ է նաև, որ լիգայի անդամ պետությունների հետապնդած ռազմա-քաղաքական նպատակների չհամընկնման պայմաններում, հնարավոր էլ չէր նրանց միջև գործուն, ոչ ձևական համագործակցություն հաստատել այդ ասպարեզում: Եթե այս մարզում լիգայի փաստական անգործությունն մատնվելը օբյեկտիվ պատճառներ ուներ, ապա պաղեստինյան պետության ստեղծման հարցում նրա դանդաղկոտությունն այնքան էլ արդարացված չէր: Աններելի է, որ ամբողջ շուրս ամիս (1948 թ. մայիսի 15-ից մինչև սեպտեմբերի վերջը) շատեղծվեց Պաղեստինի արաբական կառավարություն: Այս հարցում Անդրհորդանանին ղիջումներ կատարելու տակտիկական ճիշտ չէր լիգայի անդամ-

ները այդպիսով չէին կարող Ամմանի դիրքորոշման փոփոխմանն հասնել թե՛ Պաղեստինի ապագայի, թե՛ պաղեստինյան պատերազմում նրա որդեգրած կուրսի հարցում: Եվս մի կարևոր հանգամանք: Ինչպես ցույց տրվեց վերևում, կիզան Պաղեստինում հենվում էր Արաբական բարձրագույն կոմիտեի վրա, որը թեպետ և ուներ հակաանգլիական և հակահաշիմյան ուղղվածություն, սակայն ներկայացնում էր Պաղեստինի բուրժուա-ափամառապետական վերնախավին: Այդ կողմակերպությանը հատուկ էր դասակարգային նեղամտություն: Այսպես, օրինակ, բարձրագույն կոմիտեի ներկայացուցիչներին կազմված Պաղեստինի ժամանակավոր քաղաքացիական վարչության առաջին քայլերին մեկնելով Պաղեստինի առաջագիմական կազմակերպությունների դեմ հալածանքաբարձրացնում էր անկախ արաբական Պաղեստին ստեղծելու գործին:

1948 թ. սեպտեմբերի վերջին ստեղծված պաղեստինյան կառավարությունը Պաղեստինի ոչ մի շրջանում, բացի Հազայից, գործելու հնարավորություն չստացավ:

Այս բոլորի հետ պետք է նշել, սակայն, որ 1948 թ. պայմաններում, երբ արաբական երկրները զինված էին շատ վատ և երբ անգլո-ամերիկյան իմպերիալիստներն ու նրանց հովանավորյալներ՝ Իսրայելն ու Անգլոհորդանանը, հիմնականում գործում էին նախօրոք ձևոք բերված, ընդ որում այդ օրերին զաղտնի պահվող և ամենայն հավանականությամբ արաբական մյուս պետություններին ոչ-հայտնի պայմանադրվածության համաձայն, Պաղեստինում կարելի էր հաշտության հասնել խնդրում ներքաշված արաբական բոլոր երկրներում ժողովրդական լայն պայքար ծավալելով միայն: Իսկ կիզայի անդամ պետություններն այդ շրջանում իրենց սոցիալ-դասակարգային բնույթով ի վիճակի չէին այդ անել:

Պատերազմական գործողությունների ավարտից հետո պաղեստինյան արաբական պետություն ստեղծելու հարցը մեծապես կախված էր արևելյան Պաղեստինում տիրող տրամադրություններից, որը գրավվել էր Անգլոհորդանանի կողմից և որտեղ բնակվում էր պաղեստինցի արաբների զգալի մասը: «1948 թ. վերջին,—գրում է Լ. Ն. Կոտլովը,—սկսվեց

հեղինակավոր, նախկինում Արդալլահին թշնամաբար տրամադրված բուրժուա-ավատատիրական խմբավորումների աստիճանական հեռացումը Ղազալի կառավարությունից, որոնք համոզվել էին Ամին ալ Հուսեյնի ծրագրի իրագործման անհիմն լինելու մեջ»¹²⁷։ Միայն իրենց դասակարգային նեղ շահերի մասին մտածող այս խմբավորումները անդրհորդանանյան դորամասերի ներկայության պայմաններում որևէ ալլընտրանք չունեին։ Իսկ Արաբական լիգայի մի շարք անդամներ, որոնք, հակառակ այն իրողության, որ պաղեստինյան պատերազմում կրած պարտության հետևանքով գտնվում էին ճգնաժամային իրավիճակում, Պաղեստինում արաբական պետություն ստեղծելու համար պայքարը ավարտված չէին համարում։ Նրանց համար այդ պայքարը նաև ճգնաժամից դուրս գալու միջոց էր։ Այս դիրքերից առավել աշխույժ հանդես եկողը Եգիպտոսն էր։

1949 թ. հունվարին մամուլում տեղեկություններ երևացին այն մասին, որ Կահիրեն առաջարկում է Անդրհորդանանին հեռացնել Արաբական լիգայից, եթե նա արգելի պաղեստինյան անկախ պետության ստեղծմանը¹²⁸։ Սակայն այս հարցում արաբական երկրների միջև համաձայնություն չկար։ Եգիպտոսի նախաձեռնությամբ մասնավորապես դեմ էր Իրաքը, որի հարաբերություններն այդ շրջանում օրված էին Լիգայի ղեկավարության հետ։ 1949 թ. մայիսին այդ հարաբերություններն այն աստիճան էին վատացել, որ Իրաքը Լիգայի ալլեալ մարմինների աշխատանքներին իր մասնակցությունը պայմանավորում էր Լիգայի գլխավոր քարտուղար Ազզամի հեռացումով և նրա փոխարեն Փամիլ Շամունին կամ Իրաքի նախկին վարչապետ Զամիլ Մադֆաին նշանակելով¹²⁹։

Օգտվելով միջարաբական հարաբերություններում իր համար այսպիսի նպաստավոր մթնոլորտից, Արդալլահը ղգուշորեն իրականացնում էր Արևելյան Պաղեստինի բռնակցման քաղաքականությունը։ 1949 թ. փետրվարին նա հրապարակեց մի հրամանագիր, ըստ որի յուրաքանչյուր պաղեստինցու իրավունք էր տրվում ձեռք բերել անդրհորդանանյան քաղաքացիություն, իսկ նույն թվականի մայիսին անդրհորդանանյան նոր կառավարության կազմում ընդգրկ-

վեցին երեք պաղեստինցիներ¹³⁰։ Սակայն 1949 թ. երկրորդ կեսին, 1950 թ. սկզբին, երբ բարեկամվեցին եգիպտա-իրաք-յան հարաբերությունները, Աբգալլահը որոշ ժամանակով ձեռնադաշ մնաց բանակցողական քայլեր ձեռնարկելուց և սկսեց Իսրայելի հետ մերձեցման ուղիներ փնտրել¹³¹։ 1949 թ. վերջին, 1950 թ. սկզբին Իսրայելի կառավարության և Նրա ներկայացուցիչների միջև կայացած բանակցություններից պարզ դարձավ, որ «Իսրայելի ղեկավարները բարյացակամորեն են վերաբերում Արևելյան Պաղեստինը Աբգալլահի տիրույթներին պաշտոնապես միացնելու նախագծին»¹³²։

Անդրհորդանանի վարած անջատողական քաղաքականությունը բննարկման առարկա դարձավ Լիզայի 1950 թ. դարնանային նստաշրջանում, որը Կահիրեում դումարվեց դարտի 25-ից ապրիլի 13-ը։ Եգիպտոսի վարչապետ Նահա-սըն առաջարկեց Ղազայի կառավարության ներկայացուցիչներին հրավիրել նստաշրջանի աշխատանքներին մասնակցելու¹³³։ Ըստ որոշ ազդյութների, Կահիրեն զրեց նաև Անդրհորդանանը Լիզայից հեռացնելու հարցը¹³⁴։ Ի պատասխան, Աբգալլահը իր ներկայացուցիչներին հրահանգ տվեց առժամանակ բռնկոտել նստաշրջանի աշխատանքը¹³⁵։ Մարտի 27-ից պաղեստինյան կառավարության ներկայացուցիչները մասնակցեցին խորհրդի նիստերին։ Սակայն նստաշրջանը հիմնական ուշադրությունը դարձրեց Անդրհորդանանի և Իսրայելի միջև անջատողական բանակցություններին, զրանք չկապելով Պաղեստինի արաբական հողերի ստատուսի և Ղազայի կառավարության խնդրի հետ։ Լիզայի անդամ երկրների այսպիսի դիրքորոշումը արդյունք էր նաև Ամմանի վարած խորամանկ քաղաքականության։ Բանն այն է, որ Իսրայելի հետ բանակցությունները «Աբգալլահի կողմից օգտագործվում էին որպես Լիզայի պետություններին քաղաքական շանտաժի ենթարկելու միջոց, որոնց նա կարող էր սպառնալ զրանք նորից սկսելու հնարավորությամբ»¹³⁶։ Ապրիլի 1-ին Արաբական Լիզայի անդամները, այդ թվում նաև Անդրհորդանանը, հաստատեցին խորհրդի որոշումը Իսրայելի հետ անջատողական բանակցություններ չվարելու վերաբերյալ¹³⁷։ Որոշմամբ Լիզայի անդամներին արգելվում էր «բանակցել... անջատողական խաղաղության (պայմանագիր)

կամ որևէ (այլ) քաղաքական, ռազմական կամ տնտեսական համաձայնագիր կնքել Իսրայելի հետ»¹³⁸։ Որոշման մեջ նշվում էր, որ այդպիսի քայլ անող երկիրը կհեռացվի Լիգայից։ Նստաշրջանի վերջին օրը՝ ապրիլի 13-ին, Խորհուրդը հաստատեց նաև այն պատժամիջոցները, որոնք գործադրվելու էին անջատողական գործարք կատարած երկրի դեմ։ Մասնավորապես նախատեսվում էր խզել այդ երկրի հետ բոլոր տեսակի քաղաքական, դիվանագիտական և առևտրաֆինանսական կապերը¹³⁹։

Խորհրդի ապրիլի 1-ի որոշումը բուրբուլին էլ շահագնացրեց Անդրհորդանանի և Եգիպտոսի ու Ղազալի կառավարության միջև հակամարտության վերացմանը։ Վերջիններիս ջանքերով Լիգայի քաղաքական կոմիտեն ապրիլի 6-ից 11-ը այնուամենայնիվ քննարկեց Անդրհորդանանի բռնակցողական քաղաքականության հարցը և ընդունեց մի որոշում, որը ապրիլի 13-ին հաստատվեց Խորհրդի բոլոր անդամների կողմից, բացառությամբ Անդրհորդանանի։ Դրանում նշվում էր, որ արաբական բանակները Պաղեստին են մտել, ինչպես որ դա ժամանակին շեշտվել է Լիգայի կողմից, ոչ թե այդ երկիրն օկուպացնելու, այլ տեղի բնակիչներին օգնելու, որ նրանք տնօրինեն իրենց բախտը։ Որոշման մեջ ասվում էր, որ Լիգայի դիրքորոշումը մնում է նույնը և եթե արաբական որևէ երկիր խախտի այն, ապա նրա դեմ անհրաժեշտ միջոցներ ձեռք կառնվեն¹⁴⁰։ Սակայն Արգալլա՝ Նույնպես անցել էր ակտիվ գործողությունների։ Տեսնելով, որ Եգիպտոսի դիրքերը Լիգայում այնքան էլ կայուն չեն, նա որոշեց կատարել Պաղեստինի արաբական մասի բռնակցմանն ուղղված վերջին քայլերը։ Ապրիլի 11-ին նա անցկացնել տվեց դեռ 1949 թ. դեկտեմբերին նշանակված պառլամենտական ընտրությունները Անդրհորդանանում և Արևելյան Պաղեստինում։ Որոշ տեղեկություններով ընտրություններին մասնակցել էր ընտրողների 35 տոկոսը միայն¹⁴¹։ Ապրիլի 23-ին Նորընտիր պառլամենտը պաշտոնապես հայտարարեց Անդրհորդանանի և Արևելյան Պաղեստինի միավորման մասին, վերապահություն անելով, սակայն, որ «արաբական Պաղեստինի միացումը Անդրհորդանանին ժամանակավոր քայլ է և չի ազդի արաբական Պաղեստինի վերջնական ստա-

տուսի վրա»¹⁴²։ Եղիպտական կառավարությունը մայիսի սկզբին պահանջեց Քաղաքական կոմիտեի նիստ հրավիրել՝ քննարկելու համար Անդրհորդանանի քաղաքականության հարցը։ Սակայն Իրաքին հաջողվեց հասնել նիստի հետաձգմանը, այն պատրվակով, որ մայիսի սկզբին պառլամենտի նիստեր են տեղի ունենալու և կատարվելու է Ֆեյսալ թագավորի ծննդյան տոնակատարությունը¹⁴³։

Իսկ երբ մայիսի 10-ից 15-ը կահիրեում վերջացես տեղի ունեցավ Քաղաքական կոմիտեի նստաշրջանը, Իրաքի և Եմենի խուսափողական կեցվածքի պատճառով որոշվեց հարցի քննարկումը հետաձգել մինչև հունիսի 12-ը¹⁴⁴։ Այդ ընթացքում հաշիմամետ դիրքորոշում ընդունեցին նաև Սիրիան ու Լիբանանը։ Փաստորեն միայն Եգիպտոսն ու Սաուդյան Արաբիան հետևողականություն դրսևորեցին և Քաղաքական կոմիտեի հունիսյան նստաշրջանում էլ պահանջեցին Անդրհորդանանին հեռացնել Լիզայից¹⁴⁵։ Այս պայմաններում Լիզայի անդամները հունիսի 13-ին ընդունեցին մի փոխդիտողական որոշում։ Դրանում նշվում էր, որ Պաղեստինի արաբական մասի միացումը Հորդանանին պայմանավորված է սրակտիկ անհրաժեշտությամբ և որ Անդրհորդանանը այդ տարածքը կպահի իր հսկողության տակ որպես խնամարկյալ տարածք մինչև պաղեստինյան հարցի վերջնական լուծումը¹⁴⁶։ Այսպիսով Լիզայի կողմից «պաշտոնապես ճանաչվեց Արևելյան Պաղեստինում ստեղծված իրավիճակը և, թեկուզ վերապահումներով, նրա բռնակցումը Անդրհորդանանին»¹⁴⁷։

1950 թ. հետո Արաբական լիգան մոտ 15 տարի այնքան էլ հաճախ չէր անդրադառնում Պաղեստինի հարցին։ Իսկ Ղազախի կառավարությունը դեռ որոշ ժամանակ շարունակում էր գոյություն ունենալ, սակայն նա աստիճանաբար բոլորովին կտրվեց պաղեստինյան ժողովրդական զանգվածներից և ի վերջո դատապարտվեց կործանման։

1945—50 թթ. Արաբական լիգան Պաղեստինի հարցում միշտ չէ, որ ընտրում էր ճիշտ տակտիկա։ Պաղեստինի համար մղված պայքարի բոլոր փուլերում չէ, որ օգտագործվեց այդ կազմակերպության ամբողջ պոտենցիալը։ Սակայն Լիզայի անդամ պետությունների ղգալի մասը իրոք ձգտում

էր հասնել Պաղեստինում արաբական պետութեան ստեղծմանը, բայց նրանք իրենց նպատակների իրականացմանը շահասան հիմնականում պաղեստինյան խնդրում անզլու-ամերիկյան իմպերիալիստների և նրանց արբանյակների՝ Իսրայելի և Անգրհորդանանի դիրքորոշման պատճառով։ Արաբական աղգային-ազատագրական շարժման մեջ ոչ-այնքան արմատական ուժերի գերակշիռ լինելու պայմաններում անհնարին եղավ դիմագրավել իմպերիալիստական դորժարքի իրականացմանը։ Այնուամենայնիվ պետք է նշել, որ հանուն պաղեստինյան պետութեան ստեղծման արաբական երկրների և նրանց միավորող Արաբական պետութունների լիգայի պայքարն ուներ, թեկուզև ոչ միշտ ավարտուն և հետևողական, բայց այնուամենայնիվ հակաիմպերիալիստական որոշակի ուղղվածություն։ Արաբական աղգային-ազատագրական շարժման 1940-ական թվականների պատկերը, առանց Պաղեստինի համար մղված պայքարի արտացոլման, թերի էլինէ։

ՎԵՐՋՆԱԲԱՆ

1950-ական թվականների երկրորդ կեսից մինչև մեր օրերը ընկած ժամանակաշրջանում Արարական պետությունների լիգայի գործունեությունը ծավալվել է քաղաքական խիստ բարդ և անբարենպաստ պայմաններում, որը անխուսափելիորեն իր կնիքն է դրել, երբեմն խիստ բացասական կերպով, նրա գործունեության վրա: Պատմական դեպքերի և փաստերի ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ երբեմն և նվազել է լիգայի ակտիվությունը և եղել են պահեր, երբ արարական այս կամ այն երկիրը կամ երկրների խումբը փորձել են շրջանցել նրան կամ չկատարել նրա ընդունած որոշումները: Հետևաբար լիգայի վերջին շրջանի ավելի քան 30 տարի ընդգրկող ժամանակահատվածի գործունեությանը չի կարելի տալ միանշանակ գնահատական և այն յուրաքանչյուր դեպքում կարիք է զգում կոնկրետ վերլուծության:

1950-ական թվականների երկրորդ կեսին—1960-ական թվականների սկզբին լիգան նվազ ակտիվ դեր էր կատարում արարական ժողովուրդների հակաիմպերիալիստական պայքարում, քան դրան նախորդող շրջանում: Դա պայմանավորված էր մի քանի պատճառներով: Նախ և առաջ պետք է նշել, որ Բաղդադի պակտի կազմավորումից (1955 թ.) հետո Եգիպտոսը, Սաուդյան Արաբիան, մի փոքր ուշ նաև Նմենու Հորդանանը ընդհուպ մինչև 1958 թ. միմյանց միջև համագործակցություն էին ծավալում՝ Արաբական լիգան շրջանցելով: Բանն այն էր, որ վերոհիշյալ երկրների համոզմամբ Իրաքի մասնակցությունը և՛ Բաղդադի պակտին, և՛ լիգայի հովանու ներքո կնքված համատեղ պաշտպանության պայմանագրին անհամատեղելի էր: Սակայն, քանի որ հնարավոր չեղավ Իրաքին հեռացնել լիգայից, այդ երկրներն ստիպված եղան մտածել իրենց պաշտպանունակությունն

այլ ուղիներով ապահովելու մասին, մասնավորապես երկկողմանի, հոսկողմ և այլ տիպի նոր պայմանագրեր կնքելու միջոցով, մասնավանդ որ 1950-ական թվականների կեսերին արևմտյան երկրների քաղաքականությունը Մերձավոր արևելքում դարձավ ավելի ազդեցիկ և հաճախակի բնույթ ստացան Իսրայելի ռազմական արկածախնդրությունները: Մյուս կողմից, սակայն, իրգային ինչ-որ շափով մոռացության մատնելը հանդեպից նրան, որ համառոտ պաշտպանության պայմանագրերն անդամալուծվեց, ինչը միջպետական այդ կազմակերպությանը զգալի վնաս հասցրեց:

1958 թ. Արաբական Միացյալ Հանրապետության (ԱՄՀ) ստեղծումը և 1961 թ. Նրա կազմից Սիրիայի դուրս գալը, 1962 թ. հմենյան հեղափոխության նկատմամբ Սաուդյան Արաբիայի և Եգիպտոսի հակադիր դիրքորոշումները, հակասությունների սրումը ԱՄՀ-ի և հանրապետական Իրաքի, Սիրիայի և ԱՄՀ-ի միջև ավելի բարդացրեցին իրգայի շուրջ՝ արաբական երկրների համախմբման գործը:

Այս փուլում Արաբական լիգան աշխուժության մի կարճատև շրջան ունեցավ 1956 թ., Եգիպտոսի դեմ անդլոֆրանս-իսրայելական ազդեցիկի շրջանում: Այնուամենայնիվ ճիշտ չէր լինի մոռանալ, որ իրգայի համար այդ զբաղարին փուլում այդ կազմակերպությունն այնուամենայնիվ գրական գործունեություն ծավալեց ալժիրյան հայրենասերներին նյութապես և բարոյապես օժանդակելու և Քուվեյթի անկախությունը պաշտպանելու գործում: Այդ տարիներին գործում էին իրգայի տարբեր մարմինները՝ Խորհուրդը, Քաղաքական կոմիտեն և այլն:

1960-ական թվականների կեսերին միջարաբական հարաբերությունները իրգայի շրջանակներում նորից աշխուժացան: Արաբական լիգայի ակտիվ գործունեության այս նոր փուլը որոշ ընդմիջումներով տևեց մինչև 1974 թ.: Միջարաբական հարաբերությունների հետագա զարգացմանը նախ և առաջ նպաստեց այն հանգամանքը, որ 1960-ական թվականների առաջին կեսին այդ հարաբերություններում զաղափարաքաղաքական գործունի ուժեղացման պայմաններում պաղեստինյան հարցն ստացավ նոր բովանդակություն և զուսավորում, ինչը հրամայական պահանջ դարձրեց արա-

զովրդի ազգային-ազատագրական շարժման զարգացմանը»⁵։ 1964 թ. մայիսի 28-ից մինչև հունիսի 2-ը Նրուսադեմի արաբական հատվածում Արաբական լիգայի հովանու ներքո տեղի ունեցավ Պաղեստինի ազգային խորհրդի առաջին նստաշրջանը, որը «որոշում ընդունեց Պաղեստինի ազատագրության կազմակերպության (ՊԱԿ) ստեղծման մասին և հաստատեց Ազգային պակտը», որը «բոլոր պաղեստինցիներին հայտարարեց ՊԱԿ-ի անդամներ»⁶։

1964 թ. սեպտեմբերին Ալեքսանդրիայում կայացած Արաբական լիգայի անդամ պետությունների ղեկավարների երկրորդ հանդիպումից հետո հրապարակված հայտարարությամբ որոշվում էր Պաղեստինի ազատագրության կազմակերպության հիմնադրումը և հավանություն տալիս «կազմակերպության որոշմանը ստեղծել Պաղեստինի ազատագրման բանակ»⁷։ Հաղորդագրությունում ասվում էր նաև, որ լիգայի անդամ յուրաքանչյուր երկիր ՊԱԿ-ին օգնելու համար կոնկրետ պարտավորություններ է վերցրել, ի կատարումն այդ որոշումների 1964—65 թթ. ընթացքում նպիպատառում, Սիրիայում և Իրաքում սկսվեց այդ երկրներում ապրող պաղեստինցիներից Պաղեստինի ազատագրության բանակի կազմավորումը, ինչը «Պաղեստինի դիմադրության շարժման ընդհանրապես և Պաղեստինի ազատագրության կազմակերպության որպես պաղեստինյան ժողովրդի անմիջական ղեկավարի և լիրալ ներկայացուցչի աստիճանական ուժեղացման ևս մեկ վկայություն էր»⁸։

Արաբական երկրների միջև համադործակցությունն էլ ամփոփում ամրապնդելու հարցը քննարկվեց նաև 1965 թ. սեպտեմբերին Կասսարյանկայում կայացած բարձր մակարդակի երրորդ հանդիպումում։ Արաբական երկրների ղեկավարները Եգիպտոսի պրեզիդենտ Նասերի առաջարկությամբ կնքեցին արաբական համերաշխության պակտը։ Պակտում նշվում էր, որ արաբական երկրները պարտավորվում են իրենց համերաշխությունը ծառայեցնել արաբական ժողովուրդներին հուղող հարցերի, մասնավորապես պաղեստինյան խնդրի լուծմանը։ Նրանք միաժամանակ հավաստում էին, որ իրենք կհարգեն լիգայի անդամ պետությունների սուվերենությունը, նրանցում դոյություն ունեցող վարչակարգերը, ձևնպահ

կմնան միմյանց ներքին դորձերին միջամտելուց և կհետև-
 վեն միջազգային օրենքներով հաստատված քաղաքական
 սկզբունքներին և վարվելակարգին: Համերաշխության պակ-
 տի համաձայն արաբական մասսայական ինֆորմացիայի
 միջոցները զրպարտանքներ չէին թույլ տալու արաբական
 երկրների հասցեին⁵: Ինչպես տեսնում ենք, այս փաստաթղթ-
 թի մի շարք դրույթներ (հարգելի կիզայի անդամ երկրների
 սովերենությունը, նրանցում տիրող վարչակարգերը և այլն)
 Արաբական լիգայի պակտի հոգվածների կրկնությունն էին:
 Դա պետք է բացատրել այն հանգամանքով, որ 1960-ական
 թվականներին իշխանության գլխին գտնվող արաբական քա-
 ղաքական գործիչները ցանկանում էին իրենց ստորագրու-
 թյուններով հավաստել կիզայի պակտի ոգուն հետևելու իրենց
 մտադրությունը: Բացի դրանից, Արաբական համերաշխու-
 թյան պակտը կոչված էր միջարաբական հարաբերությու-
 ներում գաղափարաքաղաքական, նաև պրոպագանդիստական
 գործոնների ուժեղացման, ինչպես նաև արաբական երկրնե-
 րի սոցիալական բևեռացման պրոցեսի նկատելի առաջա-
 զացման պայմաններում, արաբական երկրների քաղաքա-
 կան կյանքից արմատախիլ անել միջպետական հարաբերու-
 թյուններին անհարիր գործելակերպի ղեկավարը: Բանն այն
 էր, որ արաբական երկրների միջև հարաբերությու-
 ներում վատթարացումը կանխելն ավելի դժվար էր դառնում այդ
 վատթարացման անխուսափելիորեն ուղեկցող «պրոպագան-
 դիստական պատերազմների» պատճառով: Արաբական եր-
 կրների առավել հեռատես ղեկավարները ցանկանում էին
 միջարաբական հարաբերությու-
 ններում հաստատել փոքրի-
 շաան օրինակելի վարվելակերպ, դյուրացնել հակաիմպերիա-
 փստական կարգախոսների ներքո արաբական երկրների հա-
 մախմբման գործը և դրանով իսկ բացառել արաբական աշ-
 խարհի պառակտումն ապագայում: Պետք է ասել, որ այս
 առումով արաբական համերաշխության պակտի նշանակու-
 թյունն ավելի մեծ կլիներ, եթե այն հետևողականորեն իրա-
 գործվեր արաբական բոլոր երկրների կողմից: Իսկ դրա
 անհրաժեշտությունը 1960-ական թվականների երկրորդ կես-
 ան Իսրայելի արկածախնդրական քաղաքականության ակ-
 տիվացման պայմաններում անշուփ զգացվում էր:

1967 թ. հունիսին Իսրայելը ագրեսիա կատարեց Եգիպտոսի, Սիրիայի և Հորդանանի դեմ և գրավեց ավելի քան 60 հազ. կմ տարածք: Սիոնիստական պետություն և նրան հովանավորող ամերիկյան իմպերիալիստների քաղաքականության դեմ պայքարելու, իսրայելական ագրեսիայից տուժած արաբական երկրներին ցույց տրվելիք օգնության հարցերը քննարկելու համար 1967 թ. օգոստոս-սեպտեմբերին Սուդանի մայրաքաղաք իսրատումում գումարվեց Արաբական լիգայի անդամ պետությունների ղեկավարների չորրորդ հանդիպումը, որի ընթացքում որոշվեց նախարարությունահանող արաբական երկրներ Սաուդյան Արաբիայի, Քուվեյթի և Լիբիայի կողմից տարեկան 135 միլիոն ֆունտ ստեռլինգի օգնություն հատկացնել Եգիպտոսին և Հորդանանին¹⁰, Բաքի այդ «իսրատումում հռչակվեց Իսրայելի նկատմամբ հայտնի բանաձևը՝ «ոչ խաղաղություն, ոչ ուղղակի բանակցություններ, ոչ ճանաչում», որին մի քանի տարի գործնականում հետևում էին բոլոր արաբական երկրները...»¹¹, Ավելի ուշ, 1969 թ. դեկտեմբերին Ռաբաթում կայացած ղեկավարների բարձր մակարդակի 5-րդ հանդիպումում որոշվեց ավելացնել Իսրայելին անմիջականորեն դիմագրավող երկրներին ցույց տրվող օգնությունը և արաբա-իսրայելական կոնֆլիկտի նրկատմամբ «գերիշխեց ավելի հավասարակշռված մոտեցում, որը չէր բացառում կոնֆլիկտի քաղաքական լուծումը»¹², իսրատումի և Ռաբաթի զազաթնաժողովների արդյունքներն ունեցան ընդհանուր առմամբ դրական նշանակություն Իսրայելի ագրեսիվ քաղաքականության նկատմամբ արաբական միասնական դիրքորոշում որդեգրելու և այդ ագրեսիայի հետևանքների վերացման համար նախադրյալներ ստեղծելու գործում: Այս բոլորը, ինչպես նաև Սովետական Միության և սոցիալիստական մյուս երկրների անշաճախնդիր օգնությունն ու աջակցությունը ագրեսիայից տուժած երկրներին նպաստեցին այդ երկրների ռազմաքաղաքական պոտենցիալի արագ վերականգնմանը: Հիշարժան է նաև այն, որ 1967 թ. հունիսյան նախահարձակման օրերին արաբական մի շարք երկրներ (Ալժիրը, Իրաքը, Եմենի Արաբական Հանրապետությունը, ԱՄՀ-ն, Սիրիան և Սուդանը) խզեցին իրենց դիվանագիտական հարաբերությունները ԱՄՆ-ի հետ՝ ի նշան

սիան ղեմագրավելու և արաբական երկրների ղիրքորոշումն ամրապնդելու գործում»¹⁹։ Ընդհանրապես պետք է նշել, որ 1973 թ. արաբա-իսրայելական պատերազմի ժամանակ «արաբական համերաշխությունը բարձրացավ նոր օրակական մակարդակի։ Իսրայելի բռնակցողական կուրսի դեմ հանդես եկան ոչ միայն անմիջականորեն կոնֆլիկտում ներքաշված պետություններ, այլ նաև առճակատման աշտպես կոչված «երկրորդ զոտու» երկրները, մասնավորապես նավթարդյունահանողները, որոնք նավթի արտահանումը օգտագործեցին որպես իմպերիալիստական երկրների վրա ճնշում գործադրելու միջոց»²⁰։ Այդ համերաշխության ամրապնդման գործում շատ մեծ էր նաև Արաբական լիգայի դերը։

1974 թ. հետո Արաբական լիգայի գործունեությունը կրեց ավելի ակտիվացման արագացման բնույթ։ Նախ այդ կազմակերպությունը 1975—1977 թթ. նվազեցրեց իր ակտիվությունը, որն, ի թիվս այլ գործոնների, պայմանավորված էր նաև Եգիպտոսի սլոնգիզմի և Անվար Սադատի անշատողական քաղաքականության առաջին ծյարձակումներով։ Հայտնի է, որ Արաբական լիգան զրեթե միշտ իր ակտիվությամբ շատ բանով պարտական է եղել արաբական աշխարհի առավել խոշոր, զարգացած և հեղինակավոր երկրին՝ Եգիպտոսին։ Իսկ 1975 թ. սեպտեմբերին կնքված Սինայի համաձայնագիրը Եգիպտոսի և Իսրայելի զորքերի տարանջատման մասին, ըստ որի «Եգիպտոսը պարտավորվում էր Իսրայելի դեմ ուղղման գործողություններ չձեռնարկել», նշանակում էր Կահիրեի հեռացում «իսրայելական ագրեսիայի դեմ պայքարող համաարաբական ճակատից»²¹։ Արաբական լիգայի շրջանակներում արաբական պետությունների քաղաքականության միասնականացման գործին ավելի բարդացավ 1975 թ. ապրիլին ծագած լիբանանյան ճգնաժամի պատճառով, որի հանդեպ արաբական տարրեր երկրների ղիրքորոշումը միևնույնը չէր։ Լիգայի անդամ պետությունների փորձերը լիբանանյան ճգնաժամին լուծում տալու ուղղությամբ (1976 թ. հոկտեմբերին էժ Ռիադում կայացած իրանյան, Սիրիայի, ՊԱԿ-ի, Եգիպտոսի, Քուվեյթի և Սաուդյան Արաբիայի ղեկավարների հանդիպման որոշումները և դրանց հաստատումը նույն ամսին Կահիրեում գումարված լիգայի անդամ պետություններ

ղեկավարների առաջին արտահերթ հանդիպումում), հիշտ է, նպաստեցին ռադական գործողությունների զարգացմանը Լիբանանում, սակայն լուրջ ներդրում չունեցան խնդրի արմատական կարգավորման հարցում: Ինչպես նշում է Ն. Դմիտրիևը, էս Ռիադի համաձայնագրում աչքի է ընկնում «ճշգրիտ դրույթների բացակայությունն այն մասին, թե ինչպիսի միջոցներ են օգտագործվելու ներլիբանանյան խնդիրների լուծման համար»²², թե՛ Ա. Սադաթի վարչակարգի անշատողական քաղաքականությունը, թե՛ լիբանանյան ճգնաժամը և թե՛ այլևայլ հակասությունների սրումը արաբական երկրների միջև հանգեցրին այն բանին, որ 1975—77 թթ. Արաբական լիգան կարծեք մոռացություն մատնեց մերձավորարևելյան կոնֆլիկտն ու նրա առանցքը կազմող պաղեստինյան հարցը: Այս ասպարեզում կատարված թերևս միակ նշանակալի քայլը 1976 թ. սեպտեմբերին Պաղեստինի ընդգրկումն էր Արաբական լիգայի խորհրդի կազմում որպես լիիրավ անդամի:

Արաբական աշխարհում այսպիսի իրավիճակի ստեղծումը օրյեկտիվորեն շահավետ էր ԱՄՆ-ի և Իսրայելի համար, որոնք ամեն կերպ ձգտում էին պառակտել արաբական երկրներին և նրանց հետ գործ ունենալ առանձին-առանձին: Սակայն 1977 թ. նոյեմբերին սկսված եգիպտա-իսրայելական անշատողական բանակցությունները, իսկ այնուհետև քեմալ-գեիզյան փաստաթղթերի ստորագրումը 1978 թ. սեպտեմբերին և եգիպտա-իսրայելական անշատողական խաղաղությունն պայմանագրի կնքումը 1979 թ. մարտին պատճառ հանդիսացան, որ միջարաբական հարաբերությունները նորից աշխուժանան: Փաստորեն «Սադաթի դավաճանությունը... առաջ բերեց արաբական աշխարհում հակաիմպերիալիստական տենդենցների ուժեղացում»²³, Այս անգամ, սակայն, միջարաբական հարաբերությունները հետագա զարգացում ունեցան ոչ միայն Արաբական լիգայի շրջանակներում: Առավել հակաիմպերիալիստորեն տրամադրված արաբական երկրները՝ Ալժիրը, Սիրիան, Լիբիան, Եմենի Ժողովրդական Դեմոկրատական Հանրապետությունը և ՊԱԿ-ը 1977 թ. գեկտեմբերին միավորվեցին Տեկունության և հակազգեցության ազգային ճակատում, որը «վարում էր հակաիմպերիալիստ-

տական դիժ, կանգնած էր խմպերիալիզմի, սիոնիզմի և տեղական հետադիմության մեքենայությունների դեմ արաբական պետությունների պայքարի ձախ թևում»²⁴։ Ճակատի մասնակիցները ստեղծեցին ընդհանուր քաղաքական դեկլավարություն²⁵։ Կարևոր էր, սակայն, որ ճակատին անդամակցած արաբական երկրները շնվազեցրին իրենց ակտիվությունը Արաբական լիգայում, քանի որ նրանք Տոկունության և հակազդեցության ճակատը դիտում էին ոչ թե որպես Արաբական լիգայի ալլընտրանք, այլ որպես Արաբական արևելքում խմպերիալիստական քաղաքականության ու Եգիպտոսի անշատողականության դեմ պայքարելու կարևոր լրացուցիչ միջոց միայն։ Այս հանգամանքը նպաստեց Արաբական լիգայի անդամ պետությունների ղեկավարների 1978 թ. նոյեմբերին և 1979 թ. մարտին Բաղդադում կայացած հանդիպումների հաջող ավարտին։ Արաբական երկրները դատապարտեցին Կահիրեի քաղաքական կուրսը, որոշեցին զաղաբեցնել Եգիպտոսի անդամակցությունը Արաբական պետությունների լիգայում։ Որոշում ընդունվեց նաև Լիգայի շտաբկայանը Կահիրեից Թունիս տեղափոխելու մասին։ Միաժամանակ ստեղծվեց նաև «ՊԱԿ-ին, Սիրիային և Հորդանանին աջակցող հատուկ ֆոնդ... 3,5 միլիարդ դոլլար ընդհանուր գումարով»²⁶։

Դժվար է միանշանակ գնահատական տալ 1980-ական թվականների սուաջին կեսին Արաբական պետությունների լիգայի գործունեությանը։ Նախ և առաջ պետք է նշել, որ «կարևոր, դրական նշանակություն»²⁷ ունեցավ 1982 թ. սեպտեմբերին Ֆեսում կայացած Արաբական լիգայի անդամ պետությունների բարձր մակարդակի հանդիպումում մերձավորարևելյան ճգնաժամի կարգավորման արաբական ծրագրի հաստատումը, որի «հիմնական դրույթները շեն տարբերվում արաբա-իսրայելական կոնֆլիկտի լուծման այն սկզբունքներից, որոնց իրականացման համար երկար տարիներ պայքարում է ՍՍՀՄ-ը»²⁸։ Նույն այդ շրջանում, սակայն, արաբական երկրները չկարողացան միասնական դիրքորոշում որդեգրել իրանա-իրաքյան պատերազմի նկատմամբ և գործուն մասնակցություն ունենալ 1982 թ. Լիբանանում իսրայելական նախահարձակման դեմ մղվող պայքարին։

Արաբական լիզայի գործունեության վրա ներկա պայմաններում ազդում են գործոնների տարաբնույթ երկու խումբը: Այնպիսի գործոններ, ինչպիսիք են արևմտյան երկրների նեոգաղութատիրական քաղաքականությունը Արաբական արևելքում և դրան հակադրվելու անհրաժեշտության գիտակցումը, Իսրայել պետության ագրեսիվ, ծավալապաշտական քաղաքականությունը, միասնական ջանքերով արաբական աշխարհի սուղև ծառացած սոցիալ-տնտեսական խնդիրների լուծման անհրաժեշտությունը, նպաստում են Արաբական լիզայի դերի ակտիվացմանը: Դրան հակառակ արաբական երկրների սոցիալական բևեռացման պրոցեսի հետագա բյուրեղացումը, լիզայի անդամների միջև նորանոր հակասությունների առաջացումը և վերջապես այդ կազմակերպության անդամ երկրների թվաքանակի ավելացումը դժվարացնում են լիզայի անդամ երկրների գործողությունների համագործումը: Այս գործոններից մեկը, կամ գործոնների խումբը, այս կամ այն իրադրության մեջ ի վիճակի է ձեռք բերել առաջնային նշանակություն և դրական կամ բացասական ազդեցություն ունենալ Արաբական լիզայի գործունեության վրա:

Իր բազմապլան գործունեության շնորհիվ Արաբական պետությունների լիզան այսօր դարձել է Մերձավոր և Միջին արևելքի ու Հյուսիսային Աֆրիկայի միջազգային հարաբերությունների ճանաչված ու ավանդական կենտրոն: Այս հանգամանքը այդ կազմակերպության ակտիվությանը նպաստող վերևում արդեն հիշատակված գործոնների հետ մեկտեղ կանխորոշում է լիզայի կարևոր տեղը ռեգիոնի երկրների քաղաքականությունն համադրելու ասպարեզում:

РЕЗЮМЕ

Вопрос объединения арабского мира, волновавший многих арабских политических деятелей с момента развала Османской империи, в годы второй мировой войны в условиях подъема национально-освободительной борьбы арабских народов приобрел еще большую остроту. Целенаправленный интерес к этому вопросу проявили арабские политические силы самого различного толка. В поддержку идеи создания арабского единства в мае 1941 г. выступило и английское правительство, которое надеялось таким образом укрепить свои позиции на Ближнем Востоке. Некоторые представители английских правящих кругов также считали, что с помощью подобного политического шага станет возможным и решение такой сложной проблемы, как проблема Палестины.

Следует, однако, отметить, что вначале вышеупомянутая инициатива Лондона в целом не получила на Арабском Востоке ожидаемого отклика. Лишь в середине 1942 г. арабские политические деятели приступили к проведению предварительных обсуждений вопроса об арабском союзе, поддержав активную арабскую политику вафдийского правительства Египта, сформированного в феврале 1942 г. Эти обсуждения в середине 1943 г. перешли в новую стадию, в ходе которой состоялись переговоры между семью странами, основанными в дальнейшем Лигу арабских государств, — Египтом, Ираком, Сирией, Ливаном, Трансиорданией, Йеменом и Саудовской Аравией. На этой стадии, вплоть до февраля 1944 г., в роли главного координатора арабской политической активности выступал премьер-министр Египта Наххас.

В ходе переговоров выяснилось, что реализация арабского единства возможна лишь на уровне создания региональной межгосударственной организации.

Одновременно стало ясно, что Багдад и Амман пытаются использовать эти переговоры в целях реализации своих экспансионистских устремлений в отношении территории историко-географической Сирии, или же, во всяком случае, большей ее части. При этом каждый из представителей династии Хашимитов считал свои притязания на сирийскую территорию более обоснованными и правомерными. В противоположность этому другие арабские страны, особенно Египет, Сирия и Ливан, больше склонялись к тому, чтобы использовать арабский союз в качестве основы для решения совместными усилиями стоявших перед ними политических задач, в том числе и проблемы Палестины.

Реально наметившаяся перспектива установления межарабского политического сотрудничества, учитывая, в частности, сложности его контроля извне, вызвала озабоченность Лондона, стремившегося к ограничению развития связей между арабскими странами исключительно экономической и культурной областями. Попытка Англии в начале 1944 г. сорвать созыв сессии Подготовительного комитета по вопросам создания арабского единства оказалась безуспешной. Сессия комитета состоялась в сентябре-октябре 1944 г., войдя в историю как Александрийская конференция. Участниками было принято решение о сотрудничестве между арабскими странами посредством создания региональной межгосударственной организации. В этих целях, как указывалось в обобщившем результаты конференции Александрийском протоколе, намечалось создание Лиги арабских государств, призванной служить укреплению отношений между арабскими странами и отстаивать их независимость и суверенитет. Наряду с этим в вышеуказанном документе определялись специфические задачи и цели создаваемой организации, а также ее структура. В окончательном виде все эти принципы были сформулированы в подписанном в Каире 22 марта 1945 г. Пакте Лиги арабских государств. Этот документ, а также ряд других важных решений, принятых Лигой в дальнейшем, подробно анализируются в работе.

Необходимо отметить, что создание Арабской лиги явилось важным историческим событием в жизни арабских стран. Возникла организация, способная оказать

существенное влияние на развитие антиимпериалистической борьбы, и дальнейшая деятельность Арабской лиги убедительно продемонстрировала это.

В работе рассматривается роль Лиги арабских государств в борьбе стран региона за укрепление своей уже завоеванной независимости. Арабская межгосударственная организация принимала активное участие в решении ряда важных проблем, которые касались как положения дел в отдельных странах, так и в арабском мире в целом. Так, Арабская лига осудила агрессивные действия Франции в отношении Сирии в мае 1945 г. и потребовала вывода всех иностранных войск из стран Леванта, оказала поддержку Йемену и Саудовской Аравии во время обострения англо-йеменских и англо-саудовских разногласий.

Арабская лига уделила также значительное внимание борьбе Египта за свою независимость, выступив с требованием незамедлительного вывода с территории этой страны английских войск. А в середине 50-х гг. Лига приветствовала коренные сдвиги, происшедшие во внешней политике Египта и, что очень важно, расценила их как пример для подражания другими арабскими странами.

Следует, однако, также отметить, что в деятельности Лиги—особенно во второй половине 40-х гг.—имели место и отдельные проявления конформизма, которые, однако, носили эпизодический характер. Даже в этот период антиимпериалистическая направленность являлась отличительной чертой организации, что, правда, не всегда и не обязательно являлось прямым отражением сущности правящих режимов в странах-членах Лиги. Такое положение было прежде всего результатом того сильного влияния, которое оказывали на Арабскую лигу антиимпериалистические настроения арабских народных масс, а также проявлением антиимпериализма во внешней политике арабских стран именно на межарабском уровне.

Государства-члены Арабской лиги выступили с резким осуждением англо-франко-израильской агрессии против Египта в 1956 г. В этой связи следует, однако, отметить, что контролируемые Лигой военные органы в ходе Суэцкого кризиса продемонстрировали свою неподготовленность к принятию необходимых мер. Дело

в том, что после создания в 1955 г. Багдадского пакта ряд арабских стран (Египет, Сирия, Саудовская Аравия) предпочли обеспечить решение вопросов своей безопасности не в рамках заключенного государствами-членами Лиги в 1950 г. Договора о совместной обороне, а посредством двусторонних и трехсторонних соглашений. Даже после национализации Суэцкого канала члены Лиги, в том числе и Египет, реально не оценив возможные пути развития ситуации, не предприняли необходимых мер по восстановлению общепарабского военного механизма Лиги. В результате механизм Соглашения о совместной обороне был остановлен, а созданные на основе двусторонних и трехсторонних соглашений новые оборонительные органы оказались недостаточно эффективными для пресечения тройственной агрессии.

В этой части работы также подробно анализируется позиция Арабской лиги в отношении попыток империалистических держав создать на Ближнем Востоке различные военно-политические группировки. Занимавшая во второй половине 40-х гг. наиболее сильные среди западных государств позиции на Арабском Востоке, Англия выдвинула план создания военно-политической группировки «Восточный блок», а после его провала взяла курс на навязывание странам-членам Лиги ущемляющих их суверенитет двусторонних соглашений о так называемой «совместной обороне». В историографии не было уделено необходимого внимания тому важному обстоятельству, что в обоих случаях Лондон считал необходимым обеспечить в первую очередь позитивное отношение к этим программам со стороны Арабской лиги, полагая, что их успеху в этом случае будут также способствовать проанглийские режимы в Ираке и Иордании. Однако Арабская лига заняла уклончивую позицию, что во многом и обусловило провал этих программ.

В деятельности Арабской лиги большое место занимало оказание значительной помощи антиколониальной борьбе народов Северной Африки. Этой проблеме в работе уделен специальный раздел.

В 45—50 гг. наибольшая активность была проявлена Арабской лигой в ливийском вопросе. Эта организация внесла важный вклад в дело консолидации

различных отрядов национально-освободительного движения Ливии, а также последовательно выступала в защиту интересов народа этой страны в различных международных органах. Серьезные препятствия на пути решения ливийского вопроса создали попытки расчленения территории страны со стороны Франции и Англии. Поддержка Арабской лигой требований о независимости, единстве и территориальной целостности Ливии явилась одним из тех важных факторов, которые в конечном итоге предопределили справедливое решение вопроса в рамках ООН.

В указанный период Арабская лига уделяла также внимание развитию национально-освободительных движений в других арабских странах Северной Африки—Алжире, Тунисе и Марокко. На этом этапе благодаря совместным усилиям Лиги и североафриканских буржуазно-националистических партий стало возможно создание органов, координирующих деятельность этих партий. Кроме того, Арабская лига неоднократно осуждала агрессивные действия Франции в Магрибе и направляла в этой связи меморандумы протеста в Париж. А начиная с 1950 г. государства-члены Лиги проделали важную работу по интернационализации в рамках и вне рамок ООН сначала вопросов Марокко и Туниса, а затем и Алжира. Важное значение имело также принятое Лигой в 1954 г. решение о создании фонда помощи странам Магриба, посредством которого была оказана определенная материальная поддержка национально-освободительным движениям в странах Северной Африки. Активность Арабской лиги в странах Магриба была также обусловлена тем, что политические силы этого региона придавали важное значение установлению сотрудничества с этой организацией и обеспечению таким образом поддержки своей борьбе со стороны арабских народов.

Со всей определенностью можно утверждать, что во второй половине 40-х гг. в деятельности Арабской лиги ни один вопрос не занимал такого большого места, как палестинский. Роли, сыгранной в этой сфере Лигой, очень трудно дать однозначную оценку. Впервые, следует сказать, что политика Лиги в этом вопросе не отличалась особой осмотрительностью. Вплоть до первой арабо-израильской войны Арабская

лига, в целом оказывая противодействие политике США и Англии по палестинскому вопросу, вместе с тем в большей мере стремилась не столько к тому, чтобы ликвидировать планы этих стран в целом, сколько к изъятию из них просионистских моментов. Причем, до мая 1948 г. государства-члены Лиги переоценивали роль арабского фактора в процессе формирования ближневосточной политики западных стран, в то же время недооценивая возможности сионистов.

Вместе с тем следует также отметить, что Лигой был осуществлен ряд антиимпериалистических и антисионистских мероприятий. Важным явилось и то, что она оказывала содействие палестинским силам, которые придерживались ярко выраженного антианглийского и антихашимитского направления.

Деятельность Арабской лиги в связи с палестинским вопросом осложнялась также и тем обстоятельством, что ее члены преследовали различные военно-политические цели. Такое положение наиболее наглядно проявилось в ходе первой арабо-израильской войны. В ходе этой войны англо-американский империализм и его сателлиты—Израиль и Иордания—действовали в соответствии с ранее разработанной и, что важно, неизменной—по всей вероятности—другим арабским странам программой. В этих условиях достижение успеха было возможно лишь путем широкой народной борьбы в арабских странах, вовлеченных в решение вопроса. А государства-члены Лиги по своему социально-классовому характеру не были в состоянии реализовать подобную задачу.

После окончания первой арабо-израильской войны ряд членов Лиги не отказались от идеи борьбы за создание в Палестине арабского государства. С некоторым опозданием часть членов Лиги, в первую очередь Египет, пытались уже в сентябре 1948 г. распространить власть созданного под эгидой Лиги правительства Палестины на те палестинские территории, которые оказались под контролем арабских армий. Успешное решение этого вопроса во многом зависело от настроений в Восточной Палестине, которая была оккупирована Иорданией и в которой проживала значительная часть палестинцев. Однако в результате аннексионистской политики иорданских властей и прохашимитской

направленности буржуазно-феодалной верхушки Восточной Палестины попытки Лиги создать независимое палестинское государство потерпели неудачу.

В заключительной части работы дается краткий аналитический обзор деятельности Лиги в 1960—80-е годы.

SUMMARY

The problem of the Arab Unity, which arose with the decline of the Ottoman Empire, became of major importance during World War II, the period of the Arab National Liberation Movement, involving, as it were, politically most incompatible Arab leaders. In May, 1941, the idea of the Arab Unity was supported by the British government, who hoped, in this way, to strengthen its positions in the Middle East. Moreover, some representatives of the British government believed that such a policy would make it possible to solve the complicated problem of Palestine. This initiative, however, did not have the desired outcome.

It was only in the second half of 1942 when the Arab political leaders, supporting the initiative of the Wafd government of Egypt, which was founded in February, 1942, met to discuss the crucial problem. The middle of 1943 marked of a new stage in those discussions, which by now had turned into negotiations between seven countries, later to form the Arab League—Egypt, Iraq, Syria, Lebanon, Transjordan, Yemen and Saudi Arabia. The principal negotiator of those talks was the Prime Minister of Egypt, Nahhas. The negotiations made it clear that the Arab Unity could be formed only as a regional intragovernmental organization. At the same time it was evident that Bagdad and Amman were trying to use those negotiations for expansion of territory as regards the historical-geographical Syria, at least, a great part of it, each of the two branches of the Hashemite Dynasty laying claim to it. The other Arab participants of the negotiations, es-

pecially Egypt, Syria and Lebanon, were more inclined to use the Arab Union for solving political problems, including that of Palestine.

The real perspective of the interarab political cooperation, which was expected to make external supervision difficult, worried London, which made every effort to force these countries to have exclusively economic and cultural relations with one another.

At the beginning of 1944 England tried in vain to call off the session of the preparatory committee on the establishment of the Arab Union. The anticipated session, known as the Alexandria Conference, was held in September—October, 1944.

The participants of the conference passed a resolution in favour of establishing cooperation between the Arab countries by founding a regional intragovernmental organization. To this effect, as mentioned in the Alexandria protocol, the Arab League was to be set up with the purpose of strengthening relations between the Arab countries as well as securing their independence and sovereignty. The protocol also defined the aims, functions and the structure of the organization. All these principles were formulated in the Pact of the Arab League signed in Cairo, on March 22, 1945. This work gives a detailed analysis of the above-mentioned protocol, as well as of some further important resolutions regulating its function.

The foundation of the Arab League was a turning point in the history of the Arab countries. The organization had a great impact on the development of the anti-imperialistic struggle, and all its further activities proved this historic action to be right.

The work considers the role the Arab League played for ensuring the independence of the countries of the region.

In May, 1945, The Arab League, condemning the aggressive actions of France in Syria, demanded that

all the foreign troops be withdrawn from the Levantine countries. During the English-Yemeni and English-Saudi conflicts the organization supported Yemen and Saudi Arabia. Again it was the Arab League which demanded the withdrawal of the English troops from the territory of Egypt. In the mid 1950s the League welcomed the radical changes in the foreign policy of Egypt and, what is more important, put forward the idea that other Arab countries were to follow their example. It is also necessary to note that especially in the second half of the 1940s there were cases of conformism in the activities of the League, but even then this organization was essentially antiimperialistic, though this characteristics sometimes did not reflect the nature of the ruling regimes of the member countries. One of the reasons for this was the strong influence of antiimperialistic disposition of the Arab masses of the Arab League and also the anti-imperialistic nature of the foreign policy of the Arab countries on the inter-Arab level. The member countries of the Arab League greatly disapproved of the English-French-Israeli aggression in Egypt in 1956. It should be noted that the military bodies acting under the supervision of the League were not prepared to take measures in the Suez crisis. For after signing the Bagdad Pact in 1955, some Arab countries (Egypt, Syria and Saudi Arabia) preferred to solve the problems of their security neglecting the Treaty of the Joint defense which was signed in 1950 by the member countries, but by bilateral and trilateral agreements. Even after the nationalization of the Suez Canal the members of the League, including Egypt, failed to realize the possible ways of development of the situation and did not try to rehabilitate the All-Arab military mechanisms of the League.

The result was that the mechanism of the Treaty of Joint Defense lost its function and the new bodies set up by bi—and trilateral agreements turned out to be insufficiently effective vis-a-vis the triple aggression.

The attitude of the Arab League to create different political-military groupings towards the attempts of imperialist powers is examined in detail. In the second half of the 1940s, England, the country which had the strongest position in the Arab East, suggested a plan for the creation of the political-military grouping, «Eastern Block», and after failing, proposed that the countries should sign bilateral agreements on the so-called «Joint Defense». London thought it indispensable in both cases to ensure first the positive attitude of the Arab League towards those plans supposing that in this case the pro-English Tragian and Jordanian regimes would contribute to implement those plans. But the Arab League took an evasive position which in many ways hampered the realization of those plans.

The Arab League paid great attention and greatly helped the North African people in their anticolonial struggle. In the book this problem is considered in a special part.

In the 1945—50s the Arab League played an important role in the Lybian problem. The support of the Arab League for Lybia's claim of independence, unity and territorial integrity was one of the important factors which at last led to a just solution of the problem in the UNO. At the same time the Arab League paid a great attention to the national-liberation movements of the other North African Arab countries, Algeria, Tunis and Morocco. At this stage, due to the joint efforts of the League and North-African bourgeois-nationalist parties, it became possible to set up bodies coordinating the activities of these parties. The Arab League repeatedly condemned the aggressive actions of France in Maghreb and voiced protests against Paris on this occasion. Since 1950 the member countries of the League acted for the internationalization of the Morocco and Tunis questions and later that of Algeria in the UNO and out of it. The decision of the Arab League (in 1954) for starting an as-

sistance fund for the countries of Maghreb was of great importance and the national-liberation movement in North African countries received a considerable financial help from it.

The active role of the Arab League in the Maghreb countries was also due to the importance attached to the realization of the cooperation with this organization by the political forces of the region and support of the Arab peoples towards their struggle.

It can be affirmed that in the second half of the 1940s the activities of the Arab League were mainly directed to the Palestinian problem. It is rather difficult to estimate the role of the League in this sphere. First of all, the League's policy was not a judicious one. For till the first Arab-Israeli war the Arab League counteracted the American and British policies concerning the Palestinian problem aiming largely not only at the breakdown of the plans of these countries, but at the withdrawal of the pro-zionist elements from them. However by May, 1948, the member countries of the League had overestimated the role of the Arab factor in the process of the formation of the Near East policy of the Western countries, at the same time underestimating the possibilities of the zionists. Secondly, in the 1940s (especially in the second half of them) there were some manifestations of conformism in the activities of the League, episodic, as it were. However, it should also be noted that the League undertook some anti-imperialistic and anti-zionist activities. It was important, too, that the League was assisting the Palestinian forces which had an anti-British and anti-Hashemite orientation.

The activities of the Arab League concerning the Palestinian problem was becoming more complex because of the different political-military aims of its members. This became more clear during the first Arab-Israeli war, when the Anglo-American imperialists and their satellites, Isreal and Transjordan were acting with for-

merly planned and, which is more important, unknown to the rest of the Arab countries program. Under these conditions it could have been possible to succeed only by undertaking a broad national struggle in the Arab countries concerned. But the member countries of the League were unable to do this because of their social-class nature.

After the first Arab-Israeli war some of the members of the Arab League did not refute the idea of the struggle for the creation of an Arab state in Palestine. Some of them, especially Egypt, tried with some delay, in September, 1948, to extend the Palestinian government's authority created under the supervision of the UNO over the territories of Palestine which are controlled by the Arab armies. The success of the problem was greatly dependent on the disposition reigning over East Palestine, which was occupied by Jordan and which was in majority populated by Palestinians. But the attempts of the League for creating an independent Arab Palestinian state ended in failure because of the annexation policy of the Jordan Learders and the Hashemite tendency of the bourgeois feudal elite of Eastern Palestine. In the conclusion of the book the activities of the League during the years of 1960—80s are briefly schemed.

Ա Ն Ո Ւ Ն Ո Ւ Ն

¹ Սովետական Միության կոմունիստական կուսակցության ծրագիրը (Երբ խմբագրված), Երևան, 1986, էջ 26:

² Примаков Е. М., Восток после краха колониальной системы, М., 1982, էջ 165:

³ «Политическая декларация государств-участников Варшавского договора». — Правда, 7—1—1983.

⁴ Նույն տեղում:

⁵ Khalil M., The Arab States and the Arab League, A Documentary Record, vol. II, International Affairs, Beirut, 1962.

⁶ Gomaa A., The Foundation of the League of Arab States: Wartime Diplomacy and Inter-Arab Politics, 1941 to 1945, London—New-York, 1977.

⁷ Կալ ալ-Գալի, միշակ الجامعة الدول العربية, القاهرة, 1948, محمد هادي هارويث ج. س., محاضرات عن جامعة الدول العربية, القاهرة, 1970. Hurewitz J. C., Diplomacy in the Near and Middle East, A Documentary Record, 1914—1956, Princeton, 1956; Khani A., Etude synoptique sur la Ligue des états arabes (historique, structure et prérogative, réalisation politiques, économiques, militaires, sociales, nationales, résolutions, documents), Dames; Laissy M., Du Panarabisme à la Ligue arabe, Paris, 1948.

⁸ Центральный Государственный Архив Октябрьской Революции, ф. 4459. (Այսպիսով՝ ЦГАОР)

⁹ Луцкий В. Б., Лига арабских государств, М., 1946.

¹⁰ Щербakov Ю. Н., Лига арабских государств, (1945—1948), (Автореферат на соискание ученой степени канд. истор. наук), М., 1954.

¹¹ Аль-Саад С. М., Лига арабских государств как региональная организация, (Автореферат на соискание ученой степени канд. юрид. наук), М., 1966.

¹² Тума Э., Национально-освободительное движение и проблема арабского единства, М., 1977.

¹² *Белая И. П., Примаков Е. М.* Египет: время президента Насера, М., 1974; *Куроглашвили Ш. Н.*, Революция 1952 года и крах британского господства в Египте, М., 1966; *Հովհաննիսյան Ն. Հ., Սարգսյան Հ. Ս., Սիրիան անկախության համար ձգված պայքարում, Երևան, 1975; Медведко Л. И.*, К Востоку и Западу от Суэца, М., 1980; *Пир-Будогова Э. П.*, Сирия в борьбе за упрочение национальной независимости, (1945—1966), М., 1978; *Сейранян Б. Г.*, Египет в борьбе за независимость, 1945—1952, М., 1970; Новейшая история Пемана, 1917—1982, М., 1984.

¹⁴ *Политика Англии на Ближнем и Среднем Востоке, М., 1966; Հովհաննիսյան Ն. Հ., Ազգային-ազատագրական շարժումը Հիւսիս-Վրաստանում (1939—1958), Երևան, 1967; Оганесян Н. О.*, Национально-освободительное движение в Ираке, (1917—1958 гг.), Ереван, 1976; *Туганова О. Э.*, Политика США и Англии на Ближнем и Среднем Востоке, М., 1960; *Поцхверия Б. М.*, Внешняя политика Турции после второй мировой войны, М., 1976; *Федченко А. Ф.*, Ирак в борьбе за независимость, (1917—1969), М., 1970.

¹⁵ *Ланда Р. Г.*, Национально-освободительное движение в Алжире, (1939—1962 гг.), М., 1962; *Ланда Р. Г.*, Кризис колониального режима в Алжире, 1931—1954, М., 1980; *Ланда Р. Г.*, История алжирской революции, 1954—1962, М., 1983; *Луцкая Н. С.*, Очерки новейшей истории Марокко, М., 1973; *Манасерян Л. П.*, Марокко в борьбе за независимость, Ереван, 1969.

¹⁶ *Дмитриев Е.*, Палестинский узел, М., 1978; *Котлов Л. Н.*, Иордания в новейшее время, М., 1962; *Никитина Г. С.*, Государство Израиль, М., 1968; *Примаков Е. М.*, Анатомия ближневосточного конфликта, М., 1978.

¹⁷ *Gomaa A., Նշվ. աշխ., Boutros-Ghali, The Arab League, 1945—1955. —International Conciliation*, No 498, May, 1955; أحمد طريون، الوحدة العربية بين ١٩١٥—١٩٤٥، القاهرة ١٩٥٩.*

¹⁸ *Macdonald R.*, The League of Arab States, A Study in the Dynamics of Regional Organisation, Princeton, 1965.

Փ Ի ն լ ի ա ռ ա շ ի ՚ ՚

¹ *Հովհաննիսյան Ն. Հ., Սարգսյան Հ. Ս., Սիրիան անկախության համար ձգված պայքարում, էջ 23, 63—64; Тума Э., Նշվ. աշխ., էջ 188.*

² *Sb'u*, Statement by the Arab National Congress, Jerusalem, 1931. — *Khalil M., Նշվ. աշխ., էջ 8.*

³ *Луцкий В. Б.*, Лига арабских государств, էջ 4:

⁴ Gomaa A., Նշվ. աշխ., էջ. 81; Khadduri M., The Scheme of Fertile Crescent Unity: A Study in Inter-Arab Relations.—The Near East and the Great Powers., Cambridge, 1951, էջ 141.

⁵ Оганесян Н. О., Политика империалистических держав на Арабском Востоке в годы второй мировой войны, Ереван, 1980, էջ 28:

⁶ Зыбина А. Г., Планы создания «Великой Сирии» и «Благодатного полумесяца» в годы второй мировой войны. — «Арабские страны», М., 1963, էջ 125:

⁷ احمد طريجن Նշվ. աշխ., էջ 269.

⁸ Лущкий В. Б., Лига арабских государств, էջ 4:

⁹ Չեքիլը «Իսլիֆալույան» կազմից Սիրիան հանել էր ոչ պատահաբար: Սիրիայի հարցը նա ավելի շատ դիտում էր հունիսիս աշնանը Անգլիայի և Ազատ Զրահայի կազմից նախատեսվող ռազմական գործողությունների և ապագայում Քուրդիայի հետ ունենալիք հարաբերությունների լույսի տակ: Նրա կարծիքով Սիրիան լինելու էր անկախ և մշտապես պիտի զաշնակցեր Քուրդիայի ու Անգլիայի հետ: Քուրդիայի լույսությունն ապահովելու համար նա չէր բացառում հյուսիսային Սիրիայի տարածքի զգալի մասը Քուրդիային զիջելու տարրերակը: Տե՛ս Gomaa A., Նշվ. աշխ., էջ 100—101: Հետաքրքիր է, որ Հիտլերն էլ էր Իրև Սուուզին խոստանում արդյուր արարների թաղը, եթե նա հանգես դար անցկացրիների գեմ: Տե՛ս Васильев А. М., История Саудовской Аравии, М., 1982, էջ 262.

¹⁰ Gomaa A., Նշվ. աշխ., էջ 103:

¹¹ Lalssy M., Նշվ. աշխ., էջ 100—101.

¹² Khadduri M., The Scheme of Fertile Crescent Unity..., էջ 141.

¹³ Gomaa A., Նշվ. աշխ., էջ 81—81:

¹⁴ Նույն տեղում, էջ 103:

¹⁵ Նույն տեղում, էջ 110, 113:

¹⁶ Նույն տեղում, էջ 53, 65—66:

¹⁷ محمد غانم Նշվ. աշխ., էջ 35.

¹⁸ Gomaa A., Նշվ. աշխ., էջ 151:

¹⁹ Зыбина А. Г., Նշվ. աշխ., էջ 126; احمد طريجن Նշվ. աշխ., էջ 258.

²⁰ Սահլե այդ բանը պատահաբանում էր հետևյալ կերպ. «Արաբական քերականության երկրներն ունեն տնտեսական համակարգ, որի տարրերությունները մերիկից հայտնի են, ընայած նրանք մեզ մաս են լեզվով, սովորություններով և կրոնով: Նդիպատուն ունի ավելի շատ բնակիչներ, քան մնացած արաբական երկրները և ունի իր պարզեմները Սուլանում և ալլուր: Տե՛ս „Nuri as-Said's Fertil Crescent Project“.—Khallil M., Նշվ. աշխ., էջ 9—12:

²¹ Gomaa A., Նշվ. աշխ., էջ 71: Իրանն ու Սիրիան հաշիմյանների գերիշխանության ներքո ճիշդորեն մտադիրը գեմ 30-ական թվականներին

- արագացանգում էր Իրաքի թագավոր Ֆեյսալը: *صحى الدين، جهاد شهاب*
 էջ 72: 198. «جنداد» (1931—1938)
 22 Oganesian H. O., Политика империалистических держав...
 էջ 239.
 23 Macdonald R., նշվ. աշխ., էջ 35.
 24 أحمد طريون, նշվ. աշխ., էջ 207—208; Hurewitz J. C., նշվ.
 աշխ., էջ 245.
 25 Oganesian H. O., Политика империалистических держав...
 26 Завина А. Г., նշվ. աշխ., էջ 132—133.
 27 Հուշագրերի ամբողջական տեղադրում տե՛ս مشروع التاهرة,
 سوريا الكبرى, էջ 40—49 1947.
 28 Արդալլանն այն աստիճանի վստահ էր, որ այդ տարածքների բնա-
 կիչները կզգն կրկնարկեն միացյալ Միջինարևելյան պետությանը միանալու
 օգտին, որ զրոյւմ էր. «այդ տարածքները... պետք է վերագործվեն Միջին-
 արևելյան» Հանրապետությանը: Հեռագր. նույն տեղում, էջ 46—47.
 29 Gomaa A., նշվ. աշխ. էջ 156—157, 161; أحمد طريون, նշվ.-
 աշխ., էջ 278—279.
 30 Kirk G., The Middle East in the War, London-New-York-Tor-
 onto, 1952, էջ 337.
 31 Gomaa A., նշվ. աշխ., էջ 164.
 32 أحمد طريون, նշվ. աշխ., էջ 283—286.
 33 Gomaa A., նշվ. աշխ., էջ 169.
 34 նույն տեղում, էջ 167.
 35 նույն տեղում.
 36 նույն տեղում, էջ 166—167.
 37 Setton-Williams M. V., Britain and the Arab States. A Sur-
 vey of Anglo-Arab Relations 1920—1948, London, էջ 222.
 38 «Letter Addressed by Amir Abdullah of Transjordan to Prime
 Minister Tawfiq Abdul-Huda, Concerning the Question of Arab Unity»
 .—Khalil M., էջ 10—18.
 39 Тума Э., նշվ. աշխ., էջ 268—269; أحمد طريون, նշվ. աշխ.,
 էջ 289.
 40 Gomaa A., նշվ. աշխ., էջ 172—174.
 41 Bacules A. M., նշվ. աշխ., էջ 295.
 42 Gomaa A., նշվ. աշխ., էջ 175: Այն, որ տվյալ փուլում Սաուդյան
 Արաբիայի զբոսընթացը արաբական միության հարցում շատ էր կախ-
 աված (տեղյակի տրամադրություններից, հաստատում է նաև Զ. Լենցովսկին,
 զբոսով, որ Արաբական լիգային Իրն Սաուդը միացավ լորդ Մոնթե Նոր-
 ֆոլդերից Հեռա միջոցի Sh. Lenczowski G., The Middle East in
 World Affairs, New-York, 1956, էջ 505.
 43 Gomaa A., նշվ. աշխ., էջ 176—177.
 44 أحمد طريون, նշվ. աշխ., էջ 295.
 45 Gomaa A., նշվ. աշխ., էջ 90—91.

⁴⁸ أحمد طريين، ٢٢٤، ١٢٢، ٤٢ 272—273.

⁴⁹ Laissy M., ٢٢٤، ١٢٢، ٤٢ 301; Gomaa A., ٢٢٤، ١٢٢، ٤٢ 182.

⁵⁰ أحمد طريين، ٢٢٤، ١٢٢، ٤٢ 209.

⁵¹ Gomaa A., ٢٢٤، ١٢٢، ٤٢ 181.

⁵² Laissy M., ٢٢٤، ١٢٢، ٤٢ 107. Khadduri M., The Arab League as a Regional Arrangement.—The American Journal of International Law, vol. 40 No. 4, Washington, October 1946, ٤٢ 703.

⁵³ مسعود ضاهر، لبنان، الاستقلال، الميثاق و الصيغة
٤٢ 301، ١٩٧٧، بيروت.

⁵⁴ أحمد طريين، ٢٢٤، ١٢٢، ٤٢ 308.

⁵⁵ أحمد طريين، ٢٢٤، ١٢٢، ٤٢ 311.

⁵⁶ Այս հանձնաժողովի և Ֆորին օֆիսի նրա նկատմամբ ունեցած
մերժումների մասին մանրամասն տե՛ս Gomaa A., ٢٢٤، ١٢٢، ٤٢ 139—
150.

⁵⁷ Gomaa A., ٢٢٤، ١٢٢، ٤٢ 194—195.

⁵⁸ նույն տեղում, ٤٢ 199.

⁵⁹ أحمد طريين، ٢٢٤، ١٢٢، ٤٢ 315.

⁶⁰ Laissy M., ٢٢٤، ١٢٢، ٤٢ 120—121.

⁶¹ أحمد طريين، ٢٢٤، ١٢٢، ٤٢ 322.

⁶² նույն տեղում, ٤٢ 328.

⁶³ أحمد طريين، ٢٢٤، ١٢٢، ٤٢ 328—329 և
كمال الغالي، بيروت، الاسكندرية،
Այս հանձնաժողովի արձանագրության գրույթները բերվում են
ըստ այս հրապարակման: Ամբողջական տեքստն ընդգրկում է 226—
231 էջերը.

⁶⁴ Gomaa A., ٢٢٤، ١٢٢، ٤٢ 221; أحمد طريين، ٢٢٤، ١٢٢، ٤٢ 334.

⁶⁵ Gomaa A., ٢٢٤، ١٢٢، ٤٢ 226.

⁶⁶ Այնպիսի խորհրդածրվի ավարտից հետո հրապարակված
Հաղորդագրության տեքստը տե՛ս Laissy M., ٢٢٤، ١٢٢، ٤٢ 213—214.

⁶⁷ أحمد طريين، ٢٢٤، ١٢٢، 239.

⁶⁸ Ватодина Л. Н., Современный Египет, М.—Л., 1949, ٤٢ 183;
Политика Англии на Ближнем и Среднем Востоке, ٤٢ 8; Лазарева М. С., Вторая мировая война и страны Ближнего и Среднего Востока, политическое положение в Турции, Иране, Афганистане и арабских странах. — «Международные отношения на Ближнем и Среднем Востоке после второй мировой войны», М., 1974, ٤٢ 37—38; Туганова О. Э., Международные отношения на Ближнем и Среднем Востоке, М., 1967, ٤٢ 201.

⁶⁹ Развивающиеся страны в современном мире, новая сила в мировой политике и экономике, М., 1984, ٤٢ 117; Внешняя политика развивающихся стран, общие проблемы и методология исследования, М., 1983, ٤٢ 163—164.

⁴⁸ „Text of a Letter from Sheikh Yusuf Yassin to Ahmed Maher Pasha Signifying His Government's Approval of the Alexandria Protocol and Stating Their Views on Arab Co-operation”.—*Gomaa A.*, №24. աշխ., էջ 275—276.

⁴⁹ *Gomaa A.*, №24. աշխ., էջ 233.

⁵⁰ ЦГАОР, ф. 4459, оп. 27/1, д. 3981, л. 153.

⁵¹ ЦГАОР, ф. 4459, оп. 27/1, д. 3981, л. 13.

⁵² ميشاق الجامعة الدول العربية. — كمال الغالي. №24. աշխ., էջ 232—240, 4 „Text of the Draft Pact of the League Proposed by the Political Subsidiary Committee”.—*Gomaa A.*, №24. աշխ., էջ 289—293.

⁵³ „Text of the Draft Pact of the League Proposed by the Iraq Government”.—*Gomaa A.*, №24. աշխ., էջ 277.

⁵⁴ „Text of the Draft Pact of the League Proposed by the Lebanese Government”.—*Gomaa A.*, №24. աշխ., էջ 281.

⁵⁵ „The Views of the Representative of Iraq on the Article Dealing with the Settlement of Disputes”.—*Gomaa A.*, №24. աշխ., էջ 286—288.

⁵⁶ *Այս գրքի յթեքի միջապահ մասին մանրամասն տե՛ս* أحمد طردین №24. աշխ., էջ 376—382.

⁵⁷ *Այս գրքի յթեքի միջապահ մասին մանրամասն տե՛ս* أحمد طردین №24. աշխ., էջ 376—382.

⁵⁸ „Note Addressed by the Iraqi Government to the Chairman of the Subsidiary Committee of the Preparatory Conference of Arab Unity, Embodying the Views of the Iraqi Government and Its Reservations Concerning the Draft Pact of the Arab League”.—*Khalil M.*, №24. աշխ., էջ 20.

⁵⁹ Внешняя политика стран Ближнего и Среднего Востока. №24. էջ 25—26.

⁶⁰ *Կյուս Զ.*, №24. աշխ., էջ 272—273.

⁶¹ *Gomaa A.*, №24. աշխ., էջ 288—294.

⁶² „Internal Regulations of the Council of the League of Arab States”; „Internal Regulations of the Committees of the League of Arab States”; „Internal Regulations of the Secretariat-General of the League of Arab States”.—*Khalil M.*, №24. աշխ., էջ 82—90.

⁶³ „معاهدة الدفاع المشترك والتعاون الاقتصادي” محمد قانم. №24. աշխ., էջ 125—130.

⁶⁴ *Boutros Ghallil*, La reforme de la Ligue arabe.—„Renaissance du monde arabe”, Belgique, 1972, էջ. 46; A Short Guide to the League of Arab States, 1965, էջ 19.

Գ Լ Ո Ւ Ւ Խ Ե Կ Ի Դ Ր Ա Ղ

¹ Հովհաննիսյան Ն. Հ., Սարգսյան Հ. Ս., №24. աշխ., էջ 261.

² Նույն տեղում:

- ³ Նույն տեղում, էջ 274;
- ⁴ Նույն տեղում, էջ 283;
- ⁵ ЦГАОР, ф. 4459, оп. 27/1, д. 3981, л. 53.
- ⁶ Cahiers de l'orient contemporain, vol. II, Paris, 1945, էջ 158;
- ⁷ Նույն տեղում;
- ⁸ Նույն տեղում;
- ⁹ Նույն տեղում;
- ¹⁰ Նույն տեղում, էջ 159;
- ¹¹ ЦГАОР, ф. 4459, оп. 27/1, д. 3981, л. 64.
- ¹² Пир-Будагова Э. П. Եզգ. աշխ., էջ 23;
- ¹³ Милоградов П. В., Арабский Восток в международных отношениях, М., 1946, էջ 11;
- ¹⁴ Луцкий В. Б., Лига арабских государств, էջ 16—17;
- ¹⁵ Նույն տեղում, էջ 17;
- ¹⁶ Милоградов П. В., Եզգ. աշխ., էջ 16;
- ¹⁷ Щербakov Ю. Н., Եզգ. աշխ., էջ 7;
- ¹⁸ Boutros—Ghali, The Arab League, էջ 393—297.
- ¹⁹ Луцкий В. Б., Лига арабских государств, էջ 17; ЦГАОР, ф. 4459, оп. 27/1, д. 3981, л. 65;
- ²⁰ ЦГАОР, ф. 4459, оп. 27/1, д. 3981, л. 68.
- ²¹ Հովհաննիսյան Ն. Հ., Սարգսյան Հ. Ս., Եզգ. աշխ., էջ 284;
- ²² Նույն տեղում;
- ²³ Նույն տեղում, էջ 285;
- ²⁴ Луцкий В. Б., Лига арабских государств, էջ 17;
- ²⁵ Сейранян Б. Г., Եզգ. աշխ., էջ 4;
- ²⁶ Курдгелашвили Ш. Н., Եզգ. աշխ., էջ 36;
- ²⁷ Նույն տեղում, էջ 64;
- ²⁸ Cahiers de l'orient contemporain, vol. V, Paris, 1946, էջ 13;
- ²⁹ Նույն տեղում, էջ 13—14;
- ³⁰ Նույն տեղում, էջ 15; ЦГАОР, ф. 4459, оп. 27/1, д. 5441, л. 58.
- ³¹ „Conférence d'Inchass, communiqué commun“.—Laissy M., Եզգ. աշխ., էջ 235—236;
- ³² Курдгелашвили Ш. Н., Եզգ. աշխ., էջ 75;
- ³³ „Conférence de Bloudan, communiqué officiel“.—Laissy M., Եզգ. աշխ., էջ 240;
- ³⁴ ЦГАОР, ф. 4459, оп. 27/1, д. 5441, л. 157.
- ³⁵ Նույն տեղում;
- ³⁶ Политика Англии на Ближнем и Среднем Востоке, էջ 48;
- ³⁷ Սարգսյան Հրաչիկ Վահրամյանի աշխ. Մանուկ Սեյրանյանի Բ. Գ., Եզգ. աշխ., էջ 115—117; Луцкий В. Б., Англо-египетский конфликт перед Советом Безопасности, էջ 13—17; Политика Англии на Ближнем и Среднем Востоке, էջ 48—50;
- ³⁸ Մանուկ Սեյրանյան Բ. Գ., Եզգ. աշխ., էջ 137;

³⁹ ЦГАОР, ф. 4459, оп. 27/1, л. 6701, л. 6

⁴⁰ Նույն տեղում:

⁴¹ Նույն տեղում, ք. 13:

⁴² Նույն տեղում, ք. 12:

⁴³ Сейранян Б. Г., նշվ. աշխ., էջ 166:

⁴⁴ ЦГАОР, ф. 4459, оп. 27/1, л. 6701, л. 55.

⁴⁵ Курдгелашвили Ш. Н., նշվ. աշխ., էջ 88—97; Луцкий В. Б.,
Англо-египетский конфликт перед Советом Безопасности էջ 24—30;
Сейранян Б. Г., նշվ. աշխ., էջ 138—140.

⁴⁶ Cahiers de l'orient contemporain, vol. XI—XII, Paris, 1947
էջ 203.

⁴⁷ 1945—1—17 • الاهرام

⁴⁸ Cahiers de l'orient contemporain, vol. XXII, Paris, 1950, էջ
186.

⁴⁹ 1950—1952 թթ. իրադարձությունների մասին տվելի մանրամասն
տե՛ս Курдгелашвили Ш. Н., նշվ. աշխ., էջ 103—137; Сейранян
Б. Г., նշվ. աշխ., էջ 156—177.

⁵⁰ 1951—1—1. • الاهرام

⁵¹ „Press Statement by the Secretary—General of the Arab
League (Azzam), Concerning Egypt, Libya, North Africa and Pales-
tine“—Khalil M., նշվ. աշխ., էջ 37.

⁵² Նույն տեղում, էջ 88.

⁵³ Беляев Н. П., Примаков Е. М., նշվ. աշխ., էջ 82:

⁵⁴ Политика Англии на Ближнем и Среднем Востоке, էջ 68:

⁵⁵ ЦГАОР, ф. 4459, оп. 27/1, л. 14385, л. 192, 195, 197, 201.
Այդ նույն օրերին տեղի էր ունենում Արարական լիզայի խորհրդի նստա-
շրջանը: Ընդունված կարգի համաձայն, սակայն, խորհուրդը հաստա-
տում էր Բաղարական և այլ կոմիտեների կողմից նախարար մշակված
որոշումները: Խորհրդի համարյա բոլոր որոշումներն էլ անպայմանորեն
նախ ընկերվում էին համապատասխան ճեղագրի կոմիտեներում և նոր-
միայն ներկայացվում Խորհրդի նստաշրջանին:

⁵⁶ 1951—3—1. • الاهرام

⁵⁷ Նույն տեղում:

⁵⁸ 1951—3—11. • الاهرام

⁵⁹ Политика Англии на Ближнем и Среднем Востоке, էջ 74:

⁶⁰ Беляев Н. П., Примаков Е. М., նշվ. աշխ., էջ 82:

⁶¹ Cahiers de l'orient contemporain, vol. XXIX, Paris, 1954,
էջ 31.

⁶² Նույն տեղում: 1954—1—11. • الاهرام

⁶³ Политика Англии на Ближнем и Среднем Востоке, էջ 86:

⁶⁴ 1954—1—31. • الاهرام

⁶⁵ Беляев Н. П., Примаков Е. М., նշվ. աշխ., էջ 85:

⁶⁶ 1953-1. - 20. «الاهرام»

⁶⁷ Cahiers de l'Orient contemporain, vol. XXXII, Paris, 1955, էջ 198; Middle Eastern Affairs, vol. VI, No. 11, New-York, 1955, էջ 366;

⁶⁸ «The Support of Egypt Decision to Nationalize the Suez Canal (Company)». — Khalil M., Նշվ. աշխ., էջ 131.

⁶⁹ «The Solidarity of the Arab States with Egypt». — Khalil M., Նշվ. աշխ., էջ 131—132.

⁷⁰ СССР и арабские страны, 1917—1960 гг., М., 1961, էջ 804—805.

⁷¹ Медведко Л. И., К Востоку и Западу от Суэца, էջ 25:

⁷² «The Attitude of Certain Western States toward Egypt's Decision to Nationalize the (Suez) Canal Company». — Khalil M., Նշվ. աշխ., էջ 132.

⁷³ Նույն աղբյուր:

⁷⁴ Նույն աղբյուր, էջ 152—153.

⁷⁵ «Послание Председателя Совета Министров СССР Премьер-министру Великобритании». — СССР и арабские страны, էջ 259:

⁷⁶ Медведко Л. И., К Востоку и Западу от Суэца, էջ 36:

⁷⁷ Նույն աղբյուր, էջ 28; Новейшая история арабских стран, М., 1968, էջ 418.

⁷⁸ «Statement by Arab League Heads». — Middle Eastern Affairs, vol. VIII, No. 2, New-York, 1957, էջ 60—61.

⁷⁹ عبد الرزاق الدردري، جامعة الدول العربية والصراع المسلح عربي-الاسرائيلي، شؤون عربية، آذار (مارس) العدد 13، تونس، էջ 328, 1967.

⁸⁰ էջ 29—31, 1968. Cahiers de l'Orient contemporain, vol. III, Paris, 1945, էջ 473; Notes et études documentaires, No. 2423, Paris, էջ 9.

⁸¹ Милоградов П. В., Նշվ. աշխ., էջ 10.

⁸² Khadduri M., The Arab League as a Regional Arrangement էջ 773.

⁸³ «Արև», Կահիրե, 21—9—1945.

⁸⁴ Անգլիական բազադադեսները, ոչ առանց հիմքի, հաճանաբար են փառում լին, որ Սիրիայի և Լիբանանի հանրապետությունները «Մեծ Սիրիա» միացյալ պետության կազմում ընդգրկելուց հետո Լիզայի հակամարտության պատճենի պատճենի ղեկավար հարված կհասցվի:

⁸⁵ ЦГАОР, ф. 4459, оп. 27/1, д. 5441, л. 24—25.

⁸⁶ Луцкий В. В., Лига арабских государств, էջ 23:

⁸⁷ Марунов Ю. В., Потемкин Ю. В., Арабо-турецкие отношения на современном этапе, М., 1967, էջ 21. Այդ մասին տե՛ս նաև

Иванова Н. Н., Турецко-арабские отношения и их место в системе международных связей на Ближнем Востоке (1945—1983), М., 1985, էջ 6—7;

⁸⁸ Марунов Ю. В., Потемкин Ю. В., Վճ. աշխ., էջ 21;

⁸⁹ Курдселашивили Ш. Н., Վճ. աշխ., էջ 81;

⁹⁰ فضال الحزب الشيوعي اللبناني من خلال الوثائق العربية الأولى، بيروت، 134، 1961، էջ 134, 1961;

⁹¹ Федченко А. Ф., Վճ. աշխ., էջ 116;

⁹² «Անճ Սրբաբախ» և Իրաքի միավորումը մի պետությունում;

⁹³ Федченко А. Ф., Վճ. աշխ., էջ 116—117;

⁹⁴ Այս ամբիվ տեղեկությունները, սրբաբախ և իրանական գործիչները հայտարարությունները տե՛ս Khalil M., Վճ. աշխ., էջ 24—33;

⁹⁵ „Resolution Adopted by the Foreign Ministers of Arab States, Concerning Syrian Unity“. —Khalil M., Վճ. աշխ. էջ 33—34;

⁹⁶ „Covering Letter by the Jordanian Foreign Minister (ash-Shuraiquy) Addressed to the President of the Arab League Council Together with a Memorandum, Concerning Syrian Unity“. —Khalil M., Վճ. աշխ., էջ 34—35;

⁹⁷ Cahiers de l'orient contemporain, vol. IX—X, Paris, 1947, էջ 32;

⁹⁸ Նույն տեղում, էջ 53;

⁹⁹ Котлов Л. Н., Иордания в новейшее время, էջ 80; Политика Англии на Ближнем и Среднем Востоке, էջ 22;

¹⁰⁰ Котлов Л. Н., Иордания в новейшее время, էջ 81;

¹⁰¹ Նույն տեղում, էջ 70;

¹⁰² Նույն տեղում, էջ 71; Лебедев Е. А., Иордания в борьбе за независимость, М., 1956, էջ 23—24; Оганесян Н. О., Национально-освободительное движение в Ираке, էջ 322;

¹⁰³ ЦГАОР, ф. 4459, оп. 27/1, д. 8090, л. 97.

¹⁰⁴ Նույն տեղում, ք. 23—24;

¹⁰⁵ Նույն տեղում, ք. 97;

¹⁰⁶ Оганесян Н. О., Национально-освободительное движение в Ираке, էջ 321;

¹⁰⁷ Политика Франции в Азии и Африке, М., 1965, էջ 97;

¹⁰⁸ „Tripartite (Britain, France and United States) Declaration on Security in the Arab-Israeli Zone“. —Hurewitz J. C., Վճ. աշխ., էջ 369;

¹⁰⁹ էջ 169, فضال الحزب الشيوعي اللبناني من خلال الوثائق،

¹¹⁰ „Statement by the Arab League Council 21 June 1950“. —Hurewitz J. C., Վճ. աշխ., էջ 320—311;

¹¹¹ էջ 169, فضال الحزب الشيوعي اللبناني من خلال الوثائق،

¹¹² Сейранян Б. Г., Վճ. աշխ., էջ 163; Туганова О. Э., Политика США и Англии на Ближнем и Среднем Востоке, էջ 35;

¹¹³ Марунов Ю. В., Потемкин Ю. В., №2 ф. шзр., էջ 25; Поцхверия Б. М., №2 ф. шзр., էջ 143; Туганова О. Э., Политика США и Англии на Ближнем и Среднем Востоке, էջ 35.

¹¹⁴ Macdonald R., №2 ф. шзр., էջ 227.

¹¹⁵ ЦГАОР, ф. 4459, оп. 27/1, д. 9720, л. 70.

¹¹⁶ Նույն տեղում, ք. 297.

¹¹⁷ Նույն տեղում, ք. 334.

¹¹⁸ Նույն տեղում, գ. 9721, ք. 50, 90, 167.

¹¹⁹ Туганова О. Э., Политика США и Англии на Ближнем и Среднем Востоке, էջ 31:

¹²⁰ Արարիկան լիգայի պատասխանը, ինչպես նշվեց վերևում, արևմտյան երկրներին ուղարկվեց հունիսի 21-ին, բայց Լիգայի խորհրդում հաստատվել էր հունիսի 17-ին:

¹²¹ Туганова О. Э., Политика США и Англии на Ближнем и Среднем Востоке, էջ 31; Anderson T. J., The Arab League, — „World Affairs... Interpreter“, Los-Angeles, Autumn 1950, էջ 256—257; G. E. K., Iraq, Egypt and Arab League, — „The World Today“, London, April 1955, էջ 146; Raleigh J. S., Ten Years of the Arab League, — „Middle Eastern Affairs“, vol. VI, No. 1, New-York, 1955, էջ 72.

¹²² Туганова О. Э., Политика США и Англии на Ближнем и Среднем Востоке էջ 3: Այդ թվականներին եզրագրողի շրջանակների մի մասը Նույնիսի հեռա էր տալու, որ ԱՄՆ-ի օգնությամբ կեսրափոր էլիքն ազատվել Անգլիայի ազդեցությանից, Տե՛ս: Политика США на Арабском Востоке, М., 1961, էջ 39.

¹²³ Марунов Ю. В., Потемкин Ю. В., №2 ф. шзр., էջ 24:

¹²⁴ «Ноты Советского правительства правительствам Египта, Сирии, Ливана, Ирака, Саудовской Аравии, Йемена и Израиля». — СССР и арабские страны, էջ 105:

¹²⁵ Հովհաննիսյան Ն. Հ., Ազգային-ազատագրական շարժումը Կրտսեանում, էջ 204:

¹²⁶ Նույն տեղում, էջ 205—206:

¹²⁷ Туганова О. Э., Политика США и Англии на Ближнем и Среднем Востоке, էջ 41; Сейранян Б. Г., №2 ф. шзр., էջ 176:

¹²⁸ 1931—1. — ١٩٣١، ١

¹²⁹ ЦГАОР, ф. 4459, оп. 27/1, д. 12492, л. 194—195; д. 12493, л. 97.

¹³⁰ Նույն տեղում, գ. 13432, ք. 11:

¹³¹ Նույն տեղում, ք. 124:

¹³² Նույն տեղում, գ. 14385, ք. 231:

¹³³ Նույն տեղում, գ. 15289, ք. 30:

¹³⁴ Оганесян Н. О., Национально-освободительное движение в Ираке, էջ 348—360; Пир-Будягова Э. П., №2 ф. шзр., էջ 76—86:

Политика Англии на Ближнем и Среднем Востоке, № 303—313;
Федченко А. Ф. *ibid.*, № 175—190.

135 Պայմանագրում գերազանցություն էր արված, ըստ որի անգլիական զորքերը իրավունք չէին ունենում գերազանցող, էթն կոնֆրիկա ծագել արաբական երկրների կամ նրանց և Իսրայելի ժրջև Տե'ա Политика Англии на Ближнем и Среднем Востоке, էջ 80—81,

124 Ханов А. А., Арабские княжества Персидского залива в международных отношениях 1945—1953 гг. — «Международные отношения на Ближнем и Среднем Востоке после второй мировой войны», т. 2 163;

¹²⁷ Новейшая история Пемеа, 4, 50:

¹²⁸ "The Question of the Protectorate",—*Khalil M.*, *ibid.*, *supra*,
p. 179.

¹²⁹ Cahiers de l'orient contemporain, vol VII—VIII, Paris, 1946, pp 458.

140 1945 թ. փետրվար-մարտյան իրադարձությունների ժամանակ Հա-
կադրի ուժերի հանդեմ կանգնած «սարերկրյա տերությունների դիրքի մա-
քի» տե՛ս Валькова Л. Б., Международные отношения Йемена в
1945—1962 гг. — «Международные отношения на Ближнем и Сред-
нем Востоке после второй мировой войны», էջ 132; Новейшая ис-
тория Йемена, էջ 55; Примаков Е. М., Страны Аравии и империализм.
М., 1956, էջ 92:

¹⁴¹ Cahiers de l'Orient contemporain, vol. XIII, Paris, 1948, *ibid.* 49.

¹⁴² Новейшая история Пиемена, 4, 56.

⁴⁴³ ЦГАОР, ф. 4458, оп. 27/1, д. 8090, л. 72.

¹⁴⁴ 'The Yamanite-British Negotiations', — Khalil M., *ibid.* 179.

¹⁴⁵ Политика Англии на Ближнем и Среднем Востоке, *т. 2*, 264.

¹⁴⁶ Новейшая история арабских стран, т. 322:

¹⁴⁷ Политика Англии на Ближнем и Среднем Востоке, *ibid.* 288.

¹⁴⁸ "Aggression by the British Authorities against the Yamynite Regions Known as the Protectorates".—*Khalil M.*, *ibid.* 179-180.

¹⁴⁹ Cahiers de l'orient contemporain, vol. XXIX, Paris, 1954, 69-72.

¹⁵⁰ The Report of the League's Mission to Yaman, — *Khalit*
M., 234, 235, 236, 237, 238, 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 249, 250, 251, 252, 253, 254, 255, 256, 257, 258, 259, 260, 261, 262, 263, 264, 265, 266, 267, 268, 269, 270, 271, 272, 273, 274, 275, 276, 277, 278, 279, 280, 281, 282, 283, 284, 285, 286, 287, 288, 289, 290, 291, 292, 293, 294, 295, 296, 297, 298, 299, 300, 301, 302, 303, 304, 305, 306, 307, 308, 309, 310, 311, 312, 313, 314, 315, 316, 317, 318, 319, 320, 321, 322, 323, 324, 325, 326, 327, 328, 329, 330, 331, 332, 333, 334, 335, 336, 337, 338, 339, 340, 341, 342, 343, 344, 345, 346, 347, 348, 349, 350, 351, 352, 353, 354, 355, 356, 357, 358, 359, 360, 361, 362, 363, 364, 365, 366, 367, 368, 369, 370, 371, 372, 373, 374, 375, 376, 377, 378, 379, 380, 381, 382, 383, 384, 385, 386, 387, 388, 389, 390, 391, 392, 393, 394, 395, 396, 397, 398, 399, 400, 401, 402, 403, 404, 405, 406, 407, 408, 409, 410, 411, 412, 413, 414, 415, 416, 417, 418, 419, 420, 421, 422, 423, 424, 425, 426, 427, 428, 429, 430, 431, 432, 433, 434, 435, 436, 437, 438, 439, 440, 441, 442, 443, 444, 445, 446, 447, 448, 449, 450, 451, 452, 453, 454, 455, 456, 457, 458, 459, 460, 461, 462, 463, 464, 465, 466, 467, 468, 469, 470, 471, 472, 473, 474, 475, 476, 477, 478, 479, 480, 481, 482, 483, 484, 485, 486, 487, 488, 489, 490, 491, 492, 493, 494, 495, 496, 497, 498, 499, 500, 501, 502, 503, 504, 505, 506, 507, 508, 509, 510, 511, 512, 513, 514, 515, 516, 517, 518, 519, 520, 521, 522, 523, 524, 525, 526, 527, 528, 529, 530, 531, 532, 533, 534, 535, 536, 537, 538, 539, 540, 541, 542, 543, 544, 545, 546, 547, 548, 549, 550, 551, 552, 553, 554, 555, 556, 557, 558, 559, 560, 561, 562, 563, 564, 565, 566, 567, 568, 569, 570, 571, 572, 573, 574, 575, 576, 577, 578, 579, 580, 581, 582, 583, 584, 585, 586, 587, 588, 589, 590, 591, 592, 593, 594, 595, 596, 597, 598, 599, 600, 601, 602, 603, 604, 605, 606, 607, 608, 609, 610, 611, 612, 613, 614, 615, 616, 617, 618, 619, 620, 621, 622, 623, 624, 625, 626, 627, 628, 629, 630, 631, 632, 633, 634, 635, 636, 637, 638, 639, 640, 641, 642, 643, 644, 645, 646, 647, 648, 649, 650, 651, 652, 653, 654, 655, 656, 657, 658, 659, 660, 661, 662, 663, 664, 665, 666, 667, 668, 669, 670, 671, 672, 673, 674, 675, 676, 677, 678, 679, 680, 681, 682, 683, 684, 685, 686, 687, 688, 689, 690, 691, 692, 693, 694, 695, 696, 697, 698, 699, 700, 701, 702, 703, 704, 705, 706, 707, 708, 709, 710, 711, 712, 713, 714, 715, 716, 717, 718, 719, 720, 721, 722, 723, 724, 725, 726, 727, 728, 729, 730, 731, 732, 733, 734, 735, 736, 737, 738, 739, 740, 741, 742, 743, 744, 745, 746, 747, 748, 749, 750, 751, 752, 753, 754, 755, 756, 757, 758, 759, 760, 761, 762, 763, 764, 765, 766, 767, 768, 769, 770, 771, 772, 773, 774, 775, 776, 777, 778, 779, 780, 781, 782, 783, 784, 785, 786, 787, 788, 789, 790, 791, 792, 793, 794, 795, 796, 797, 798, 799, 800, 801, 802, 803, 804, 805, 806, 807, 808, 809, 810, 811, 812, 813, 814, 815, 816, 817, 818, 819, 820, 821, 822, 823, 824, 825, 826, 827, 828, 829, 830, 831, 832, 833, 834, 835, 836, 837, 838, 839, 840, 841, 842, 843, 844, 845, 846, 847, 848, 849, 850, 851, 852, 853, 854, 855, 856, 857, 858, 859, 860, 861, 862, 863, 864, 865, 866, 867, 868, 869, 870, 871, 872, 873, 874, 875, 876, 877, 878, 879, 880, 881, 882, 883, 884, 885, 886, 887, 888, 889, 890, 891, 892, 893, 894, 895, 896, 897, 898, 899, 900, 901, 902, 903, 904, 905, 906, 907, 908, 909, 910, 911, 912, 913, 914, 915, 916, 917, 918, 919, 920, 921, 922, 923, 924, 925, 926, 927, 928, 929, 930, 931, 932, 933, 934, 935, 936, 937, 938, 939, 940, 941, 942, 943, 944, 945, 946, 947, 948, 949, 950, 951, 952, 953, 954, 955, 956, 957, 958, 959, 960, 961, 962, 963, 964, 965, 966, 967, 968, 969, 970, 971, 972, 973, 974, 975, 976, 977, 978, 979, 980, 981, 982, 983, 984, 985, 986, 987, 988, 989, 990, 991, 992, 993, 994, 995, 996, 997, 998, 999, 1000.

153 *Isomorphie* — *analogous* and *isomorphous*

¹⁹² ЦГАОР, ф. 4459, он. 27/1, д. 16085, л. 97; „The British Aggression to Yamant Territory“, „The Report of the League's Mission to Yaman“, — *Kaali M.*, *Yaq. wafo.*, 69 180—181: 1928—1, — А. V. A. A. A.

¹¹³ Васильев А. М., *ibid.*, с. 393.

134 $\text{Zn} + 2\text{H}^+ \rightarrow \text{Zn}^{2+} + \text{H}_2$

¹⁹⁸ Новейшая история арабских стран, т. 3: 317—318.

¹³⁰ Васильев А. М., *ibid.*, *op. cit.*, с. 394.

¹⁵⁷ 1900—11—10 «الهراة»

¹⁵⁸ Новейшая история арабских стран, т. 275:

¹⁵⁹ *Yusuf al-Baqir*, т. 318.

¹⁶⁰ Котлов Л. Н., Освободительное восстание в Омане в 1957—1959 гг.—В кн.: «Арабские страны, история, экономика», М., 1970, т. 54.

¹⁶¹ *Yusuf al-Baqir*:

¹⁶² *Yusuf al-Baqir*, т. 55.

¹⁶³ „Application of the Imama of Oman for Admission to the League of Arab States“, — *Khalil M.*, т. 24. *al-Ju.*, т. 177.

¹⁶⁴ *Cahiers de l'orient contemporain*, vol. XXXII, Paris, 1955, т. 198.

¹⁶⁵ Котлов Л. Н., Освободительное восстание в Омане в 1957—1959 гг., т. 55:

¹⁶⁶ „The Imama of Oman“, — *Khalil M.*, т. 24. *al-Ju.*, т. 177.

¹⁶⁷ „The Question of the Imama of Oman“, — *Khalil M.*, т. 24. *al-Ju.*, т. 177.

¹⁶⁸ Медведко Л. Н., Ветры перемен в Персидском заливе, М., 1973, т. 185:

¹⁶⁹ Котлов Л. Н., Освободительное восстание в Омане в 1957—1959 гг., т. 66—67:

¹⁷⁰ „The Question of the Imama of Oman“, — *Khalil M.*, т. 24. *al-Ju.*, т. 178.

ق ل ن ح ب ر ر ر ر ر

¹ Новейшая история Африки, М., 1968, т. 142:

² Бодянский В. Л., Шагаль В. Э., Современная Ливия, М., 1965, т. 212:

³ Арабы в борьбе за независимость, М., 1957, т. 120.

⁴ «Араб», 4—9—1945.

⁵ «Араб», 6—10—1945.

⁶ *Yusuf al-Baqir*:

⁷ *Cahiers de l'orient contemporain*, vol. III, Paris, 1945, т. 448.

⁸ *Boutros-Ghali*, The Arab League, т. 422; *Beyssade P.*, La Ligue arabe, Paris, 1968, т. 73.

⁹ ЦГАОР, ф. 4459, оп. 27/1, л. 5441, л. 84.

¹⁰ *Boutros-Ghali*, The Arab League, т. 423.

¹¹ Тума Э., т. 24. *al-Ju.*, т. 292.

¹² Бодянский В. Л., Шагаль В. Э., т. 24. *al-Ju.*, т. 214.

¹³ Товмасын С. А., Ливия на пути независимости и социального прогресса, М., 1980, т. 7:

- 14 Նույն տեղում:
- 15 Бодянский В. Л., Шагаль В. Э., 1-2-й. աշխ., էջ 214:
- 16 1949—1—22 «الاهرام»
- 17 Арабы в борьбе за независимость, էջ 123:
- 18 Бодянский В. Л., Шагаль В. Э., 1-2-й. աշխ., էջ 214:
- 19 Новейшая история арабских стран, էջ 492:
- 20 ЦГАОР, ф. 4459, оп. 27/1, д. 9721, л. 8.
- 21 Арабы в борьбе за независимость, էջ 122—123; Тума Э., 1-2-й. աշխ., էջ 292:
- 22 Ланда Р. Г., История алжирской революции, էջ 32; Лун-кая Н. С., 1-2-й. աշխ., էջ 268:
- 23 Macdonald R., 1-2-й. աշխ., էջ 94:
- 24 Cahiers de l'orient contemporain vol. III, Paris, 1945, էջ 453:
- 25 „Conférence d'Inchass, communiqué commun“, —Lalussy M., 1-2-й. աշխ., էջ 236—237:
- 26 „Conférence de Bloudan, communiqué officiel“, —Lalussy M., 1-2-й. աշխ., էջ 240—241:
- 27 Cahiers de l'orient contemporain, vol. V, Paris, 1946, էջ 11, 12:
- 28 Macdonald R., 1-2-й. աշխ., էջ 160; Boutros-Ghali, The Arab League, էջ 171:
- 29 Ланда Р. Г., Кризис колониального режима в Алжире, էջ 171:
- 30 Манасерян Л. П., 1-2-й. աշխ., էջ 176:
- 31 Тума Э., 1-2-й. աշխ., էջ 287:
- 32 Նույն տեղում, էջ 290; أحمد طربيس انجازات جامعة الدول العربية في دعم استقلال الاقطار العربية. «شؤون عربية» العدد 1-1. تونس اذار (مارس) 1948, էջ 338
- 33 1949—11—22 «الاهرام»
- 34 1946 թ. Հոկտեմբերին տեղեկագրով ՄՏԼԴ-ի փառաբանող արդեն հիշատակված ԳԳԱ-ի լեզու պայմաններում գործող թեև էր Կոստանյուբյանի այդ երկու թերթի միջև, սակայն, կային նաև հակոթություններ Մանասերյանի և Լանդա Ռ. Գ., Кризис колониального режима в Алжире, էջ 136—137:
- 35 Арабы в борьбе за независимость, էջ 43:
- 36 Ланда Р. Г., Национально-освободительное движение в Алжире, էջ 86:
- 37 Арабы в борьбе за независимость, էջ 43:
- 38 Манасерян Л. П., 1-2-й. աշխ., էջ 176:
- 39 Ланда Р. Г., Кризис колониального режима в Алжире, էջ 236; Boutros-Ghali, The Arab League, էջ 420:
- 40 Арабы в борьбе за независимость, էջ 42—43:
- 41 Նույն տեղում, էջ 43—44:
- 42 Манасерян Л. П., 1-2-й. աշխ., էջ 176:
- 43 Тума Э., 1-2-й. աշխ., էջ 289:

44 Ланда Р. Г., Национально-освободительное движение в Алжире, *т. 87*;

45 Cahiers de l'orient contemporain, vol. IX—X, Paris, 1947, *т. 49—50*;

46 *Եռլի տեղում*, *т. 58*;

47 Le Journal d'Egypte, 28—2—1948.

48 *Եռլի տեղում*;

49 *Եռլի տեղում*;

50 Cahiers de l'orient contemporain, vol. XXII, Paris, 1950, *т. 180*;

51 ЦГАОР, ф. 4459, оп. 27/1, д. 11428, л. 176.

52 Манасерян Л. П., *Ելի աշխ.*, *т. 196*;

53 *Եռլի տեղում*, *т. 83—84*;

54 Луцкая Н. С., *Ելի աշխ.*, *т. 277*;

55 Cahiers de l'orient contemporain, vol. XXIII, Paris, 1951, *т. 72*;

56 Манасерян Л. П., *Ելի աշխ.*, *т. 179*;

57 Максименко В. Н., Политические партии в переходном обществе, Марокко, Алжир, Тунис, 20—80-е годы XX в., М., 1985, *т. 26*;

58 Луцкая Н. С., *Ելի աշխ.*, *т. 280*;

59 *Եռլի տեղում*;

60 *Եռլի տեղում*; Манасерян Л. П., *Ելի աշխ.*, *т. 111*;

61 Cahiers de l'orient contemporain, vol. XXIV, 1951. Paris, *т. 180*;

62 *Եռլի տեղում*;

63 „Press Statement by the Secretary-General of the Arab League (Azzam), Concerning Egypt, Libya, North Africa and Palestine“, — Khalil M., *Ելի աշխ.*, *т. 88*;

64 *Եռլի տեղում*;

65 Луцкая Н. С., *Ելի աշխ.*, *т. 284*;

66 Новейшая история арабских стран, *т. 514*;

67 Тума Э., *Ելի աշխ.*, *т. 290*;

68 „Press Statement by the Secretary-General...“, — Khalil M., *Ելի աշխ.*, *т. 88*;

69 *Եռլի տեղում*;

70 Новейшая история арабских стран, *т. 515*; Новейшая история Африки, *т. 121—122*; Арабы в борьбе за независимость, *т. 49—52*; Тунис (справочник), М., 1978, *т. 82—83*;

71 Boutros-Ghali, The Arab League, *т. 430*;

72 ЦГАОР, ф. 4459, оп. 27/1, д. 13433, л. 9.

73 1967—9—28 ١٩٦٧

74 Манасерян Л. П., *Ելի աշխ.*, *т. 194*;

75 Аваков Р. М. Марокко от протектората к независимости, М., 1961, *т. 52*;

American Committee's Report on Palestine*,.—*Khalil M.*, նշմ.
աշխ., էջ 515;

²⁴ նույն տեղում, էջ 515—516;

²⁵ նույն տեղում, էջ 516;

²⁶ նույն տեղում;

²⁷ Պաղեստինում այդ ժամանակ հրեաներին հողատարածքներ վաճառելու հարցում որոշ սահմանափակումներ կային:

²⁸ նույն տեղում, էջ 517;

²⁹ ЦГАОР, ֆ. 4459, օп. 27/1, л. 5441, л. 73.

³⁰ „Conférence de Bloudan, communiqué officiel“,.—*Khalil M.*, նշմ. աշխ., էջ 239;

³¹ նույն տեղում;

³² նույն տեղում, էջ 239—240;

³³ „The Higher Arab Executive Committee“,.—*Khalil M.*, նշմ. աշխ., էջ 162;

³⁴ նույն տեղում;

³⁵ նույն տեղում;

³⁶ „The Boycott of Zionist Products and Goods“,.—*Khalil M.*, նշմ. աշխ., էջ 162—163;

³⁷ ЦГАОР, ֆ. 4459, օп. 27/1, л. 5441, л. 52.

³⁸ Lalissy M., նշմ. աշխ., էջ 239.

³⁹ „Resolution by the Council of the Arab League Meeting at Bloudan“,.—*Khalil M.*, նշմ. աշխ., էջ 518;

⁴⁰ նույն տեղում;

⁴¹ նույն տեղում;

⁴² *Khant A.*, նշմ. աշխ., էջ 46;

⁴³ Ինչպես և կիցայի մի շարք այլ որոշումներ, այս որոշումները նույնպես զազանի էին պահվում: Մեզ չհաջողվեց որևէ հրատարակություն գտնել դրանց տեղաբաշխելու: Այդ որոշումներին անդրադարձած Օ. է. Տուգանս-Ֆան և Ա. Ֆ. Ֆեդչենկոն չեն հիշատակում իրենց օգտագործած աղբյուրները, Տե՛ս Կուզնեցովա Օ. Յ., Политика США и Англия на Ближнем и Среднем Востоке, էջ 29; Федченко А. Ф., նշմ. աշխ., էջ 110.

⁴⁴ ЦГАОР, ֆ. 4459, օп. 27/1, л. 5441, л. 157.

⁴⁵ Григорьев В. В., Федченко А. Ф., Палестинский вопрос в ООН (1945—1947 гг.). — «Международный сионизм: история и политика», М., 1977, էջ 60:

⁴⁶ նույն տեղում;

⁴⁷ Boutros-Ghalt, The Arab League, էջ 410; Ըստ Բեյսսադեի, Պաղեստինի հարցի կարգավորման արաբական նախագիծը հաստատվել է 1946 թ. հուլիսին, Տե՛ս Beyssade P., նշմ. աշխ., էջ 80:

⁴⁸ *Khant A.*, նշմ. աշխ., էջ 48;

⁴⁹ Cahiers de l'orient contemporain vol. VII-VIII, Paris, 1946, էջ 312.

American Committee's Report on Palestine*,.—*Khalil M.*, նշմ.
աշխ., էջ 515;

²⁴ նույն տեղում, էջ 515—516;

²⁵ նույն տեղում, էջ 516;

²⁶ նույն տեղում;

²⁷ Պաղեստինում այդ ժամանակ հրեաներին հողատարածքներ վաճառելու հարցում որոշ սահմանափակումներ կային:

²⁸ նույն տեղում, էջ 517;

²⁹ ЦГАОР, ֆ. 4459, օղ. 27/1, ձ. 5441, լ. 73.

³⁰ „Conférence de Bloudan, communiqué officiel“,.—*Khalil M.*, նշմ.
աշխ., էջ 239;

³¹ նույն տեղում;

³² նույն տեղում, էջ 239—240;

³³ „The Higher Arab Executive Committee“,.—*Khalil M.*, նշմ.
աշխ., էջ 162;

³⁴ նույն տեղում;

³⁵ նույն տեղում;

³⁶ „The Boycott of Zionist Products and Goods“,.—*Khalil M.*,
նշմ. աշխ., էջ 162—163;

³⁷ ЦГАОР, ֆ. 4459, օղ. 27/1, ձ. 5441, լ. 52.

³⁸ Lalissy M., նշմ. աշխ., էջ 239.

³⁹ „Resolution by the Council of the Arab League Meeting at
Bloudan“,.—*Khalil M.*, նշմ. աշխ., էջ 518;

⁴⁰ նույն տեղում;

⁴¹ նույն տեղում;

⁴² *Khant A.*, նշմ. աշխ., էջ 46;

⁴³ Ինչպես և կիցալի մի շարք այլ որոշումներ, այս որոշումները նույն-
պես զազանի էին պահվում: Մեզ չհաջողվեց որևէ հրատարակություն
գտնել դրանց տեղաբաշխելու: Այդ որոշումներին անդրադարձած Օ. է. Տուգան-
ջան և Ա. Ֆ. Ֆեդչենկոն չեն հիշատակում իրենց օգտագործած աղբյուր-
ները, Տե՛ս Կուզնեցովա Օ. Յ., Политика США и Англия на Ближнем
и Среднем Востоке, էջ 29; Федченко А. Ф., նշմ. աշխ., էջ 110.

⁴⁴ ЦГАОР, ֆ. 4459, օղ. 27/1, ձ. 5441, լ. 157.

⁴⁵ Григорьев В. В., Федченко А. Ф., Палестинский вопрос в
ООН (1945—1947 гг.). — «Международный сионизм: история и
политика», М., 1977, էջ 60:

⁴⁶ նույն տեղում;

⁴⁷ Boutros-Ghalt, The Arab League, էջ 410; Ըստ Բեյսսադեի, Պա-
ղեստինի հարցի կարգավորման արարական նախագիծը հաստատվել է
1946 թ. հուլիսին, Տե՛ս Beyssade P., նշմ. աշխ., էջ 80:

⁴⁸ *Khant A.*, նշմ. աշխ., էջ 48;

⁴⁹ Cahiers de l'orient contemporain vol. VII-VIII, Paris, 1946,
էջ 312;

⁵⁰ Григорьев В. В., Федченко А. Ф., Իշգ. աշխ., էջ 60;

⁵¹ „Rejection of Palestine Partition Plan“, — *Khalil M.*, Իշգ. աշխ., էջ 164;

⁵² „Jewish Terrorism in Palestine“, — *Khalil M.*, Իշգ. աշխ., էջ 163—164;

⁵³ Իսրայի տեղում, էջ 164;

⁵⁴ Иванов К., Шейнис З., Государство Израиль, его положение и политика, М., 1958, էջ 16; Новейшая история арабских стран, էջ 131;

⁵⁵ ЦГАОР, ф. 4459, оп. 27/1, д. 6701, л. 56.

⁵⁶ Իսրայի տեղում, Բ. 63;

⁵⁷ Իսրայի տեղում, Բ. 96—98, 102;

⁵⁸ Григорьев В. В., Федченко А. Ф., Իշգ. աշխ., էջ 62;

⁵⁹ Այդ ժաման ժամանակի տե՛ն Григорьев В. В., Федченко А. Ф., Իշգ. աշխ., էջ 63;

⁶⁰ ЦГАОР, ф. 4459, оп. 27/1, д. 6701, л. 155; *Cahiers de l'orient contemporain*, vol. XI—XII, Paris, 1947, էջ 202;

⁶¹ Внешняя политика стран Ближнего и Среднего Востока, էջ 47;

⁶² Примаков Е. М., Анатомия ближневосточного конфликта, էջ 132;

⁶³ ЦГАОР, ф. 4459, оп. 27/1, д. 6701, л. 155; *Cahiers de l'orient contemporain*, vol. XI—XII, Paris, 1947, էջ 202;

⁶⁴ «Արև», 19—9—1947;

⁶⁵ فذخوط صابر، المسألة الفلسطينية والوقف العربي السوري، «Defending Palestine», — *Khalil M.*, աշխ., էջ 64—65; دمشق، 1947, աշխ., էջ 164—165;

⁶⁶ Григорьев В. В., Федченко А. Ф., Իշգ. աշխ., էջ 64;

⁶⁷ Пырлин Е. Д., Конструктивный вклад СССР в поиски решения конфликта на Ближнем Востоке. — «Великий Октябрь и актуальные проблемы арабского мира», М., 1979, էջ 89;

⁶⁸ Իսրայի տեղում, էջ 91; Григорьев В. В., Федченко А. Ф., Իշգ. աշխ., էջ 63;

⁶⁹ „Statement by the Arab Governments condemning the Palestine Partition Resolution“, — *Khalil M.*, Իշգ. աշխ., էջ 551;

⁷⁰ Իսրայի տեղում;

⁷¹ Kadi L., Arab Summit Conferences and the Palestine Problem, (1936—1950), (1964—1965), Beirut, 1966, էջ 65;

⁷² Seabyry P. S., The League of Arab States. Debacle of Regional Arrangement, — „International Organisation“, vol. III, No 4, Boston, 1949, էջ 637;

⁷³ L. Utiles F., Le Moyen-Orient contemporain, Paris, 1959, էջ 58—59;

⁷⁴ Kadi L., Դժվ. աշխ., էջ 55—56:

⁷⁵ Cahiers de l'orient contemporain, vol. XVI, Paris, 1948, էջ 263,

⁷⁶ 194V—1.—1F ١٩٤٧

⁷⁷ Котлов Л. Н., Иордания в новейшее время, էջ 81:

⁷⁸ Cahiers de l'orient contemporain, vol. XIII, Paris, 1948, էջ 26:

⁷⁹ Le Journal d'Egypte, 23—2—1948.

⁸⁰ Le Journal d'Egypte, 7—2—1948.

⁸¹ ЦГАОР, ф. 4459, оп. 27/1, л. 8090, л. 64—65.

⁸² Никитина Г. С., Դժվ. աշխ., էջ 55:

⁸³ Նախն տեղում; Григорьев В. В., Фадченко А. Ф., Դժվ. աշխ., էջ 68:

⁸⁴ ЦГАОР, ф. 4459, оп. 27/1, д. 8090, л. 68, 71, 74.

⁸⁵ Նախն տեղում, ք. 93:

⁸⁶ Kadi L., Դժվ. աշխ., էջ 57:

⁸⁷ Այդ մասին մանրամասն տե՛ս աշխատության երկրորդ գլխում:

⁸⁸ Никитина Г. С., Դժվ. աշխ., էջ 56:

⁸⁹ Дмитриев Е., Палестинский узел, էջ 43—44; Ладейкин В. П., Источник опасного кризиса, М., 1973, էջ 113—116; Медведеко Л. Н., Мины под оливами, М., 1984, էջ 5:

⁹⁰ Медведеко Л. Н., Мины под оливами, էջ 5:

⁹¹ Ладейкин В. П., Դժվ. աշխ., էջ 109; Дмитриев Е., Դժվ. աշխ., էջ 43:

⁹² Riad M., The Struggle for Peace in the Middle East, London, Melbourne-New-York, 1981, էջ 3—4:

⁹³ „Statement issued by the Governments of the Arab League States on the Occasion of Entry of Arab Armies into Palestine“ —Khalil M., Դժվ. աշխ., էջ 560—561:

⁹⁴ Внешняя политика стран Ближнего и Среднего Востока, էջ 42:

⁹⁵ Kirk G., The Middle East, 1945—1950, London-New-York-Toronto, 1954, էջ 281:

⁹⁶ ЦГАОР, ф. 4459, оп. 27/1, л. 8090, л. 86.

⁹⁷ Նախն տեղում:

⁹⁸ Котлов Л. Н., Иордания в новейшее время, էջ 82:

⁹⁹ Նախն տեղում, էջ 82—83:

¹⁰⁰ Иванов К., Шейнис З., Դժվ. աշխ., էջ 22:

¹⁰¹ Kadi L., Դժվ. աշխ., էջ 59:

¹⁰² „Reply of the Arab States to the Security Council's Proposal for the Acceptance of the Truce“, —Khalil M., Դժվ. աշխ., էջ 562—563:

¹⁰³ Внешняя политика стран Ближнего и Среднего Востока, էջ 53:

¹⁰⁴ „Statement by the Secretary-General of the Arab League, 200

Concerning the Setting-up All-Palestine Government*, —*Khalil M.*, №24. աշխ., էջ 565—566.

105 Նույն տեղում, էջ 566.

106 Котлов Л. Н., Иордания в новейшее время, էջ 86.

107 Նույն տեղում, էջ 83, 86.

108 Cahiers de l'orient contemporain, vol. XIV—XV, Paris, 1948, էջ 141.

109 Cahiers de l'orient contemporain, vol. XVI, Paris, 1948, էջ 235—236.

110 Նույն տեղում.

111 „Proclamation of the Independence of Palestine by the Higher Arab Committee and the Representatives of Palestine Meeting in Congress“, —*Khalil M.*, №24. աշխ., էջ 579.

112 Cahiers de l'orient contemporain, vol. XVI, Paris, 1948, էջ 219.
Համ. Լ. Ն. կոալիցիի Հազարի կառավարութիւնը նախաշրջից լիզայի անդամ բոլոր պետութիւնները կողմից, բացառութեամբ Անգլոսաքսոնների, Ռեքմեն, ըստ նրա, այն նախաշրջի է նաև Իրաքի կողմից: Տե՛ս Котлов Л. Н., Иордания в новейшее время էջ 87.

113 Котлов Л. Н., Иордания в новейшее время, էջ 87.

114 Նույն տեղում, էջ 87—88.

115 Նույն տեղում, էջ 88.

116 Նույն տեղում.

117 Նույն տեղում, էջ 88—89.

118 Նույն տեղում, էջ 89.

119 Cahiers de l'orient contemporain, vol. XVI, Paris, 1948, էջ 237.

120 Նույն տեղում, էջ 221.

121 Котлов Л. Н., Иордания в новейшее время, էջ 90.

122 Նույն տեղում, էջ 91.

123 ЦГАОР, ф. 4459, оп. 27/1, д. 8091, л. 276.

124 Նույն տեղում.

125 Никитина Г. С., №24. աշխ., էջ 58.

126 Cahiers de l'orient contemporain, vol. XIV—XV, Paris, էջ 141.

127 Котлов Л. Н., Иордания в новейшее время, էջ 92.

128 ЦГАОР, ф. 4459, оп. 27/1, д. 9720, л. 5.

129 Նույն տեղում, Բ. 198.

130 Котлов Л. Н., Иордания в новейшее время, էջ 92.

131 Նույն տեղում, էջ 93—94.

132 Նույն տեղում, էջ 95.

133 Shwadran B., Jordan Annexes Arab Palestine. — „Middle Eastern Affairs“, vol. I, No. 4, New-York, 1950, էջ 108.

134 Котлов Л. Н., Иордания в новейшее время, էջ 95.

- 135 *Shwadran B.*, նշվ. աշխ., էջ 108.
 136 *Котлов Л. Н.*, Иордания в новейшее время, էջ 95;
 137 նույն տեղում;
 138 „Peace with Israel“, — *Khalil M.*, նշվ. աշխ., էջ 163—166;
 139 „Separate Peace with Israel“, — *Khalil M.*, նշվ. աշխ., էջ 166—167;
 140 „The Policy of the Arab States Towards the Question of Palestine“, — *Khalil M.*, նշվ. աշխ., էջ 168;
 141 *Shwadran B.*, նշվ. աշխ., էջ 110;
 142 *Дмитриев Е.*, նշվ. աշխ., էջ 45;
 143 ЦГАОР, д. 4459, оп. 27/1, д. 11428, л. 240—241.
 144 նույն տեղում, Գ. 11429, ք. 15;
 145 *Котлов Л. Н.*, Иордания в новейшее время, էջ 99; *Wissas-Wassef G.*, La ligue des etats arabes face aux conflits inter-arabes, — „Politique Etrangere“, No. 1, Paris, 1973, էջ 91; Notes et etudes documentaires, No. 2423, Paris, 12 juin, 1958, էջ 14;
 146 ЦГАОР, ф. 4459, оп. 27/1, д. 11429, л. 74—75.
 147 *Котлов Л. Н.*, Иордания в новейшее время, էջ 99;

Վ Ե Ր Զ Մ Ր Տ Ե

- 1 *Kadi L.*, նշվ. աշխ., էջ 91;
 2 „Communiqué by the First Conference of the Kings and Presidents of the States of the Arab League“, — *Kadi L.*, նշվ. աշխ., էջ 198;
 3 *Kadi L.*, նշվ. աշխ., էջ 101;
 4 նույն տեղում, էջ 102;
 5 Внешняя политика стран Ближнего и Среднего Востока, էջ 137;
 6 նույն տեղում;
 7 „Communiqué by the Second Conference of the Kings and Presidents of the States of the Arab League“, — *Kadi L.*, նշվ. աշխ., էջ 201;
 8 *Дмитриев Е.*, նշվ. աշխ., էջ 55;
 9 *Արարիկյան Համերաշխության պակտի տեքստը տե՛ս* „Communiqué by the Third Conference of the Kings and Presidents of the States of the Arab League“, — *Kadi L.*, նշվ. աշխ., էջ 206;
 10 *Медведко Л. Н.*, К Востоку и Западу от Суэца, էջ 107;
 Սիրիային արվելիք օդուժային հարցը *Խորհրդային շրջանակներ, բանի որ Դամասկոսը բռնկուող խորհրդային լ. ժողովրդական փոխը.*
 11 *Валькова Л. В.*, Саудовская Аравия в международных отношениях, М., 1979, էջ 78;

- ¹² Осипов А. И. США и арабские страны, 70-е начало 80-х годов, М., 1983, էջ 29;
- ¹³ Նույն տեղում:
- ¹⁴ Дмитриев Е., էջ. աշխ., էջ 93;
- ¹⁵ Валькова Л. В., էջ. աշխ., էջ 176;
- ¹⁶ Оганесян Н. О., Отношения Иракской республики со странами Арабского Востока, Ереван, 1985, էջ 54;
- ¹⁷ Նույն տեղում:
- ¹⁸ Внешняя политика стран Ближнего и Среднего Востока, էջ 187;
- ¹⁹ Валькова Л. В., էջ. աշխ., էջ 90;
- ²⁰ Восток: рубеж 80-х годов, М., 1983, էջ 235;
- ²¹ Внешняя политика стран Ближнего и Среднего Востока, էջ 208;
- ²² Дмитриев Е., էջ. աշխ., էջ 121;
- ²³ Осипов А. И., էջ. աշխ., էջ 91;
- ²⁴ Восток: рубеж 80-х годов, էջ 240;
- ²⁵ Նույն տեղում:
- ²⁶ Осипов А. И., էջ. աշխ., էջ 98;
- ²⁷ Восток: рубеж 80-х годов, էջ 241;
- ²⁸ Внешняя политика стран Ближнего и Среднего Востока, էջ 245;

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Առաջաբան	5
ԳՆՈՒՆ ԱՌԱՋԻՆ.—Արարական պետությունների լիզայի հիմնադրումը և ծրագրային փաստաթղթերը	11
ԳՆՈՒՆ ԵՐԿՐՈՐԴ.—Արարական լիզայի դերը արարական երկրների ազգային անկախության ամրապնդման համար մղած պայքա- րում	51
ԳՆՈՒՆ ԵՐԿՐՈՐԴ.—Արարական լիզան և Հյուսիսային Աֆրիկայի արա- րական ժողովուրդների պայքարը ազգային անկախության համար	99
ԳՆՈՒՆ ԶՈՐԻՈՐԴ.—Արարական լիզան և Պաղեստինի հարցը	125
Վերջաբան	157
Ամփոփում (ռուսերեն)	168
Ամփոփում (անգլերեն)	175
Օգտագործված գրականություն և ծանոթագրություններ	157

ՇԱՀԵՆ ԼԵՎՈՆԻ ԿԱՐԱՄԱՆՈՒԿՅԱՆ

Արարական պետությունների լիզայի դերը արարական երկրների հակաիմպերիալիստական պայքարում

Հրատ. խմբագիր Ա. Հ. Գևորգյան
Գեղ. խմբագիր Հ. Ն. Գործակալյան
Տեխ. խմբագիր Հ. Գ. Հմայակյան
Սրբագրիչ Զ. Գ. Նաթանյան

ԻԲ № 1468

Հանձնված է շտրվածքի 18.04.1988 թ.: Ստորագրված է ապագրության
5.10.1988 թ.: ՎՅ 08676: Չափը 84×108¹/₃₂: Թուղթ N 2: Տառատեսակ
պրերի սովորական: Բարձր ապագրություն: Պայմ. 10,07 մամ., ապագր-
12,75 մամուլ: Ներկ. մամուլ 10,07: Հրատ.-հաշվարկ. 8,0 մամուլ: Տպա-
րանակ 1000: Հրատ. N 7241: Պատվեր N 623: Գինը 1 ու.

ՀՄՍՀ ԳԱ Հրատարակչություն, 375019, Երևան, Մարշալ Բաղրամյան պող. 24 գ-ը

Издательство АН АрмССР, 375019, Ереван,
пр. Маршала Баграмяна 24 г.

ՀՄՍՀ ԳԱ Հրատարակչության տպարան, 378310, ք. էլեմիսին:

Типография Издательства АН Арм.ССР, 378310, г. Эчмиадзин.

1 n.

A $\frac{\pi}{28100}$